HET IDEAAL VAN CHRISTELIJKE VORMING

Een onderzoek naar de praktijk van de christelijke vorming onder oud-studenten van drie christelijke hogescholen

W. Malda-Douma MA
J. Slendebroek-Meints MSc
Drs. C. van Til-Teekman
Prof. dr. J. Hoogland

September 2012

Centrum voor Samenlevingsvraagstukken

Het ideaal van christelijke vorming
Een onderzoek naar de praktijk van de christelijke vorming onder oud-studenten van drie christelijke hogescholen

In opdracht van Christelijke Hogeschool Ede (CHE) Gereformeerde Hogeschool Zwolle (GH) en Driestar Educatief Gouda (DEG)

Uitgevoerd door het Centrum voor Samenlevingsvraagstukken
W. Malda-Douma MA
J. Slendebroek-Meints MSc
Drs. C. van Til-Teekman
Prof. dr. J. Hoogland

Centrum voor Samenlevingsvraagstukken
Postbus 10030
8000 GA ZWOLLE
038 - 425 55 42

Uitgegeven door: Gereformeerde Hogeschool
Kunstwerk omslag: 'Inspiratie', Ludie Gootjes- Klamer (www.ateliergootjes.nl)
Vormgeving en redactie: Joukje Faber- Zijlstra
September 2012

ISBN/EAN: 978-90-75545-53-1

Alle rechten voorbehouden
Niets van deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt worden door middel van druk, fotokopie, microfilm, of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande toestemming van de auteurs.

Inhoud

WOORD VOORAF **7**

SAMENVATTING **9**

AANLEIDING 9
VRAAGSTELLING 9
METHODE EN RESPONS 9
CONCLUSIES 9
AANBEVELINGEN 10

HOOFDSTUK 1 OVER DIT ONDERZOEK **13**

1.1 AANLEIDING VOOR HET ONDERZOEK 13
1.2 CONTEXT 13
1.3 VRAAGSTELLING 13
1.4 ONDERZOEKSOPZET 13
1.5 LEESWIJZER 14

HOOFDSTUK 2 THEORETISCHE VERANTWOORDING **15**

2.1 RESULTATEN LITERATUURONDERZOEK 15
2.1.1 Inleiding: Christelijke beroepsvorming *15*
2.1.2 Vormende aspecten van de beroepsvorming *16*
2.1.3 'Christelijke beroepsvorming *17*
2.1.4 Vorming en praktijk *19*
2.1.5 Normatieve attitudevorming en morele vorming *19*
2.1.6 Context en profiel *20*
2.1.7 Identiteit *22*
2.1.8 Samenvatting literatuuronderzoek *23*
2.2. DESKRESEARCH 24
2.2.1 Christelijke beroepsvorming aan de CHE *24*
2.2.2 Christelijke beroepsvorming aan Driestar Educatief *25*
2.2.3 Christelijke vorming aan de GH *25*
2.2.4 Samenvatting deskresearch *26*
2.3. CENTRALE BEGRIPPEN 26

HOOFDSTUK 3 ONDERZOEKSOPZET EN OPERATIONALISATIE **29**

3.1 ONDERZOEKSOPZET 29
3.1.1 Kwantitatief onderzoek *29*
3.1.2 Kwalitatief onderzoek *31*
3.2 OPERATIONALISATIE 32
3.2.1 Eerste deel van de hoofdvraag *32*
3.2.2 Tweede deel van de hoofdvraag *34*
3.2.3 Variabelen en algemene informatie *35*

HOOFDSTUK 4 PRESENTATIE VAN DE RESULTATEN VAN HET ONDERZOEK ... 37

4.1 Inleiding ... 37
4.2 Respons ... 37
4.3 Achtergrondkenmerken respondenten ... 38
4.4 Overige persoonskenmerken respondenten ... 40
4.4.1Dagelijkse tijdsbesteding ... 40
4.4.2 Geloofsovertuiging/kerklidmaatschap ... 40
4.4.3 Situatie ten aanzien van vrijwilligers(werk) en de organisatie waarbinnen dit plaatsvindt ... 41
4.5 De christelijke missie van de hogeschool ... 41
4.6 Een christelijk vormingsjaar ... 45
4.6.1 Basisjaar ... 46
4.6.2 Topjaar ... 47
4.7 Christelijke beroepsvorming in de hbo-opleiding ... 47
4.7.1 Betekenisvolle aspecten van christelijke vorming aan de hbo-opleiding ... 47
4.7.2 Al of niet specifiek christelijke invulling van studie-onderdelen ... 49
4.7.3Waarde van de christelijke beroepsvorming voor het (vrijwilligers)werk ... 50
4.7.4 De relatie tussen de specifiek-christelijke invulling van studieonderdelen en de waarde van deze studieonderdelen voor het (vrijwilligers)werk ... 52
4.8 De meerwaarde van de studentenpastor ... 53
4.9 Overige aspecten die hebben bijgedragen aan de christelijke beroepsvorming ... 54
4.10 Verwachtingen en aanbevelingen t.a.v. de christelijke identiteit van de hogeschool ... 56
4.10.1 Verwachtingen en aanzien van het christelijke karakter van de opleiding ... 56
4.10.2 Aanbevelingen ... 60

HOOFDSTUK 5 CONCLUSIES ... 63

5.1 Inleiding ... 63
5.2 Begripsvorming door middel van literatuuronderzoek ... 63
5.3 Conclusies m.b.t. het eerste deel van de hoofdvraag ... 64
5.3.1 Beoordeling missie hogeschool ... 64
5.3.2 betekenisvolle onderdelen voor wat betreft de christelijke beroepsvorming ... 65
5.3.3 Manier waarop alumni de christelijke beroepsvorming hebben beleefd ... 65
5.3.4 Samengevat ... 66
5.4 Conclusies m.b.t. het tweede deel van de hoofdvraag ... 66
5.4.1 Waardevolle aspecten van christelijke beroepsvorming met het oog op de beroepspraktijk ... 66
5.4.2 Kritische aspecten t.a.v. de waarde van de christelijke beroepsvorming voor de beroepspraktijk ... 67
5.4.3 Samenvattend ... 67

HOOFDSTUK 6 DISCUSSIE ... 69

HOOFDSTUK 7 AANBEVELINGEN ... 71

LITERATUUR ... 73

BIJLAGEN

BIJLAGE 1: WAT GEBEURT ER AAN 'CHRISTELIJKE BEROEPSVORMING' OP DE DRIE HOGESCHOLEN 75
BIJLAGE 2: VRAGENLIJST, ZOALS GEBRUIKT VOOR HET KWANTITATIEVE ONDERZOEK 83
BIJLAGE 3: TOPICLIJST/DISCUSSIEHANDLEIDING, ZOALS GEBRUIKT VOOR HET KWALITATIEF ONDERZOEK 89
BIJLAGE 4: OVERZICHT VAN DATA, PLAATSEN EN AANTAL DEELNEMERS IN FOCUSGROEPEN 91
BIJLAGE5: UITNODIGINGSBRIEF KWANTITATIEF ONDERZOEK 93
BIJLAGE 6: UITNODIGINGSBRIEF FOCUSGROEPBIJEENKOMSTEN 95
BIJLAGE 7: EXTRA DATA 97

Woord vooraf

De Christelijke Hogeschool Ede, Driestar Educatief Gouda en de Gereformeerde Hogeschool zijn drie identiteitsgebonden hogescholen. Dat laatste is een weliswaar gangbare uitdrukking, maar tegelijk nogal misleidend. Want wat wil een woord als 'identiteitsgebonden' precies tot uitdrukking brengen? Dat deze hogescholen in tegenstelling tot hun soortgenoten aan een bepaalde identiteit gebonden zijn? Of dat ze zichzelf alle bewegingsvrijheid hebben ontnomen om aan een bepaalde, verstarde identiteit vast te houden?

De drie genoemde hogescholen zijn instellingen van bijzonder onderwijs. Bovendien hebben zij in de afgelopen decennia sterker dan veel vergelijkbare instellingen vastgehouden aan hun levensbeschouwelijke identiteit. En daarmee voorzien zij nog altijd in een behoefte. In hedendaagse marketingtermen bedienen zij *een niche*. Het gaat immers om drie relatief kleine hogescholen die hun identiteit en hun kleinschaligheid koesteren. Door deze combinatie van *herkenbare identiteit* en *menselijke maat* scoren deze drie hogescholen ook steeds hoog in de Keuzegids. Zo bezien zijn het drie topinstituten.

Maar wat maakt deze hogescholen nu zo uniek? En hoe wordt hun bijzonderheid beleefd door studenten die de hogeschool inmiddels al verlaten hebben en met hun diploma op zak in de beroepspraktijk staan? Hebben zij iets gemerkt van de eigen, bijzondere visie op beroepsvorming van deze hogescholen en op wat je aan studenten mee moet geven om hen een stevige beroepsidentiteit te verschaffen?

Tegen die achtergrond hebben de college-voorzitters van deze drie hogescholen een opdracht verstrekt aan het Centrum voor Samenlevingsvraagstukken (gevestigd aan de Gereformeerde Hogeschool te Zwolle) om onderzoek te verrichten naar de opvattingen van alumni van de drie instellingen over de aan die school genoten, identiteitsspecifieke aspecten van hun vorming tot professional. In dit rapport willen wij u de resultaten van dit onderzoek presenteren.

De uitkomsten van het onderzoek laten zien dat de alumni van de drie genoemde hogescholen behoorlijk positief zijn over de genoten 'christelijke beroepsvorming'. Ook al zijn er punten van kritiek, over het algemeen zijn de alumni positief over de identiteitsspecifieke aspecten van hun opleiding. Maar het zou onverstandig zijn geen aandacht te geven aan die kritische opmerkingen. Alumni vinden dat er meer aandacht zou mogen zijn voor de confrontatie met en het leren omgaan met de levensbeschouwelijke pluraliteit in de samenleving. Ook blijkt uit het onderzoek dat de aandacht voor aspecten als de deugden- en karaktervorming en de vorming van een eigen beroepsidentiteit niet heel veel aandacht krijgen.

Een nadeel van de opzet van dit onderzoek is, dat het eigenlijk alleen gaat om de opvattingen van alumni. Mensen dus die al enige tijd geleden hebben gekozen voor een levensbeschouwelijk duidelijk geprofileerde instelling. Deze alumni evalueren in zekere zin hun eigen keuze. Het zou de moeite waard zijn hun opvattingen eens te kunnen vergelijken met de opvatting van andere, soortgelijke studenten, die destijds een andere keuze maakten, namelijk voor niet door ons onderzochte instellingen. Waarmee maar weer eens gezegd is dat onderzoek altijd leidt tot nieuw onderzoek.

Rest mij iedereen te bedanken die aan dit onderzoek heeft meegewerkt: de alumni die een vragenlijst hebben ingevuld, de deelnemers aan de focusgroep-bijeenkomsten, de leden van de begeleidingscommissie (Pieter Vos, Bram de Muynck, Anneke de Wolff, Johan Hegeman, Nico Broer, Peter Blokhuis), de college-voorzitters van de drie hogescholen die de opdracht tot dit onderzoek hebben gegeven en de betrokken onderzoekers van het Centrum voor Samenlevingsvraagstukken. Ook wil ik Joukje Faber graag bedanken voor de voortreffelijke vormgeving van het rapport dat u hier voor u ziet.

Jan Hoogland
Lector Samenlevingsvraagstukken

Samenvatting

Aanleiding

De Christelijk Hogeschool Ede (CHE), de Gereformeerde Hogeschool Zwolle (GH) en Driestar Educatief Gouda (DEG) hebben de wens geuit om gezamenlijk onderzoek te laten uitvoeren naar de betekenis van de door hun aangeboden christelijke beroepsvorming. Zij willen graag in beeld gebracht hebben wat hiervan concreet zichtbaar is in de opleidingspraktijk, en daarnaast ook in hoeverre de alumni van hun opleidingen uit de voeten kunnen met de christelijke beroepsvorming in de dagelijkse praktijk van hun werk/vrijwilligerswerk.

Vraagstelling

Hoe hebben oud-studenten van de CHE, GH en DEG de christelijke beroepsvorming tijdens hun opleiding aan de hogeschool ervaren, en wat is hun mening over de waarde ervan voor hun beroepspraktijk?

Methode en respons

Op de bovenstaande vraag is een antwoord gezocht door middel van literatuuronderzoek, kwantitatief onderzoek en kwalitatief onderzoek. Het kwantitatief onderzoek betrof een internetenquête onder 4300 alumni, waarop ruim 700 alumni hebben gereageerd. Het kwalitatief onderzoek is verricht door middel van groepsinterviews in focusgroepen. Hieraan hebben in totaal 22 respondenten meegedaan.

De respondenten hadden de volgende kenmerken:

- Driekwart van de respondenten is vrouwelijk; een kwart is mannelijk;
- Driekwart van de respondenten was voltijds student;
- De respondenten hebben zich ingeschreven bij de hogeschool in de periode 1990-2011;
- Van de meeste van de onderzochte opleidingen heeft zo'n 15 à 20 procent van de benaderde alumni gereageerd;
- Ruim twee derde van de respondenten is alumnus van de CHE, de overige respondenten waren in gelijke percentages (resp. 16 en 18 procent) alumnus van de GH en Driestar Educatief.

Conclusies

De conclusies worden hieronder weergegeven als beantwoording van de twee deelvragen waarin de hoofdvraag uiteen valt:

1. *Hoe hebben oud-studenten van de drie hogescholen de christelijke beroepsvorming tijdens hun opleiding ervaren?*

Over het algemeen kan gesteld worden dat alumni de christelijke beroepsvorming als zeer positief hebben ervaren. Slechts 6% geeft aan dat hun verwachting van de hogeschool als christelijke hogeschool niet of 'meer niet dan wel' is uitgekomen. Men verbindt christelijke beroepsvorming met persoonlijke vorming, het vinden van een eigen, christelijke houding als professional en ethisch beoordelingsvermogen.

Door betrokken, 'voorbeeld-ige' docenten en een goede verwevenheid van de christelijke identiteit in het opleidingsprogramma is men gevormd als (christen-) professional.

Het kritische geluid dat alumni uitten, heeft voor dit deel van het onderzoek met name betrekking op:

- de beperkte mate waarin alumni onderwijs hebben ontvangen over andere levensovertuigingen/religies en de beperkte mate waarin ze zijn getraind om door middel van praktijkgedrag de confrontatie/communicatie daarmee aan te gaan; en
- het feit dat christelijke beroepsvorming in de deeltijdopleiding een ondergeschoven kindje vormt.

Het studentenpastoraat was voor veel alumni een afwezige factor, maar zou (zo meent men) een belangrijker functie kunnen hebben in het proces van christelijke beroepsvorming.

2. *Wat is de mening van alumni over de waarde van de ontvangen christelijke beroepsvorming voor hun beroepspraktijk*?

Men is lovend over de waarde van de christelijke beroepsvorming voor het ontwikkelen van een professionele beroepshouding. Tevens schat men de waarde van de christelijke beroepsvorming hoog in voor wat betreft het omgaan met levensbeschouwing en religie. Men ziet de oorzaak hiervan in het kwalitatief goede onderwijs, gegeven door betrokken en gedreven docenten in een veilige en open sfeer.

Men is kritisch over de waarde van de christelijke beroepsvorming voor de mate waarin men heeft geleerd om te gaan met andere religies en christelijke stromingen, en tevens voor de mate waarin men (in de praktijk/in praktijkgedrag) heeft geleerd de verbinding te leggen tussen de individuele beroepshouding en de eigen identiteit en overtuiging. Men geeft aan moeite te hebben met de integratie van individualiteit en professionaliteit op het niveau van de eigen overtuiging(en).

Wanneer dit gelegd wordt naast de in de theorie onderscheiden aspecten binnen het begrip 'christelijke beroepsvorming', dan blijkt dat de alumni over het algemeen aardig tevreden zijn over het aspect van 'algemene vorming'. Ook zijn de alumni tevreden over het aspect 'morele vorming' en 'vorming van reflexiviteit'. Hieraan dragen de intensieve begeleiding, persoonlijke betrokkenheid en de integriteit van de docenten in grote mate bij.

Minder tevreden zijn de alumni over het aspect 'persoonlijke vorming op het gebied van karakter en deugden', en het aspect 'de vorming van de eigen beroepsidentiteit'. Ten aanzien van dit laatste aspect is er met name de kritiek dat alumni te weinig concrete handvatten hebben ontvangen voor het vormgeven van gepast praktijkgedrag.

Aanbevelingen

De aanbevelingen die uit dit onderzoek voortvloeien, zijn de volgende:

1. De positieve waardering voor de christelijke beroepsvorming aan de hogescholen is waarschijnlijk voor een deel een positieve waardering voor de eigen keuze (men kreeg wat men verwachtte). Het zou goed zijn om de onderzoeksgegevens over deze groep te vergelijken met onderzoek naar geestverwante studenten die wat hun opleiding betreft (bewust) niet voor deze Hogescholen gekozen hebben (aanbeveling voor nader onderzoek).
2. Ondanks de positieve waardering van de oud-studenten voor de geboden Christelijke beroepsvorming worden toch veel opmerkingen gemaakt over de afstand tussen theorie en praktijk. Daarbij vallen verschillende aandachtspunten op:
   a) Het verdient aanbeveling expliciet een punt te maken van het feit dat een Christelijke Hogeschool door studenten soms als een *te beschermende* omgeving wordt gezien.
   b) Het verdient aanbeveling meer van de specifiek christelijke elementen in de beroepsvorming te oefenen in reële, dikwijls door pluriformiteit gekenmerkte, praktijksituaties.
   c) Het verdient aanbeveling om docenten meer georganiseerd het (seculiere) veld in te sturen.
   d) Het verdient aanbeveling studenten verplicht ook stage te laten lopen in niet geestverwante instellingen of organisaties.
3. Het verdient aanbeveling ook expliciet een thema te maken van de eventuele missionaire invullingen van de beroepspraktijk. In hoeverre mag er van christelijke professionals een geloofsgetuigenis uitgaan, in welke werksituaties kan men openlijk over het eigen geloof spreken, hoe spreek je over je geloof zonder direct ook te evangeliseren?
4. In navolging van door alumni geopperde ideeën, is het aan te bevelen om meer gastcolleges te organiseren en het studieprogramma flexibeler, meer vraaggericht in te richten, zodat er voldoende ruimte is om door te praten over vragen die studenten hebben.

5. In aansluiting op de vorige aanbeveling, is het aan te bevelen de alumni een beperkt post-hbo-traject aan te bieden, waarin men zich kan bezinnen op vraagstukken rond 'christen zijn in je werk' en rond de relatie tussen levensbeschouwing en professionaliteit.
6. Het verdient daarom aanbeveling vanuit de levensbeschouwelijke visie van de school te werken aan competentievorming op het thema: hoe kan een christen-professional vrijmoedig handelen vanuit eigen zienswijze zonder de zienswijze of levensovertuiging van de ander direct als een bedreiging te zien?
7. Gezien de relatief grote overeenkomsten in de resultaten van het onderzoek voor de drie onderzoeksinstituten, verdient het aanbeveling dat zij op het gebied van missie, visie en identiteit intensiever gaan samenwerken.
8. Het verdient aanbeveling om in vervolgonderzoek nader in te gaan op de vraag hoe de onderzochte hogescholen hun intenties en ambities op het gebied van missie, visie en identiteit duidelijker tot uitdrukking kunnen brengen in de na te streven resultaten, *output* en *outcome*, van hun inspanningen op dat terrein.

Hoofdstuk 1 Over dit onderzoek

1.1 Aanleiding voor het onderzoek

De Christelijk Hogeschool Ede (CHE), de Gereformeerde Hogeschool Zwolle (GH) en Driestar Educatief Gouda (DEG) hebben de wens geuit om gezamenlijk onderzoek te laten uitvoeren naar de betekenis van christelijke beroepsvorming.

De drie hogescholen hebben in hun visie en missie expliciet aandacht voor de christelijke beroepsvorming van de toekomstige beroepskrachten, hun studenten. De hogescholen vragen zich af wat hiervan concreet zichtbaar wordt in de praktijk. Merken de oud-studenten hier iets van? Hebben zij in hun dagelijks werk nog altijd iets aan de christelijke beroepsvorming die ze in hun studie meekregen? Of hebben ze misschien niet zoveel van die vorming gemerkt?

Hiermee wordt op een heel directe manier gevraagd naar de meerwaarde van een hogeschool met een christelijke identiteit. In een tijd waarin hogescholen sterk moeten bezuinigen en hard worden afgerekend op studieresultaten, is het juist zaak om de identiteit in te zetten als hét onderscheidende kenmerk van de hogeschool. Of dit echter als zodanig mag worden gehanteerd en of studenten het met die benaming eens zijn, staat centraal in dit onderzoek. De drie betrokken hogescholen hopen met dit onderzoek daarom ook heldere aanbevelingen in handen te krijgen die kunnen helpen in het waarmaken van hun ambitie.

1.2 Context

Dit onderzoek richt zich op de ervaring van de oud-studenten (alumni) van de drie hogescholen. Het gaat dus uitdrukkelijk niet om het beeld dat docenten kunnen geven van de manier waarop de christelijke beroepsvorming in het onderwijs is ingebed. Het gaat ook niet om het beeld van de christelijke beroepsvorming bij de huidige studenten. Het gaat om de waarde die de oud-studenten *terugkijkend* zien, met daaraan gekoppeld de vraag in hoeverre dit ook daadwerkelijk als een meerwaarde wordt gezien in de beroepspraktijk.

1.3 Vraagstelling

De vraagstelling die in dit onderzoek centraal staat, is de volgende:

Hoe hebben oud-studenten van de CHE, GH en DEG de christelijke beroepsvorming tijdens hun opleiding aan de hogeschool ervaren, en wat is hun mening over de waarde ervan voor hun beroepspraktijk?

1.4 Onderzoeksopzet

Dit onderzoek bestaat uit (1) een beperkte deskresearch en een literatuuronderzoek om de thematiek van het onderzoek helder te krijgen en de juiste variabelen voor het onderzoek te selecteren, (2) een kwantitatief onderzoek onder oud-studenten van de hogescholen en (3) een kwalitatief onderzoek om de uitkomsten van het kwantitatieve onderzoek goed te kunnen duiden en verhelderen.

Voor wat betreft het kwantitatieve onderzoek is gebruik gemaakt van een elektronische vragenlijst onder ruim 4300 oud-studenten. Voor het kwalitatieve onderzoek zijn focusgroep-bijeenkomsten georganiseerd met oud-studenten en enkele docenten.

Het onderzoek is begeleid door een begeleidingscommissie, waarin de verschillende hogescholen door contactpersonen vertegenwoordigd werden en één extern deskundige.

Daarnaast is een klankbordgroep – bestaande uit docenten uit de diverse opleidingen en/of academies van de drie hogescholen - betrokken bij het ontwikkelen van de (elektronische) vragenlijst.

1.5 Leeswijzer

In de volgende hoofdstukken worden de resultaten van het onderzoek samengevat en geanalyseerd.

In hoofdstuk 2 is de opbrengst te lezen van de deskresearch en de literatuurstudie. In hoofdstuk 3 is meer te lezen over de operationalisering en de onderzoeksopzet. In hoofdstuk 4 worden de resultaten weergegeven van de vragenlijst en de groepsinterviews. In hoofdstuk 5 worden de conclusies en aanbevelingen aan de hogescholen geformuleerd.

In de bijlagen is meer gedetailleerde informatie te vinden over de christelijke vorming in de opleidingen, de gebruikte vragenlijst en de informatiebrief die is verstuurd naar de aangeschreven alumni.

Samengevat: waarom en hoe van het onderzoek 'Het ideaal van christelijke beroepsvorming'.

De aanleiding:

De drie christelijke hogescholen in Ede, Gouda en Zwolle willen graag hun christelijke identiteit inzetten als onderscheidend kenmerk van de school. De vraag is echter waar dit uit bestaat en hoe alumni dat ervaren. Is de christelijke beroepsvorming die studenten op de hogeschool ontvangen een 'plus' in de beroepspraktijk? De hogescholen willen daarom graag onderzoeken hoe oud-studenten (alumni) van hun hogescholen de christelijke beroepsvorming tijdens hun studie ervaren hebben en in hoeverre ze daarmee in de praktijk uit de voeten kunnen.

Centrale onderzoeksvraag:

Hoe hebben oud-studenten van de CHE, GH en DEG de christelijke beroepsvorming tijdens hun opleiding aan de hogeschool ervaren, en wat is hun mening over de waarde ervan voor hun beroepspraktijk?

Onderzoeksmethoden:

* Literatuuronderzoek
* Kwantitatief onderzoek
* Kwalitatief onderzoek in de vorm van focusgroepen

Hoofdstuk 2 Theoretische verantwoording

In dit onderzoek wordt gebruik gemaakt van drie onderzoeksmethoden, te weten: literatuuronderzoek, kwantitatief onderzoek en kwalitatief onderzoek.

In dit hoofdstuk komen de resultaten van het literatuuronderzoek aan de orde. De gegevens daaruit liggen ten grondslag aan de verdere opzet van het empirisch onderzoek (kwantitatief en kwalitatief). Het literatuuronderzoek mondt uit in een overzicht en definiëring van de belangrijkste begrippen die in dit onderzoek een rol spelen. Van daaruit is het mogelijk om te komen tot verdere operationalisatie, zoals te lezen in hoofdstuk 3.

In de onderstaande theorie is ter illustratie ook materiaal ingevoegd uit missie- en visiedocumenten van de verschillende christelijke hogescholen. Verdere relevante informatie over de vormgeving van de opleidingen en de plek die de christelijke beroepsvorming daarin heeft, is te lezen in het gedeelte 'deskresearch' in paragraaf 2.2.

2.1 Resultaten literatuuronderzoek

Het empirisch deel van dit onderzoek zal proberen in beeld te brengen hoe oud-studenten van de betrokken hogescholen de christelijke beroepsvorming tijdens hun opleiding hebben ervaren en hoe zij deze beroepsvorming waarderen voor hun beroepspraktijk.

Dit literatuuronderzoek richt zich op het verhelderen van de achterliggende concepten. Leidende vragen in dit literatuuronderzoek, zijn:

1. Wat is 'christelijke beroepsvorming'? (paragraaf 2.1.1)
2. Welke aspecten kunnen worden onderscheiden binnen de brede term 'vorming'? (paragraaf 2.1.2)
3. Hoe verhoudt de brede term 'vorming' zich tot het smalle aspect van de specifiek op beroepshouding en attitude gerichte vorming? (paragraaf 2.1.4)
4. In hoeverre is vorming normatief? (paragraaf 2.1.5)
5. Hoe verhoudt vorming zich tot de beroepsidentiteit van de professional? (paragraaf 2.1.7)
6. Hoe verhoudt vorming zich tot de normatieve structuur van de beroepspraktijk? (paragraaf 2.1.6)

2.1.1 Inleiding: Christelijke beroepsvorming

Strikt genomen zou je alle activiteiten die binnen een beroepsopleiding plaatsvinden kunnen vangen onder de term 'beroepsvorming'. Een beroepsopleiding is er immers op gericht mensen op te leiden – te vormen – tot competente beroepsbeoefenaars. Dus ook het onderwijs van een hbo-instelling kan zonder bezwaar als beroepsvorming worden aangeduid.

Voor het Hoger Beroepsonderwijs (hbo) is kenmerkend dat kennis of deskundigheid heel belangrijk is binnen dergelijke opleidingen. hbo's leiden bij uitstek mensen op voor kennisberoepen, beroepen waarin kennis een centrale rol vervult. Ook al is niet altijd sprake van 'professies' in strikte zin (zoals met betrekking tot artsen of advocaten), toch is het niet ongebruikelijk beroepskrachten in beroepen waarvoor hbo-kwalificaties vereist zijn als professionals aan te duiden.

Er is al vaak op gewezen dat er voor professionaliteit meer komt kijken dan alleen kennis of deskundigheid. Voor professionals is ook de beroepshouding uiterst belangrijk, dat wil zeggen: de wijze waarop de beroepskracht in staat is om zich met haar/zijn persoonlijke eigenschappen en mogelijkheden in te zetten in de specifieke rol die het beroep van haar/hem eist. Dat betekent dat ook algemene en persoonlijke vorming een belangrijk onderdeel zou moeten uitmaken van de beroepsvorming die door het hbo geboden wordt.

Zo bezien bestaat het woord beroepsvorming uit twee lagen. Enerzijds geeft dit het geheel aan van alle opleidingsac-

tiviteiten van de hbo-instelling: kennisoverdracht, oefening van vaardigheden en vormende activiteiten. Anderzijds duidt het woord vorming in engere zin vooral de laatstgenoemde – algemeen en persoonlijkheidsvormende – activiteiten aan. Waar in het vervolg over christelijke beroepsvorming wordt gesproken, gaat het specifiek om die vormende activiteiten. Vorming in enge zin dus. Het gaat hier om die opleidingsactiviteiten en -onderdelen die erop gericht zijn de student te helpen om een juiste beroepshouding of attitude te ontwikkelen.

Het valt op dat het belang van vorming in de aangegeven – meer enge – betekenis weliswaar algemeen erkend wordt, maar dat het in de praktijk toch dikwijls een betrekkelijk ondergeschoven kindje blijft. En dat terwijl men met De Muynck zou kunnen beweren dat *vorming* feitelijk de kerncompetentie van onderwijs is (De Muynck 2006, 65). Hoewel De Muynck hierbij het woord 'vorming' in de brede zin opvat, doelt hij met zijn opmerking toch vooral ook die aspecten van de opleiding naar voren te halen die in smalle zin als 'vormend' worden aangeduid (algemene en persoonlijke vorming).

In ons onderzoek wordt in het bijzonder de vraag gesteld naar de wijze waarop alumni (oud-studenten) de christelijke beroepsvorming zoals die geboden wordt op de door hen bezochte hbo-instelling hebben ervaren en wat zij er aan hebben bij de invulling van hun beroep of professie. Hoe hebben zij de op christelijke wijze ingevulde, vormende aspecten van het onderwijs ervaren en wat heeft het hen opgeleverd voor het functioneren in de praktijk van hun vakgebied? Daarbij gaat het om oud-studenten (dus om studenten die op het moment van onderzoek niet meer aan de betrokken instelling studeren) die zich na 1990 als student hebben ingeschreven aan één van de betrokken instellingen. De betrokken instellingen zijn de zogenaamde ZEG-Hogescholen (Zwolle, Gouda, Ede = ZEG) die elk een expliciet christelijke signatuur hebben.

Het is de ambitie van deze scholen dat de door hun geboden beroepsvorming een specifiek *christelijk* karakter heeft. Vandaar dat er in dit onderzoek gesproken wordt van *christelijke beroepsvorming*. Bedoeling daarvan is niet om te zeggen dat de kwaliteit van de beroepsvorming vooral of voornamelijk aan het christelijke karakter ervan wordt afgelezen. Bij al de onderzochte hogescholen gaat het in eerste instantie om de vorming van goede beroepskrachten, mensen dus die beschikken over de voor hun beroep benodigde competenties. De drie genoemde hogescholen willen goede – zo niet: excellente – beroepskrachten of professionals opleiden.

De hogescholen willen met de aanduiding *christelijke beroepsvorming* wel tot uitdrukking brengen dat een goede beroepsopleiding het niet kan stellen zonder aandacht voor persoonlijke vorming vanuit een bepaalde mensvisie, visie op de beroepspraktijk en levensovertuiging. Binnen de genoemde hogescholen worden deze visies en zienswijzen expliciet gevoed vanuit de christelijke geloofstraditie zoals die zich heeft ontwikkeld op basis van de Bijbel.

Daarom wordt in dit onderzoek onder de aanduiding *christelijke beroepsvorming* verstaan: "De door een christelijke levensovertuiging, mensvisie en visie op de beroepspraktijk geïnspireerde bijdrage van het onderwijs aan de algemene en persoonlijke vorming van de toekomstige beroepskracht of professional". Met de term *christelijke beroepsvorming* wordt ingezoomd op de specifiek vormende aspecten van de beroepsvorming voor zover die vanuit een christelijke levensovertuiging wordt vormgegeven, op vorming in enge zin dus (gericht op de vorming van een juiste beroepshouding en attitude van de toekomstige professional).

2.1.2 Vormende aspecten van de beroepsvorming

Zoals gezegd heeft onderwijs meer taken dan alleen kennis- en informatieoverdracht. Ook vorming kan tot haar taken gerekend worden. Daarmee wordt meteen ook een hele discussie in gang gezet. Want wat is vorming precies? En – als is bepaald wat vorming is – is dit ook een meetbare grootheid? Kun je vorming toetsen en kun je vaststellen of de vorming die in het onderwijs geboden wordt ook leidt tot bepaalde resultaten, ofwel 'effectief' is?

In de literatuur wordt onderscheid gemaakt tussen verschillende vormen van vorming. Een eerste onderscheid is dat tussen persoonsvorming, maatschappelijke vorming en beroepsvorming. Maar ook daarbinnen kunnen weer nadere

onderscheidingen gemaakt worden. Zo kan binnen het concept persoonsvorming opnieuw een onderscheid gemaakt worden tussen *morele*, *cultuurhistorische* en *intellectuele vorming*. Behalve deze onderscheiden zijn er ook veel overlappingen. De onderscheiden zijn hier beslist geen scheidingen. Eerder is het zo dat zij verschillende facetten van één zaak belichten.

In dit onderzoek wordt ingezoomd op de vormende onderdelen van de *beroepsvorming*. Onder beroepsvorming kan het gehele proces verstaan worden waarin iemand wordt voorbereid op de bekwaamheid om een bepaald beroep uit te oefenen. Onderdeel daarvan is ongetwijfeld ook de vorming van een persoonlijke beroepsidentiteit. Dat laatste is een complex begrip waarin veel samenkomt. Duidelijk is in ieder geval dat een goede professional zijn persoon niet thuis kan laten. Voor een goede uitoefening van diens professie is het belangrijk dat iemand haar/zijn beroepsrol op een goede wijze weet te integreren met wie zij/hij persoonlijk is.

De vorming van de persoon tot een geschikte en competente drager van diens beroepsrol kent vele aspecten. Op basis van de literatuur kan het volgende onderscheid worden gemaakt:

1. Algemene vorming: vorming gericht op de algemene ontwikkeling van de persoon met aandacht voor cultuur, geschiedenis, politiek en samenleving, evenals actuele ontwikkelingen;

2. Persoonlijke vorming, bestaande uit drie onderdelen, te weten:

    a. De persoonlijke deugdzaamheid is een belangrijk aspect van persoonlijke vorming. Sommigen spreken hier van morele vorming of de vorming van deugden.
    b. In de tweede plaats kan ook de ontwikkeling van een vermogen tot morele oordeelsvorming tot de vormende activiteiten binnen het onderwijs gerekend worden.
    Hier zou je kunnen spreken van morele vorming in engere zin.
    c. In de derde plaats is de ontwikkeling van het vermogen van de betrokkene om kritisch op eigen handelen en de invulling van de eigen beroepsrol te reflecteren (de vorming van reflexief vermogen) een onderdeel van de vorming.

3. Tenslotte kan ook alles wat bijdraagt aan het vermogen van de toekomstige beroepskracht om haar/zijn beroepsrol op een goede wijze en met inzet van eigen persoon in te vullen (beroepsidentiteit) tot de vorming gerekend worden.

2.1.3 'Christelijke beroepsvorming

Wanneer gesproken wordt over 'christelijke beroepsvorming' gaat het over een vormingsproces van studenten in een heel specifiek kader en met een specifieke inhoud en doel. Het gaat hier namelijk om de vorming van studenten in de context van een christelijke hogeschool, met als specifiek doel om studenten op te leiden die hun leven en werk zien in het perspectief van het koninkrijk van God en daarin als volgelingen van Christus willen optreden.

Uit de eerder geformuleerde definitie wordt al duidelijk dat het concept 'christelijke beroepsvorming' een ambitie aanduidt: de drie Hogescholen die opdracht hebben gegeven tot dit onderzoek willen weten wat er, in de ogen van hun oud-studenten, van hun ambitie om 'christelijke beroepsvorming' te bieden is terecht gekomen. Om iets meer zicht te krijgen op die ambitie worden hier de missies van de drie Hogescholen geciteerd.

De CHE stelt zich (getuige haar missie) ten doel 'studenten en cursisten als persoon en als christen te vormen, toe te rusten en op te leiden tot (startende) professionals' in een 'levensbeschouwelijk pluriforme samenleving. […] Daarbij stelt zij zich bij haar activiteiten onder het gezag van de Bijbel, die zij erkent als het betrouwbare en geïnspireerde Woord van God, zoals verwoord in het gereformeerd belijden' (Strategisch Instellingsplan 2008-2012, pag. 7).

"Wat de christelijke vorming betreft, streeft de CHE ernaar dat:

- De student zijn/haar professionaliteit weet te relateren aan zijn of haar relatie tot God en de naaste;
- De student in staat is om beroepsmatig gedrag te verantwoorden vanuit een christelijke beroepsvisie in genuanceerde en respectvolle omgang met andere overtuigingen en standpunten." (Strategisch Instellingsplan 2008-2012, pag. 7)

"Driestar Educatief stelt zichzelf ten doel om (aankomende) leraren en scholen te inspireren, te vormen en te ondersteunen om goed reformatorisch en protestants-christelijk onderwijs te geven. Haar ideaal is een school die o.a. de kernopdracht van christelijk onderwijs gestalte geeft, waar geïnspireerde christelijke leraren werken en waar leerlingen werken in inspirerende leeromgevingen.

Driestar Educatief werkt vanuit de overtuiging dat de Bijbel de blijvend vitale Bron is die ons basisrichtlijnen geeft voor onderwijs en opvoeding. De school ziet het als haar opdracht om onderwijsontwikkelingen telkens opnieuw vanuit deze richtlijnen te doordenken en in de samenleving het eigen geluid van het protestants-christelijk en reformatorisch onderwijs te laten horen." (Zie 'Missie', *www.Driestar Educatief-educatief.nl*, nov. 2011)

De Gereformeerde Hogeschool heeft als christelijke hogeschool ook duidelijk als doel om te leven vanuit het Woord van God. Dat betekent "dat we als medewerkers en studenten in onze omgang en begeleiding als christen willen leven. Jezus' liefde is voor ons allemaal een voorbeeld. We willen leven in navolging van Hem. Onze slogan is dan ook: 'Als je gelooft in je werk!'", zo is te lezen op de website.

Deze slogan is tegelijkertijd de kortste uitdrukking van de missie van de school. In de verdere verwoording van de missie wordt hier een gelaagdheid in aangegeven: De slogan verwijst allereerst naar de 'grond van waaruit wij in de GH willen werken'. Vervolgens verwijst het naar "de wijze waarop professionals die door de GH worden gevormd in hun werk staan'. En als derde verwijst het naar de overtuiging dat de 'betekenis die we vanuit dat geloof geven aan onze sociale en maatschappelijke omgeving van belang is voor de werkvelden waar de GH zich op richt". (www.gh.nl, 22 nov. '11)

Het concept 'christelijke beroepsvorming' definieert dus een ambitie. Maar niet alleen dat. Het is ook mogelijk het op te vatten als een beschrijvende (descriptieve) term. Immers, de drie genoemde Hogescholen noemen zich 'christelijk'. Daarmee is een ambitie aangeduid, die naar men verwachten mag tot uitdrukking komt in het feitelijk geboden onderwijs. Dus ook het feitelijk aan de drie Hogescholen gegeven onderwijs zou als 'christelijke beroepsvorming' kunnen worden aangeduid.

Lastig aan ons onderzoek is dat het beoogt twee grootheden tegelijk te meten: Enerzijds de beoordeling door alumni van de ambitie: vindt u het – als oud-student – belangrijk dat er in de opleiding aan beroepsvorming wordt gewerkt vanuit een specifiek christelijke invalshoek ofwel dat er in de opleiding een specifiek christelijke visie op het beroep en de beroepsuitoefening wordt overgedragen? Anderzijds de mate waarin alumni aangeven profijt te hebben gehad van de (christelijke) beroepsvorming die zij feitelijk ontvangen hebben. In het laatste geval wordt dus geen beoordeling van de ambitie gevraagd, maar een beoordeling van de feitelijk ontvangen beroepsvorming voor de uitoefening van het beroep.

Het zal duidelijk zijn dat deze twee zaken niet los van elkaar staan. Iemand die het niet belangrijk vindt dat er beroepsvorming wordt geboden vanuit een specifiek christelijke invalshoek, kan vermoedelijk ook moeilijk de meerwaarde van de feitelijk ontvangen christelijke beroepsvorming aangeven. Van hem of haar hoeft het immers allemaal niet zo. Iemand daarentegen die aangeeft christelijke beroepsvorming van groot belang te achten, maar tegelijk aangeeft weinig profijt te hebben van de feitelijk ontvangen christelijke beroepsvorming, die zegt daarmee waarschijnlijk dat zij of hij de ambitie positief waardeert, maar dat de school er in de praktijk weinig van bakt.

Omdat hiermee mogelijkerwijze een 'vertekening' plaatsvindt, zal voor wat betreft het empirisch onderzoek gepoogd worden om helder onderscheid aan te brengen in het meten van het ambitieniveau en het niveau van het feitelijke gebeuren. In hoofdstuk 3 is te lezen in welke formuleringen dit heeft geresulteerd voor wat betreft het kwantitatieve onderzoek.

2.1.4 Vorming en praktijk

Er kan nog specifieker worden ingezoomd op de vormende aspecten van het Hoger Beroepsonderwijs wanneer we de beroepspraktijk waarvoor het onderwijs opleidt beschouwen in het licht van MacIntyre's concept van *social practices*. MacIntyre definieert *social practices* (verkort weergegeven) als volgt: "Praktijken zijn samenhangende vormen van sociaal gevestigde activiteiten waardoor mensen in onderlinge samenwerking proberen bepaalde doeleinden en waarden te verwezenlijken" (Jochemsen, Kuiper & De Muynck 2006, 9). Aan dergelijke praktijken zijn *standards of excellence* inherent. Aan de hand van die standaarden kan beoordeeld worden of iemand goed is 'ingespeeld' in een bepaalde praktijk. Gedacht kan worden aan een competentie als musiceren. Men moet aan bepaalde standaarden voldoen om als een bekwaam musicus bekend te staan. De mate waarin iemand aan die standaarden voldoet, bepaalt mede in hoeverre iemand als musicus excelleert.

Met betrekking tot het vermogen tot excelleren beweert MacIntyre dat dat mede afhankelijk is van iemands deugdzaamheid. MacIntyre is een pleitbezorger van de deugdethiek. De deugdethiek is een opvatting van de ethiek waarin de aandacht niet in eerste instantie uitgaat naar de morele kwaliteiten van de handelingen of de uitkomsten daarvan, maar naar de morele kwaliteit van de actor. Deugden zijn eigenschappen van een persoon. Ook wordt wel over 'morele disposities' gesproken. Neem een deugd als eerlijkheid. Eerlijkheid is niet zozeer een eigenschap van een handeling, maar van een persoon. Van een persoon kan gezegd worden dat hij eerlijk is. Dat zeg je pas van die persoon als je er iedere keer wanneer hij iets zegt of doet van op aan kunt dat je hem kunt vertrouwen. Hij probeert je niet te bedriegen of de zaken anders voor te stellen dan ze zijn. Juist dit patroon van handelen – dat je er van op aan kunt, omdat hij daarin consequent is – maakt dat eerlijkheid het kenmerk wordt van een persoon. Achter alle uitingen en handelingen valt dat patroon op. Dat kan zelfs zo ver gaan dat hij – als hij je een keer teleurstelt door toch iets oneerlijks te doen of te zeggen – nog je vertrouwen houdt. Hij heeft immers zoveel krediet opgebouwd, dat je je domweg niet kunt voorstellen dat dit met opzet gedaan is. Immers, eerlijkheid kenmerkt hem en niet alleen zijn doen en laten.

Binnen *social practices* onderscheidt MacIntyre tussen *internal* en *external goods*. *Internal goods* zijn waarden die specifiek zijn voor een bepaalde praktijk. *External goods* zijn dat niet. Neem alweer de praktijk van het musiceren. Tot de *internal goods* van het musiceren behoren de schoonheid van het spel, de aandacht die aan het zorgvuldig bespelen van het instrument of de stem wordt gegeven. *External goods* zijn inwisselbaar. Zij kunnen een rol spelen in allerlei praktijken. Neem bijvoorbeeld de middelen van bestaan die iemand kan verwerven door te musiceren. Die middelen van bestaan kunnen ook verworven worden door arts of hoogleraar te worden. Ook de hoogte van dat salaris zegt niets over de kwaliteit van het spel, hoogstens over de waardering van het publiek voor dat spel.

Opmerkelijk verschil tussen het streven naar internal en external goods is het onderscheid in de betekenis van onderlinge wedijver. Als het gaat om *internal goods* is wedijver gericht op 'excellentie': musici die elkaar tot grote hoogte weten op te drijven en te inspireren. In het geval van *external goods* leidt wedijver over het algemeen tot concurrentie: het succes van de één is het verlies van de ander.

Tegen de achtergrond van dit praktijkbegrip draagt de vorming in smalle zin (d.w.z. gericht op attitude en beroepshouding) bij aan de deugdzaamheid van de persoon van de beroepsbeoefenaar en daarmee aan zijn vermogen om te excelleren in de realisering van de *internal goods* van een bepaalde beroepspraktijk.

2.1.5 Normatieve attitudevorming en morele vorming

De attitude van de persoon is van groot belang bij de ontwikkeling van dit vermogen. In de lijn van MacIntyre zou

men kunnen zeggen dat het de attitude van de kenniswerker is, die bepaalt of hij in staat zal zijn in zijn professie tot goede prestaties – 'excellence' – te komen. Op basis hiervan stellen (Hegeman, Kole, & Jochemsen, 2004) dat morele vorming gaat om het aanleren van competenties die het voor studenten mogelijk maakt excellente beroepsbeoefenaren te worden. Deze excellentie wordt aangeleerd doordat in de beroepsvorming aandacht is voor de specifieke vorming van het karakter van studenten, wat zowel beroepsmatige als persoonlijke aspecten heeft. Het gaat dus om zowel kennisoverdracht als om persoonlijkheidsvorming. Dit moet er volgens Hegeman et al. toe leiden dat "de student gemotiveerd wordt om te denken als een professional die een opdracht aanvaardt, waarbij hij/zij blijk geeft van de gewenste attitude, beroepsethiek en normativiteit die wenselijk is in de gegeven situatie"(Hegeman et al., 2004).

A. de Muynck bevestigt deze zienswijze door het vormingsproces te beschrijven als: "Het groeiproces dat de leerling meemaakt op weg naar het in toenemende mate verantwoordelijkheid nemen voor het eigen handelen (daarin liggen de dienst aan God, de dienst aan de naaste en het rentmeesterschap besloten)" (De Muynck, 2004; 6). De Muynck onderscheidt vervolgens drie aspecten in het vormingsproces: (1) de natuurlijke werkelijkheid, (2) de menselijke werkelijkheid en (3) de werkelijkheid van God. Volgens De Muynck gaat het erom in het vormingsproces alles wat voor ogen is in het perspectief te plaatsen van de werkelijkheid van God.

De Muynck beschrijft dit vormingsproces als een 'ontsluitingsproces'. In het leren kennen van de werkelijkheid wordt hierop tegelijkertijd gereflecteerd vanuit de werkelijkheid van God. Docenten spelen in het leggen van deze verbinding een belangrijke rol. Zij geven vorm aan een christelijke mens- en maatschappijvisie in de manier waarop zij studenten vormen tot (christen-)professionals.

Vanwege dit levensbeschouwelijke perspectief, krijgt de beroepsvorming een normatieve kleur. Normativiteit gaat echter verder dan de moraliteit waarvan eerder sprake was, In het geval van morele vorming gaat het specifiek om de vorming van deugden en in engere zin om de vorming van een moreel beoordelingsvermogen (bovengenoemd aspect 1 en 2). Maar ook op andere domeinen is er sprake van normatieve handelingspatronen: geldig of zindelijk redeneren, andere mensen op een voorkomende of vriendelijke wijze bejegenen, netjes en zorgvuldig werken. Bij christelijke beroepsvorming gaat het om een attitude, om het kunnen functioneren in een bepaald beroep waarin al die normatieve aspecten een rol spelen. Evenals bij andere ('neutrale'?) wijzen van beroepsvorming is ook hiervoor nodig dat een student getraind wordt in competenties en handelingen. In welke context de student deze handelingen vervolgens uitvoert, verschilt. Door een goede beroepsvorming leert een student omgaan met verschillende contexten en leert zij/hij daarin op te treden vanuit zijn/haar eigen persoonlijkheid en identiteit.

2.1.6 Context en profiel

De beroepsvorming moet ertoe leiden dat iemand leert om een bepaalde rol in een bepaalde context uit te voeren. Dit heeft te maken met motieven, normen, waarden, kennis en geloof. Hegeman et al noemen dit het 'leren denken vanuit de afstemming van context, rol en persoon' (Hegeman, 2004). Het gaat er dus niet om dat de student 'een rol speelt', maar dat de handelingen die de student leert uitvoeren als professional verweven raken met zijn persoonlijkheid en zijn overtuiging. Daarvoor is zowel nodig dat de student 'op de hoogte is van alle facetten in zijn eigen leven en deze leert in te passen in het gewenste profiel' (Hegeman et al, 2004) als dat de student een 'eigen visie ontwikkelt op de plaats van het beroep in de cultuur, de waarde waarvoor het beroep staat en de verhouding van die waarde tot andere waarden in de cultuur' (Blokhuis, 2011).

Het leren optreden als professional in een bepaalde context vereist kennis van de professionele praktijk. Elke praktijk vereist vaardigheden, standaarden en deugden. De beroepsbeoefenaar die hierin wil optreden, zal hierin geschoold moeten worden. Landelijke beroepsprofielen geven hiervan een omschrijving. Daarin staan de belangrijkste en meest voorkomende activiteiten opgesomd die in die beroepsuitoefening aan de orde zijn.

Opvallend hieraan is dat deze beroepsprofielen met name gevuld zijn met *competenties* en *vaardigheden*. Wat betreft

de vereiste *houding* zijn de beroepsprofielen niet heel uitgesproken. Datzelfde geldt voor de ontwikkeling van het morele oordeelsvermogen. Lia van Doorn bevestigt dit in haar lectorale rede (van Doorn, 2008). Daarin stelt zij het volgende: *"Het aspect van de morele oordeelsvorming […] heeft de afgelopen decennia relatief weinig aandacht gekregen. […] Men tracht de professionele kwaliteit te vergroten via technische, rationele standaarden, via procedures, richtlijnen, HKZ-certificeringen en planning- en controlsystemen. […] Door professionaliteit te beschouwen als technisch en instrumenteel, wordt voorbij gegaan aan de kern van het werk. […] In de opleidingen speelt hetzelfde. Binnen het hbo-onderwijs en op andere beroepsopleidingen zijn onderwerpen als sociaal recht, ethiek en normatieve professionaliteit ondergeschoven kindjes."* (Van Doorn, 2008; pag. 15-16)

Toch is men het erover eens dat een beroepsprofiel 'niet neutraal gekleurd is, maar is ingegeven door levensbeschouwing' (Blokhuis, 2011), dat een 'beroepspraktijk een normatieve sociale praktijk is die gekenmerkt wordt door beroepseigen waarden' (Jochemsen en Glas in: De Muynck, 2004) en dat een 'professionele praktijk een set van waarden en normen belichaamt en zodoende een inherente normativiteit kent, die moet worden aangeleerd' (Hegeman, Edgell & Jochemsen, 2011).

De hogescholen zijn vrij om de beroepsprofielen te herschrijven tot een eigen functie-, -competentie- of beroepsprofiel, waarin wél aandacht is voor de levensbeschouwelijke invulling van de vormende aspecten. Zo hanteert Driestar Educatief bijvoorbeeld een eigen competentieprofiel voor de Bachelor Pedagoog, waarin helder staat dat de 'zorg en hulpverlening door een pedagoog (die is opgeleid door Driestar Educatief, WM) moet zijn doortrokken van christelijke waarden en opvattingen' (geciteerd uit het NVAO-besluit accreditering Bachelor Pedagogiek 2011). Dit onderstreept wat hierboven is geconcludeerd, namelijk dat christelijke beroepsvorming een normatieve zaak is.

Uit de missiedocumenten van de scholen blijkt dat men ernaar streeft om studenten te vormen tot christelijke professionals:

"De CHE wil haar studenten toerusten om hun verantwoordelijkheid als beroepsprofessional te nemen. Daarom betekent studieloopbaanontwikkeling aan de CHE naast het coachen op de gevraagde beroepscompetenties, ook de (identiteits)vorming van de studenten." (Strategisch instellingsplan 2008-2012, pag. 19-20.)

"De CHE heeft zich ten doel gesteld in de periode 2008-2012 de […] christelijke beroepsvisie binnen de opleidingen verder uit te werken en te verankeren in de onderwijsprogramma's. Deze verankering wil men hogeschoolbreed en opleidingsspecifiek ook vormgeven met bezinningsdagen en momenten van vieren en reflectie." (Strategisch Instellingsplan 2008-2012, pag. 20)

En uit het Instellingsplan van de GH:

*"Onze **missie** als GH is kortweg samen te vatten met "Als je gelooft in je werk!". Deze formulering verwijst allereerst naar de basis van waaruit wij in de GH willen werken: ons geloof in Jezus Christus. De missie heeft daarbij een tweede laag, namelijk de betekenis die dat geloof heeft voor aankomend beroepsprofessionals, opgeleid door de GH, en de wijze waarop zij in hun werk staan. Ook in onderzoek, nascholing en adviesdienstverlening betrekken wij deze betekenis. De derde laag is de overtuiging dat de betekenis die we vanuit dat geloof geven aan onze sociale en maatschappelijke omgeving, van belang is voor de werkvelden waar de GH zich op richt. We willen een geprofileerde bijdrage leveren aan de ontwikkeling van de werkvelden in een open samenleving met respect voor andersdenkenden."*

Samengevat komt het erop neer dat christelijke beroepsvorming tot doel heeft de student bekend te maken met de kenmerken van de beroepspraktijk en de student aan te leren om zich te positioneren binnen de ethiek van deze 'professionele praktijk' (Hegeman et al., 2011). Hiervoor heeft een student vaardigheden, competenties en kennis nodig van zowel de activiteiten als van de waarden en normen die behoren bij de gegeven beroepspraktijk. In het kader van dit onderzoek zal specifiek worden bevraagd in hoeverre alumni uit de voeten kunnen met de hen aangeleerde vaardigheden, competenties en kennis in een (evt. qua normen en waarden afwijkende) beroepspraktijk.

2.1.7 Identiteit

De wijze waarop een persoon zich zijn professionele deskundigheid eigen maakt en daarmee in de praktijk opereert, wordt dus gevoed door wat deze persoon als student krijgt onderwezen, zowel voor wat betreft vaardigheden en standaarden, als voor wat betreft de inherente normativiteit van het vakgebied en de professie.

Tegelijk speelt echter ook de zienswijze van de professional zelf een rol. Zijn overtuigingen en opvattingen over het menselijk bestaan en het 'goede leven' (control beliefs) maken de betrokkenheid en de verbondenheid (het engagement) van de betrokken persoon op zijn beroep uit. Noem het diens roeping of passie. Hier komen de identiteit van de persoon en diens rolidentiteit als beroepsuitoefenaar bij elkaar. Hegeman e.a. (in een niet gepubliceerde tekst) definiëren identiteit als "de manier waarop mensen verklaren wat hun keuzes zijn in een narratief van hun levensverhaal, hun commitment daarbij en de consistentie daarvan in relatie tot zichzelf en tot anderen" (gebaseerd op: Wardekker en Miedema, 2001) en rolidentiteit als: "verwachtingen die men van zichzelf of iemand anders heeft en die sturing geven aan iemands positie of werkzaamheden". Of iemand goed kan functioneren in een bepaalde beroepspraktijk, hangt af van de mate waarin hij in staat is zijn eigen identiteit te verbinden aan zijn rolidentiteit als beroepsbeoefenaar.

Korthagen probeert dit verband inzichtelijk te maken door te onderscheiden tussen competenties en kernkwaliteiten. In tegenstelling tot competenties (vaardigheden om bepaald gedrag te vertonen) zijn kernkwaliteiten niet op te splitsen in deelkwaliteiten en al evenmin van buitenaf aan te leren. Zij maken deel uit van de persoon en diens identiteit. Men zou hier weer kunnen denken aan wat hierboven met de deugdzaamheid van de persoon werd aangeduid. Korthagen introduceert het "ui-model" om de verschillende lagen in de opbouw van professionaliteit te laten zien. De zichtbare buitenkant van de ui wordt gevormd door het gedrag. Na het afpellen van de zichtbare lagen komt men via bekwaamheden, overtuigingen, identiteit uiteindelijk bij wat hij de betrokkenheid noemt. Om greep te krijgen op deze diepere, moeilijker door training of onderwijs te beïnvloeden lagen van professionaliteit is de professional aangewezen op een vermogen dat Korthagen met de term kernreflectie aanduidt.

Wanneer niet zozeer naar de persoon en diens functioneren gekeken wordt, maar naar de organisatie dan kan men met Swieringa en Wierdsma (1990) ook onderscheiden tussen verschillende niveaus van reflectie, door hen benoemd in een drietal 'leerniveaus': enkelslag, dubbelslag en drieslag leren: enkelslag leren heeft daarbij betrekking op de reflectie op de uitvoering van de (constitutieve) regels voor een praktijk, dubbelslag leren op de reflectie op de achterliggende theorieën of inzichten en drieslag leren op de principes van de organisatie (de missie).

Termen als de hierboven genoemde, leiden onze aandacht in de richting van wat Hegeman et al. (2011) met de term 'deep reflection' aanduiden. "Deep reflection is intentional learning that requires knowledge of one's deepest motivations. These motivations may (consciously or not) influence behavior as well as reflection on behavior. In other words, deep reflection is on the beliefs and motivations that bring professionals to act as professional in a certain practice" (Hegeman et al. 2011, 11). Daarmee is 'deep reflection' vergelijkbaar wat in andere opvattingen wel als 'triple loop learning of reflection' wordt aangeduid, ook al is het eerste concept inhoudelijker, omdat het de aandacht wil vestigen op de betekenis van wereldbeschouwing, persoonlijk ethos, geloof en ethiek in deze reflectie (meer in aansluiting bij Korthagens begrip van 'kernreflectie').

Vanzelfsprekend speelt in de manier waarop hogescholen inhoud geven aan de vorming en studenten begeleiden in de ontwikkelingen van deze niveaus van reflectie de levensbeschouwelijke identiteit van de hogeschool een belangrijke rol.

Het is voor te stellen dat de manier waarop de hogeschool vorm geeft aan de christelijke beroepsvorming invloed heeft op de manier waarop de student zich ontwikkelt, en zodoende zijn plek inneemt in de beoogde beroepspraktijk. Hiervan kan afhankelijk zijn of en in hoeverre de student succesvol kan opereren in zijn/haar beroepspraktijk. Dit onderzoek is er mede op gericht in kaart te brengen in hoe-

verre studenten uit de voeten kunnen met de manier waarop ze als professional zijn getraind vanuit een christelijk-levensbeschouwelijk kader. Dit is ook de reden dat de onderzoeksgroep bestaat uit alumni die vanuit hun huidige beroepspraktijk hierop kunnen reflecteren.

2.1.8 Samenvatting literatuuronderzoek

In het bovenstaande is verslag gedaan van een literatuuronderzoek naar de volgende vragen:

1. Wat is 'christelijke beroepsvorming'? (paragraaf 2.1.1)

2. Welke aspecten kunnen worden onderscheiden binnen de brede term 'vorming'? (paragraaf 2.1.2)

3. Hoe verhoudt de brede term 'vorming' zich tot het smalle aspect van de specifiek op beroepshouding en attitude gerichte vorming? (paragraaf 2.1.4)

4. In hoeverre is vorming normatief? (paragraaf 2.1.5)

5. Hoe verhoudt vorming zich tot de beroepsidentiteit van de professional? (paragraaf 2.1.7)

6. Hoe verhoudt vorming zich tot de normatieve structuur van de beroepspraktijk? (paragraaf 2.1.6)

Daarover kan samenvattend het volgende worden gezegd.

Binnen het kader van dit onderzoek, waarin wordt gefocust op het functioneren van de drie christelijke hogescholen, wil men met de aanduiding 'christelijke beroepsvorming' uitdrukken dat een goede beroepsopleiding het niet kan stellen zonder aandacht voor persoonlijke vorming vanuit een bepaalde mensvisie, visie op de praktijk en levensovertuiging. Voor de genoemde hogescholen betreft dit een christelijke levensovertuiging. Daarom wordt in dit onderzoek 'christelijke beroepsvorming' gedefinieerd als "De door een christelijke levensovertuiging, mensvisie en visie op de beroepspraktijk geïnspireerde bijdrage van het onderwijs aan de algemene en persoonlijke vorming van de toekomstige beroepskracht of professional."

In de literatuur worden diverse onderscheidingen gebruikt om de term 'vorming' te ontleden in deelaspecten. Wanneer deze onderscheidingen op een rij worden gezet en gecombineerd, leidt dit tot de volgende indeling:

1. Algemene vorming (historisch besef, culturele betrokkenheid, actuele ontwikkelingen etc.)

2. Persoonlijke vorming:

    a. Persoonlijke deugdenvorming
    b. Vorming van het morele oordeelsvermogen
    c. Vorming van reflexief vermogen

3. Vorming van een beroepsidentiteit

Zoals uit bovenstaande opsomming blijkt, is 'vorming' in enge zin (onderscheiden van beroepsvorming in algemene zin) meer dan alleen 'morele vorming' (hierboven benoemd als aspect 2a en b). Morele vorming onderscheiden wij in persoonlijke deugdenvorming en de vorming van het morele oordeelsvermogen. Voor eerstgenoemde wordt aansluiting gezocht bij MacIntyre en het normatief praktijkmodel: de vorming van algemene deugden – niet aan het specifieke beroep waarvoor wordt opgeleid gerelateerd – wordt door ons gezien als één van de basisvoorwaarden voor de professional om de inherent aan de beroepspraktijk verbonden waarden te kunnen realiseren.

Gezien de hierboven aangebrachte geleding in het begrip 'vorming' zal duidelijk zijn dat levensbeschouwing van groot belang is voor de specifieke invulling die men binnen opleidingen aan de vorming geven wil. Binnen de door ons onderzocht christelijke hogescholen wordt dit ook geëxpliciteerd in de beroepsprofielen die men hanteert.

De vraag naar de verhouding tussen de normativiteit van de vorming en de (evt. afwijkende) normativiteit van de beroepspraktijk is in het bovenstaande beantwoord door te stellen dat de vorming altijd tot doel heeft de student bekend te maken met de kenmerken en de ethiek van de professionele praktijk. Hiervoor worden bepaalde vaardigheden en competenties aangeleerd. Daarnaast wordt gesteld dat deze vorming in het geval van de christelijke hoge-

scholen wordt doortrokken van christelijke waarden en opvattingen. De student wordt zodoende geleerd zich te verhouden tot de ethiek van een beroepspraktijk vanuit een christelijke levensvisie. In het proces van het ontwikkelen van een rolidentiteit, die past bij zowel de beoogde beroepspraktijk als bij de (levensbeschouwelijke) identiteit van de student, speelt deep reflection een belangrijke rol. Dit type reflectie, dat Korthagen met het ui-model verbeeldt, is noodzakelijk om om te gaan met eventuele frictie op het niveau van overtuigingen, dat zich kan uiten in het gedrag van de professional.

2.2. Deskresearch

In het vervolg van dit hoofdstuk zal worden uiteengezet op welke manier de christelijke beroepsvorming binnen de diverse opleidingen en hogescholen momenteel vorm krijgt.

Om dit in beeld te krijgen, is een vragenronde gehouden onder diverse docenten (onder andere de docenten die waren betrokken in de klankbordgroep) aan de verschillende hogescholen. Daarbij is getracht op het niveau van de leerprocessen in beeld te krijgen hoe de christelijke beroepsvorming in de opleidingen vorm krijgt. Het gaat hierbij om de inhoud van modules, maar ook om wat er gebeurt bij super- en intervisie, loopbaanbegeleiding en dergelijke. De leidende vraag in deze vragenronde was: 'Wat gebeurt er aan christelijke beroepsvorming op de drie hogescholen, en waarin komt dat tot uiting?'. De uitgebreide weergave van de hiervoor geïnventariseerde gegevens is te lezen in Bijlage 1, 'Wat gebeurt er aan christelijke beroepsvorming op de drie hogescholen'. In het onderstaande wordt dit materiaal in samengevatte vorm weergegeven, waarin op sommige plaatsen uitspraken of meningen van de docenten herkenbaar zijn.

De informatie die hieronder wordt aangeboden, heeft ten doel duidelijk te krijgen wat er in praktische zin aan (en rondom het thema van) christelijke beroepsvorming gebeurt. Het is dus niet uitputtend, maar het biedt wel inzicht in de opleidingsprocessen. Dit maakt het mogelijk om het onderzoek toe te spitsen op de concrete opleidingspraktijk.

2.2.1 Christelijke beroepsvorming aan de CHE

De Christelijke Hogeschool Ede is een algemeen christelijke hogeschool, die de volgende opleidingen aanbiedt:

- Verpleegkunde
- PABO (Leraar Basisonderwijs)
- Godsdienst Pastoraal Werk
- Leraar Godsdienst/Levensbeschouwing
- Management, Economie en Recht
- Personeel & Arbeid
- Journalistiek
- Communicatie
- Sociaal Pedagogische Hulpverlening
- Maatschappelijk Werk & Dienstverlening

In al deze opleidingen probeert men de christelijke identiteit van de hogeschool vorm te geven. Dit gebeurt binnen de algemeen vormende vakken over godsdienst en ethiek. Denk hierbij aan: Ethiek, (Cultuur)Filosofie, Geschiedenis van de filosofie, Inleiding christelijk geloof, Inleiding godsdienst algemeen, World view, Apologetiek of, in een nieuwere benaming: Christelijk geloof in het publieke debat. In al deze vakken wordt aandacht geschonken aan cultuurfilosofische begrippen en levensbeschouwing, die door de betrokken docent christelijk worden ingekleurd. Het betreffen vakken die duidelijk de standaard beroepsvormende vakken overstijgen en een meerwaarde vormen voor de christelijke vorming van de student.

Het is onduidelijk op basis waarvan de docent deze 'christelijke inkleuring' vorm geeft, aangezien een duidelijke overkoepelende visie op de vormgeving van het christelijk geloof in de praktijk van het onderwijs ontbreekt. Doordat een groot aantal docenten dit zelf vorm geeft en er weinig systematische reflectie plaatsvindt op de christelijke identiteit, vreest men desintegratie in de christelijke vorming van de studenten.

Onduidelijk is ook in hoeverre de christelijke identiteit een rol speelt in supervisie, mentoraat en andere vormen van studiebegeleiding. Wel geven de docenten waarmee gesproken is aan, dat door studenten een algemeen christelijk kader herkend wordt, een sfeer waarvan studenten aange-

ven: ‘dit is typisch CHE!’. Een belangrijke vraag is hoe studenten deze ‘sfeer’, dit ‘typisch CHE’, kunnen omschrijven en in hoeverre dat samenhangt met de christelijke identiteit van de hogeschool.

2.2.2 Christelijke beroepsvorming aan Driestar Educatief

Driestar Educatief heeft verschillende opleidingen in huis. De drie belangrijkste die zullen worden meegenomen in dit onderzoek, zijn:

- Leraar basisschool /Pabo
- Lerarenopleiding voor tweedegraads docent
- Pedagogiek

In bovenstaande opleidingen komt in veel vakken christelijke beroepsvorming expliciet aan bod. Vakken als Historiografie, Filosofie, Ethiek, Psychologie en Ethisch handelen worden als voorbeeld genoemd. In deze vakken wordt de relatie gelegd met het christelijk geloof en is er aandacht voor God als Schepper en de uniciteit van de mens. Ook komen begrippen als schuld, genade en de wijsheid van God aan bod met het oog op het ontwikkelen van een eigen (bijbelse) visie. In de colleges wordt bij het bespreken van theoretische modellen het achterliggende mens- en maatschappijbeeld geëxpliciteerd. Bij het vak ‘ethisch handelen’ wordt men getraind om ethische dilemma’s te hanteren en wordt expliciet ingegaan op christelijke waarden aan de hand van een fasen-methode van prof. De Kruijf. Met name in de beroepslijn wordt zichtbaar welke houding wordt verwacht van christenen. Zowel docenten als studenten worden gestimuleerd tot het leven naar Bijbelse waarden, integer handelen, beschikbaar zijn voor anderen, enz. Eén docent geeft aan liefde, aandacht, geloof en hoop uit te willen stralen richting de studenten.

Tijdens portfolio gesprekken moeten de studenten zich verhouden tot elementen uit ‘Essenties van christelijke leraarschap’. Dit komt terug in de assessments in verschillende (school)jaren en in tutorgesprekken. Met studenten wordt in een 1 op 1 contact soms dieper doorgepraat over de betekenis van het geloof. In de minor Zorg is aandacht voor ethisch gekleurde onderwerpen als echtscheiding en abortus. Eén docent merkt op dat nogal wat studenten leven met de gedachte dat bij reformatorische instellingen deze zaken niet voor zouden komen. Het is voor studenten een schok om hiermee geconfronteerd te worden.

Bij de opening en sluiting van colleges en vergaderingen worden Bijbelgedeelten gelezen en wordt gebeden. Tijdens de vier teamvergaderingen per jaar staat het punt ‘christelijk leraarschap’ (waarmee de vorming van de student verbonden is) elk jaar minimaal eenmaal uitgebreid op de agenda. Tijdens vakgroepsvergaderingen worden regelmatig teksten besproken die ingaan op vorming van docenten en studenten.

2.2.3 Christelijke vorming aan de GH

De Gereformeerde Hogeschool is een hogeschool op gereformeerde grondslag, die de volgende opleidingen aanbiedt:

- Leraar Basisonderwijs
- Hogere Beroepsopleiding Verpleegkunde
- Maatschappelijk Werk en Dienstverlening
- Sociaal Pedagogische Hulpverlening
- Godsdienst-pastoraal werk
- Godsdienstleraar (bachelor/master)
- Praktijkondersteuner Huisarts

In de reactie van de docenten van bovenstaande opleidingen komt naar voren dat christelijke beroepsvorming binnen veel vakken centraal staat maar echter soms nog duidelijker aan de orde komt door de bejegening van elkaar, de houding en gedrevenheid van docenten.

De vakken die door de docenten worden genoemd zijn heel divers en per opleiding anders ingekleurd. De bekende vakken als ‘Christelijke levensbeschouwing’, Filosofie, (Beroeps) ethiek, Leren en geloven, Mensvisies, Wetenschapsfilosofie, Trends in de samenleving en cultuur, Religieuze socialisatie, Beeldende vorming en cultuuronderwijs en vakken als ‘Bijbelkennis’ worden afzonderlijk van elkaar genoemd als plaats waar christelijke beroepsvorming centraal staat.

Er wordt kennis gemaakt met ethische basisbegrippen en met morele waarden die van belang zijn in de zorg- en wel-

zijnssector. De studenten leren ethisch denken en het kennismaken met waarden die in de beroepspraktijk belangrijk zijn, en met methoden om die waarden te wegen en bespreekbaar te maken. Als vanzelfsprekend wordt bij de afdeling Theologie de verbinding gelegd tussen theologische- en sociaal- wetenschappelijke inhouden, de persoon van de student en de toekomstige beroepssituatie, vanuit persoonlijk geloof in God en Jezus Christus. Eén docent van de PABO gaf de reactie dat christelijke beroepsvorming niet weg te stoppen is in vakken, maar dat het in de leraar/docent zit en door lessen te observeren zou men kunnen aanwijzen waar en hoe christelijke beroepsvorming plaatsvindt. Heel concreet wordt dit bij Social Work als studenten zelf de meditatieve momenten verzorgen aan het begin van het vak leerteam.

Het hogeschoolbrede Studium Generale programma wordt door verschillende docenten genoemd als plaats waar christelijke beroepsvorming expliciet aan de orde komt in een keuzeprogramma voor alle studenten. In het Studium Generale is bewustwording en onderzoek van je christen zijn in deze wereld en hoe je daar vorm aan geeft in je houding ten opzichte van je medemens, de cultuur, muziek, beeldende kunst, je (kerk)gemeenschap, politiek enz. Een docent merkte op dat hij de indruk heeft dat studenten hier niet positief over zijn omdat het te weinig toegepast is.

Bij alle opleidingen komt christelijke beroepsvorming terug in leertrajectbegeleiding en stages maar is het verschillend hoe dit onderwerp geïntegreerd word in bijvoorbeeld (praktijk)opdrachten. Bij sommige opleidingen is het een onderwerp dat vooral aan het begin van een traject aan de orde komt. Bij de opleiding HBO-V is het een onderwerp dat standaard terugkomt in studieloopbaanbegeleiding en methodische praktijkbegeleiding.

2.2.4 Samenvatting deskresearch

Uit het bovenstaande komt het beeld naar voren dat in alle opleidingen de christelijke beroepsvorming terugkomt binnen de algemeen vormende vakken over godsdienst en ethiek. In al deze vakken wordt aandacht geschonken aan cultuurfilosofische begrippen en levensbeschouwing, die door de betrokken docent christelijk worden ingekleurd. Het betreffen vakken die duidelijk de standaard beroepsvormende vakken overstijgen en een meerwaarde vormen voor de christelijke vorming van de student.

Daarnaast is er verschil in de manier waarop dit onderwerp geïntegreerd wordt in bijv. (praktijk)opdrachten, en ook in hoeverre de christelijke beroepsvorming aan bod komt in leertrajectbegeleiding en stages.

Naast wat er in de vakken en in de begeleiding aan christelijke beroepsvorming wordt geboden, blijkt ook de sfeer en de houding/betrokkenheid van docenten van belang. De individuele docenten hebben grote invloed op de manier waarop de christelijke beroepsvorming vorm krijgt; het is afhankelijk van de hogeschool in hoeverre hier (systematisch) op wordt gereflecteerd.

2.3. Centrale begrippen

Op grond van de bovenstaande informatie kan een aantal begrippen van een heldere definitie worden voorzien. Het betreffen begrippen die in de hoofdvraag worden gehanteerd alsmede veelvoorkomende termen. De hoofdvraag luidt als volgt:

Hoe hebben oud-studenten van de CHE, GH en DEG de christelijke beroepsvorming tijdens hun opleiding aan de hogeschool ervaren, en wat is hun mening over de waarde ervan voor hun beroepspraktijk?

1. Dit onderzoek richt zich op ‘oud-studenten’. Een andere term (die ook veelvuldig in dit onderzoek zal worden gehanteerd) is ‘alumni’ (enkelvoud: alumnus). Het betreft hier afgestudeerde studenten, die een opleiding aan één van de genoemde hogescholen hebben afgerond.

Voor het benaderen van deze oud-studenten wordt gebruik gemaakt van bestaande alumni-bestanden van de hogescholen. De gegevens daarin bepalen welke oud-studenten benaderd worden. Dit is afhankelijk van het jaar van afstuderen van deze oud-studenten en de mate waarin de betreffende hogeschool alumni-gegevens heeft bijgehouden. Wat de CHE betreft zijn deze gegevens bekend van 1993-2010.

De GH heeft gegevens van 1976-2010. Van Driestar Educatief zijn gegevens bekend van 1999-2010. Hoe de oud-studenten concreet worden uitgekozen, wordt nader toegelicht in paragraaf 2.4.

2. De hogescholen die betrokken zijn bij dit onderzoek zijn de CHE, oftewel de 'Christelijke Hogeschool Ede', de GH, 'Gereformeerde Hogeschool Zwolle' en DEG/Driestar, voluit 'Driestar Educatief Gouda'. Deze drie hogescholen hebben diverse opleidingen in huis:

GH ➢ 7 opleidingen: Leraar Basisonderwijs (Pabo), Verpleegkunde (HBOV), Sociaal Pedagogische Hulpverlening (SPH), Maatschappelijk werk en Dienstverlening (MWD), Godsdienst Pastoraal werk (GPW), Godsdienstleraar (GL) en Praktijkondersteuner Huisarts (POH).

CHE ➢ 10 opleidingen, te weten: Maatschappelijk werk en Dienstverlening (MWD), Sociaal Pedagogische Hulpverlening (SPH), Communicatie, Journalistiek, Human Resource Management (HRM), Bedrijfskunde MER, Leraar Godsdienst/Levensbeschouwing, Godsdienst Pastoraal Werk (GPW), Leraar Basisonderwijs (Pabo) en Verpleegkunde (HBOV).

Driestar Educatief ➢ 3 opleidingen, te weten: Lerarenopleiding tweedegraads, Leraar Basisopleiding (Pabo) en Pedagogiek. Driestar Educatief heeft ook enkele Masteropleidingen in huis. Voor zover deze gegeven worden in samenwerking met andere instellingen, worden deze masters buiten beschouwing van dit onderzoek gehouden. Dit geldt echter niet voor de master 'Leren en Innoveren', aangezien deze wordt aangeboden in een samenwerkingsverband van de drie (in dit onderzoek betrokken) christelijke hogescholen.

3. Centraal staat het begrip 'christelijke beroepsvorming'. Dit is in het bovenstaande gedefinieerd als: "De door een christelijke levensovertuiging, mensvisie en visie op de beroepspraktijk geïnspireerde bijdrage van het onderwijs aan de algemene en persoonlijke vorming van de toekomstige beroepskracht of professional." Een korte ('publieksvriendelijke') definitie, die o.a. zal worden gebruikt in de schriftelijke vragenlijst, luidt als volgt: Christelijke beroepsvorming is 'de manier waarop studenten worden gevormd tot christen-professionals die kunnen functioneren in de hedendaagse multiculturele samenleving'.

4. Beroepspraktijk: "Een normatieve sociale praktijk die wordt gekenmerkt door beroepseigen waarden". In het empirisch onderzoek wordt duidelijk aangegeven dat, wanneer het gaat over de beroepspraktijk, de onderzoekers duiden op zowel het betaald als het onbetaald werken daarin.

5. Beroepsprofiel: "Een gestructureerde verzameling uitspraken over de essentie van een beroep, de belangrijkste en meest voorkomende activiteiten in de beroepsuitoefening, de mate van verantwoordelijkheid, complexiteit en transfer." (Encyclo, nov. 2011)

6. Reflectiviteit: "Het permanente bewustzijn van een persoon van wie hij is, welk profiel men van zichzelf heeft, hoe dat overkomt bij anderen en wat de betekenis daarvan is." (Korthagen, 2006)

7. Identiteit: "De manier waarop mensen verklaren wat hun keuzes zijn in een narratief van hun levensverhaal, hun commitment daarbij en de consistentie daarvan in relatie tot zichzelf en tot anderen." (Wardekker & Miedema, 2001)

8. Rolidentiteit: "De verwachtingen die men van zichzelf of iemand anders heeft en die sturing geven aan iemands positie of werkzaamheden" (Hegeman e.a., ongepubliceerd).

Hoofdstuk 3 Onderzoeksopzet en operationalisatie

In dit hoofdstuk wordt uiteengezet hoe het onderzoek is opgezet (onderzoeksopzet, paragraaf 3.1) en op welke manier vanuit de literatuur en deskresearch is gekomen tot de te gebruiken vragenlijst (operationalisatie, paragraaf 3.2).

3.1 Onderzoeksopzet

In dit onderzoek wordt gebruik gemaakt van een gedeelte kwantitatief onderzoek en een gedeelte kwalitatief onderzoek. Hieronder wordt uitgelegd hoe dit wordt aangepakt.

3.1.1 Kwantitatief onderzoek

Selectieprocedure, populatie en steekproef

Het kwantitatief onderzoek zal bestaan uit een vragenlijst die gestuurd wordt naar oud-studenten van de drie christelijke hogescholen (CHE, GH en DEG). Omdat bijbelschool De Wittenberg ook haar interesse heeft getoond in het onderzoek, zal de vragenlijst ook worden verstuurd naar een klein aantal oud-studenten van bijbelschool De Wittenberg.

Bijbelschool De Wittenberg heeft na de start van het onderzoek aangegeven geïnteresseerd te zijn in dit onderzoek vanwege hun betrokkenheid bij het thema. Deze bijbelschool biedt een christelijk vormend basisjaar aan voor studenten die van de middelbare school afkomen. Deze studenten stromen over het algemeen daarna door naar een vervolgopleiding. Ook biedt bijbelschool De Wittenberg een vormend christelijk jaar aan voor studenten na afronding van hun opleiding ('topjaar'), ter oriëntatie op een toekomstig passend beroep of vervolgstudie.

Het is de bedoeling deze oud-studenten te bereiken via het bij de hogeschool bekende emailadres in de alumnidatabestanden. De emailadressen in die bestanden bestaan voor een belangrijk deel uit emailadressen die de oud-studenten tijdens hun studietijd gebruikten (bv. "adevries@che.nl"). In het algemeen is het zo dat dergelijke emailadressen korte tijd na het afstuderen komen te vervallen. Omdat deze emailadressen naar alle waarschijnlijkheid niet meer werken, zal alleen gebruik worden gemaakt van bekende privé-emailadressen. Deze adressen zijn in een deel van de gevallen ook in de alumni-bestanden opgenomen.

Dientengevolge zal de populatie in dit onderzoek bestaan uit oud-studenten van de drie christelijke hogescholen en van De Wittenberg, die met een privé-emailadres in de alumnibestanden zijn opgenomen. Uit deze populatie wordt een steekproef getrokken, waarover onderstaand meer informatie wordt gegeven.

Belangrijk om op te merken is dat door deze selectiemethode studenten in beeld komen, die ervoor hebben gekozen hun privé-gegevens beschikbaar te stellen aan de school en met die school in contact te willen blijven. In een aantal gevallen zal dit vanuit nonchalance zijn: een student onderneemt geen actie en de school houdt zijn of haar gegevens. Maar het kan ook zo zijn dat de student oprecht geïnteresseerd is (gebleven) in het reilen en zeilen van de hogeschool en daarover geïnformeerd wil blijven worden. In alle gevallen is het zo dat dát deel van de studenten dat heeft aangegeven hier géén prijs (meer) op te stellen, buiten onze selectie blijft. Deze student heeft bijvoorbeeld aangegeven geen informatie meer te willen ontvangen, stelt zijn (meest up-to-date) gegevens niet beschikbaar en verdwijnt uit de alumnibestanden.

Door het werken met alumnibestanden blijven zo automatisch de studenten buiten beeld in dit onderzoek die wellicht het meest kritisch en negatief zijn over de genoten opleiding en de hogeschool. De keuze om te werken met alumnibestanden is een pragmatische; er is geen andere gemakkelijke en financieel haalbare manier om de oud-studenten te bereiken met de vragenlijst. Om die reden wordt deze 'bias' voor lief genomen.

Het aantal oud-studenten dat bij de hogeschool bekend is met een privé-emailadres verschilt per hogeschool. Dit

varieert van ca. 29% (van het totaal aantal alumni in het alumnibestand) bij de CHE tot 53% bij de GH. Om te kunnen werken met gelijke verhoudingen, wordt in alle gevallen daarom het minimale percentage aangehouden, en zal per school ongeveer één derde (in dit geval 28,4%) van de in totaal bekende alumni worden benaderd (de bijbehorende aantallen staan in de kolom '28,4% van de alumni' in onderstaande tabel). Deze worden gekozen uit de alumni die bij de hogeschool bekend zijn met een privé-emailadres met behulp van een systematische steekproef.

De bij De Wittenberg bekende alumni worden allemaal aangeschreven. Vanwege het kleine aantal wordt daaruit geen steekproef getrokken.

Uit de alumnibestanden zullen alleen de gegevens worden gebruikt van studenten die zijn afgestudeerd in de periode 1999-2010. De alumni-gegevens die beschikbaar zijn van vóór 1999 betreffen alleen de CHE en de GH. Deze worden buiten beschouwing gelaten omdat de mening van deze oud-studenten over de genoten vorming niet meer relevant wordt geacht gezien de lange periode die is verstreken sinds het afronden van de studie. Het doel van deze studie is het inzichtelijk maken van de huidige stand van zaken, om daarmee vervolgens aan de slag te kunnen gaan. Er is geen historische interesse in de oudere gegevens.

De verdeling van de te selecteren respondenten over de verschillende periodes kan in het geval van de GH en Driestar Educatief evenredig worden gemaakt. Hiervoor wordt een (systematische) gestratificeerde steekproef gebruikt. In verband met de bekende aantallen alumni van de CHE die qua verhouding in tijdsperiodes niet gelijk zijn, wordt hiervoor een onevenredige verhouding gebruikt, namelijk 582 studenten uit de eerste periode en 2194 studenten uit de tweede periode.

De verdeling in aantallen te benaderen alumni ziet er als volgt uit:

	Totaal aantal alumni in alumnibestand	Totaal aantal alumni met privé-emailadres bekend bij hogeschool uit de periode 1999-2005	Te benaderen aantal alumni uit de periode 1999-2005	Totaal aantal alumni met privé-emailadres bekend bij hogeschool uit periode 2005-2010	Te benaderen aantal alumni uit de periode 2005-2010	Totaal aan te schrijven alumni (28,4% van de alumni)
GH	3594	665	510	953	510	1020
Driestar Educatief	1814	435	257	273	258	515
CHE	9782	593	586	2190	2194	2776
De Wittenberg	42	0	0	42	42	42
Totaal	**15232**	**1693**	**1353**	**3458**	**2962**	**4353**

In totaal zullen 4353 alumni worden benaderd in dit onderzoek. Voor dit aantal is een respons van 354 respondenten (8%) voldoende voor een betrouwbaar beeld (steekproefmarge 5%; betrouwbaarheids-percentage 95%; verwachte uitkomst 50%). Dit percentage respons is een zeer haalbaar streven

Benaderingswijze

De alumni zullen, zoals gezegd, worden benaderd op het ons bekende privé-emailadres. Daarbij ontvangen zij een korte email met uitleg over het onderzoek, het thema, de contactgegevens van de onderzoekers en het verzoek om de vragenlijst in te vullen die via een direct te openen link. Hierbij wordt gebruik gemaakt van het programma Net-Questionnaire.

De alumni worden gedurende 3 weken in de gelegenheid gesteld om de vragenlijst in te vullen. We hopen dat gedurende die periode voldoende alumni reageren. Mocht er in de eerste twee weken nog geen aanzienlijk aantal hebben gereageerd, dan zal er na 2 weken een herinnering worden gestuurd.

Zowel de eerste uitnodiging als de herinnering zullen gepersonaliseerd worden verstuurd, zodat de student zich persoonlijk aangesproken voelt. Om de respons te verhogen, zal worden aangekondigd dat onder de respondenten drie exemplaren van het boek 'Prediker voor managers' (J. Hoogland c.s.) worden uitgedeeld.

3.1.2 Kwalitatief onderzoek

Het kwalitatief onderzoek zal de vorm krijgen van focusgroepen. Een focusgroep is een vorm van kwalitatief onderzoek, waarbij de respondenten in een groep worden bevraagd om de data te verfijnen en te bereflecteren. De data worden in dit geval gevormd door de resultaten uit het kwantitatieve onderzoek. Het doel van de focusgroepen is om de data meer diepgang te geven en het denken van de alumni omtrent dit thema te doorgronden. Tevens willen we deze vorm van onderzoek gebruiken om in groepsverband te denken richting oplossingen en/of aanbevelingen.

Selectieprocedure, populatie, steekproef

Degenen die deel zullen nemen aan de focusgroepen worden geselecteerd uit dezelfde steekproef als gebruikt bij het kwantitatieve onderzoek. In het kwantitatieve onderzoek wordt als laatste de vraag gesteld aan de alumni of ze al of niet willen doorpraten over dit onderwerp in een specifieke periode. Op deze manier ontstaat een 'self-selected sample' uit de alumni, dat wil zeggen: de respondenten geven zichzelf op voor de focusgroep. Wanneer een relatief kleine groep respondenten daarop reageert, moeten we het doen met de personen die zich hebben opgegeven ('convenience sample') en vindt er geen verdere selectie op grond van variabelen plaats.

Wel zullen de focusgroepen worden verdeeld over het land (1 focusgroep in Gouda, 1 in Zwolle en 1 in Ede) en zullen de focusgroepen op verschillende tijdstippen worden georganiseerd (resp. middag en avond), om te voorkomen dat er een bias in het onderzoek ontstaat doordat slechts één type respondent aanwezig zou kunnen zijn. Door de zo gekozen methode worden verschillende respondenten in de gelegenheid gesteld om deel te nemen aan een focusgroep.

Er ontstaat onvermijdelijk wel een bias door de gekozen benadering, omdat alleen respondenten aanwezig zullen zijn die voldoende commitment, interesse en tijd hebben om hierbij aanwezig te zijn. Dit is helaas inherent aan de gekozen opzet, en in verband met de beperkte tijd en kosten niet te ondervangen.

Naast de alumni zal ook een aantal docenten worden betrokken vanuit de klankbordgroep. Het aantal docenten per klankbordgroep zal laag worden gehouden, om hun inbreng niet teveel te laten overheersen en om de studenten niet teveel te imponeren vanwege het hiërarchische verschil.

Verdere organisatie van de focusgroepen

Omdat homogeniteit in de focusgroep een positieve groepsdynamiek bevordert (Evers, 2007), zullen de focusgroepen worden georganiseerd per school. Dit betekent dat de studenten en docenten van de GH bij elkaar in één groep worden geplaatst, evenals de studenten en docenten van de CHE en die van Driestar Educatief. Omdat de alumni uit diverse studie- en afstudeerjaren afkomstig zullen zijn, is de kans groot dat zij elkaar niet kennen. Dit is positief, omdat anders impliciete vanzelfsprekendheden onuitgesproken blijven.

Tijdens de focusgroepen zal een geluidsopname worden gemaakt, zodat de letterlijke tekst van de respondenten verwerkt kan worden en eventueel citaten kunnen worden gebruikt om de onderzoeksresultaten te illustreren.

Na afloop van de focusgroep wordt de deelnemers een verslag toegestuurd; zij kunnen aangeven wanneer zij vinden dat hun bijdrage niet correct is geïnterpreteerd of weergegeven. De bandopname blijft echter wel doorslaggevend in een evt. discussie over hoe een respondent iets zou hebben verwoord.

Tijdens de focusgroepen zal worden gewerkt met afwisselende werkvormen, zoals discussie, mindmapping, duo-talk en associëren aan de hand van post-its

3.2 Operationalisatie

Om te komen tot een werkbaar en verantwoord onderzoeksinstrument, zal een proces van operationalisatie worden beschreven. Dit proces is een poging om een abstract theoretisch concept of inhoud meetbaar en bevraagbaar te maken. In het onderstaande wordt die slag gemaakt. Daarbij worden eerder gepresenteerde theoretische inhouden gekoppeld aan formuleringen voor vragen die onderdeel gaan worden van een kwantitatieve vragenlijst.

Hiervoor memoreren we allereerst nogmaals de hoofdvraag van dit onderzoek:

*Hoe hebben oud-studenten van de CHE, GH en DEG de christelijke beroepsvorming tijdens hun opleiding aan de hogeschool ervaren, en wat is hun mening over de waarde ervan voor hun beroepspraktijk***?**

Deze hoofdvraag valt uiteen in twee delen, namelijk:

1. De ervaring van de oud-studenten met de christelijke beroepsvorming in hun opleiding;

2. De mening van de oud-studenten over de waarde van christelijke beroepsvorming voor hun beroepspraktijk.

3.2.1 Eerste deel van de hoofdvraag

Met het oog op het eerste deel van de hoofdvraag zijn de volgende theoretische inhouden van belang, die hier worden gekoppeld aan tekstvoorstellen voor de vragenlijst (vetgedrukte tekst):

1. De analyse van de inhoud van het begrip ‘christelijke beroepsvorming’. Daarin zijn twee zaken van belang:

   - Allereerst is van belang de christelijke benadering van deze beroepsvorming vanuit de missie van de hogescholen.

     In hoeverre de christelijke hogescholen deze ambitie tot christelijke beroepsvorming hebben waargemaakt, valt feitelijk niet te onderzoeken. Het oordeel daarover is te zeer afhankelijk van de persoonlijke ervaring van de oud-student. Daarom kan dit, zoals ook geldt voor een aantal andere vragen, alleen bevraagd worden vanuit de ervaring van de oud-student. *De vraag die daarom aan bod zal komen, is deze: In hoeverre meent men dat de hogeschool haar missie heeft waargemaakt?* Dit is een beoordeling van de ambitie van de hogescholen (zie het onderscheid tussen ambitie en feitelijkheid in paragraaf 2.1.3). Aan het einde van de vragenlijst zal vervolgens de vraag worden gesteld: In hoeverre heeft de opleiding voldaan aan de verwachting van een christelijke opleiding? Dit is een beoordeling van de feitelijk aangetroffen situatie, vanuit de mening van de oud-student over de manier waarop hij/zij had verwacht het aan te treffen.

   - In de tweede plaats is van belang het onderscheid tussen algemene vorming, persoonsvorming, en vorming van de beroepsidentiteit als te onderscheiden aspecten binnen het grotere begrip ‘vorming’. In het theoretisch kader is uiteengezet dat ‘vorming’ als breder opgevat moet worden dan slechts het aanleren van vaardigheden of de (intellectuele) kennisoverdracht.

In de vragenlijst zullen daarom, wanneer het gaat over vorming, verschillende aspecten worden benoemd, die terug te voeren zijn op deze drie hoofdaspecten. De onderzoekers hebben daarbij voor de volgende formuleringen gekozen (vetgedrukt de geoperationaliseerde invulling c.q. formulering):

- Algemene vorming =
  - **De omgang met andere levensbeschouwingen/religies**
  - **Kennis van christelijk denken**
  - **Kennis van cultuur & samenleving**
  - **Een kritische houding tegenover gangbare theorieën en denkwijzen**

- Persoonlijke vorming =

  A. Persoonlijke vorming (vorming van deugden, morele vorming)
     - **Persoonlijke vorming (zicht krijgen op jezelf, jouw gaven en uitdagingen ontdekken)**
     - **Bijbelkennis/bijbelse verdieping**

  B. Morele oordeelsvorming (morele vorming in enge zin)
     - **Ethisch beoordelingsvermogen**

  C. Vorming van reflexief vermogen
     - **Persoonlijke vorming (zicht krijgen op jezelf, jouw gaven en uitdagingen ontdekken)**
     - **Ethisch beoordelingsvermogen**

- Vorming van de beroepsidentiteit =
  - **Het vinden van een eigen, christelijke houding als professional**
  - **Een kritische houding tegenover gangbare theorieën en denkwijzen**
  - **Missionaire toerusting**

Dat hier de formuleringen 'Bijbelse verdieping', 'en missionaire toerusting' zijn gehanteerd, is vanwege het feit dat dit in het programma van bijbelschool De Wittenberg veelvuldig gehanteerde termen zijn. Deze achten wij mede van toepassing op het hbo-onderwijs aan de drie hogescholen. Het gelijk benoemen van deze zaken maakt vergelijking mogelijk. Ook aan de drie hogescholen wordt namelijk in bepaalde mate vorm gegeven aan Bijbelse verdieping en missionaire toerusting. Met dit laatste wordt gedoeld op de scholing in het omgaan met de eigen levensbeschouwing in relatie tot de ander in de beroepspraktijk en het daarin passende gedrag.

De aspecten die hier (vetgedrukt) zijn benoemd, komen terug in een *vraag naar die aspecten van de opleiding waarop de christelijke beroepsvorming de meeste betekenis heeft gehad* (bovenstaande vetgedrukte formuleringen vormen daarbij de antwoordcategorieën, waaraan door de respondent een ontbrekende categorie kan aanvullen).

In een aantal gevallen hebben de studenten een christelijk vormend jaar/traject/cursus/opleiding gevolgd voor of na hun hbo-opleiding. Om te voorkomen dat de vorming die studenten daar hebben ontvangen, wordt verward met de vorming die zij tijdens hun hbo-opleiding hebben ontvangen, wordt geïnventariseerd welke studenten een dergelijk christelijk vormend traject hebben gedaan en aan welke instelling. Vervolgens wordt aan deze studenten dezelfde vraag gesteld, maar dan betrekking hebbend op het christelijk vormend traject. In de vragenlijst wordt een vormend traject vóór de hbo-opleiding (in navolging van de door de Evangelische Hogeschool gebruikte term) een 'christelijk basisjaar' genoemd. Een christelijk vormend traject na afloop van de hbo-opleiding wordt (in navolging van de hiervoor door bijbelschool De Wittenberg gehanteerde term) een 'christelijk topjaar' genoemd. De onderzoekers hopen op deze manier te kunnen achterhalen op welke punten de vorming aan de hbo-opleiding de meeste betekenis heeft gehad, en dit te kunnen onderscheiden van de aspecten waarop het basisjaar c.q. topjaar betekenisvol zijn geweest.

2. De analyse van de inhoud van beroepsvorming vanuit een normatief perspectief. In 2.1.5 wordt normatieve beroepsvorming omschreven als 'het leren omgaan met verschillende contexten en het daarin leren optreden vanuit de eigen persoonlijkheid en identiteit'. *Met het*

oog hierop worden verschillende onderdelen uit de opleiding specifiek belicht bij de vraag in hoeverre men dit als normatief gekleurd (in dit geval: specifiek christelijke gekleurd) heeft ervaren. De volgende aspecten van de opleiding worden dan voor het voetlicht gehaald:

- **Vakinhoudelijke aspecten** (het leren excelleren op het niveau van vaardigheden en kennis)
- Specifieke beroepsvaardigheden
- **Het werken in de praktijk** (het leren omgaan met verschillende contexten)
- **Beroepshouding** (het leren optreden als professional vanuit de eigen persoonlijkheid)
- **Omgang met levensbeschouwing/religie** (het leren optreden als professional vanuit de eigen levensbeschouwelijke identiteit)
- **Innovatief handelen** (het aanleren van een 'lerende' houding met het oog op nieuwe contexten)
- Het begrijpen van de context waarin je werkt en het kunnen omgaan met een verscheidenheid aan mensen (het leren omgaan met verschillende contexten)
- **Overstijgende modules en projecten** (waarbinnen de integratie van persoon en professie wordt getraind)

Bij dit punt wordt in de theorie de belangrijke rol van de docent benoemd. Hij/zij heeft een bepalende rol in de manier waarop vanuit een bepaald levensbeschouwelijk/normatief perspectief lesinhouden worden aangeboden. Daarin komen een geheel eigen mens- en maatschappijvisie mee. In de vragenlijst worden oud-studenten bevraagd op de manier waarop docenten hier vorm aan gaven in relatie tot de manier waarop zij zich als persoon met een eigen identiteit gezien voelden. Hieraan is vorm gegeven door middel van drie stellingen:

- Tijdens mijn opleiding werd ik gestimuleerd om mijn christelijke, professionele houding te ontwikkelen;
- Tijdens mijn opleiding kreeg ik de ruimte voor mijn eigen identiteit en overtuiging, ook wanneer deze afweken van de christelijke identiteit van de hogeschool;
- Tijdens de opleiding heb ik geleerd als christen-professional om te gaan met andere levensbeschouwingen/religies.

De bovenstaande drie stellingen zijn daarnaast mede tot stand gekomen vanuit de bezinning op de verwevenheid van identiteit en rolidentiteit (zie paragraaf 2.1.7). In de theorie wordt daarbij aangehaald dat deze verwevenheid wordt gekweekt door *deep reflection.* Het reflecteren op de eigen overtuigingen en het daarover spreken met anderen dragen bij aan het aanleren van een professionele houding tot op het diepste niveau van je identiteit. Met het oog daarop is in de vragenlijst specifiek aandacht voor de volgende aspecten wanneer het gaat over beroepsvorming:

- **Mentoraat**
- **Supervisie**
- **Houding van de docenten**
- **Omgang met medestudenten**
- **Onderlinge omgang tussen docenten en studenten**
- **Omgang tussen ondersteunend personeel en studenten**
- **Studentenpastoraat**

3.2.2 Tweede deel van de hoofdvraag

Met het oog op het tweede deel van de hoofdvraag zijn de volgende theoretische inhouden van belang, die hier worden gekoppeld aan tekstvoorstellen voor de vragenlijst (vetgedrukte tekst):

1. De notie dat de student bekend gemaakt moet worden met de kenmerken van de beroepspraktijk en moet leren om zich te positioneren binnen de ethiek van deze

professionele praktijk. Hiervoor heeft een student vaardigheden, competenties en kennis nodig van zowel de activiteiten als van de normen en waarden die behoren bij de gegeven beroepspraktijk (zie paragraaf 2.1.6). De student wordt hierop bevraagd door middel van de vraag: *Hoeveel heeft u gehad aan de christelijke beroepsvorming voor de volgende aspecten van uw (vrijwilligers)werk?* Daarbij gelden als antwoordcategorieën dezelfde antwoordcategorieën zoals geformuleerd onder 2. (zie paragraaf 3.2.1). De christelijke beroepsvorming wordt in dit geval opgevat als een normatieve beroepsvorming, waarin het leren omgaan met diverse contexten en het leren optreden daarin vanuit een eigen levensbeschouwelijke context, centraal staat.

2. Daarnaast wordt met het oog op het tweede deel van de hoofdvraag voornamelijk in open vragen doorgevraagd. Hieronder valt een *vraag naar de al of niet waargemaakte verwachting van een christelijke hogeschool, evenals de vraag naar het al of niet willen aanbevelen van de (christelijke) hogeschool om haar christelijke identiteit en de vraag waar de opleiding ("als ik kijk naar mijn huidige (vrijwilligers)werk) meer aan zou moeten doen.* Voor deze aanpak middels open vragen is gekozen, omdat anders het risico bestaat dat het onderzoek zich richt op een beoordeling van de manier waarop iemand als 'christen-professional' opereert in zijn/haar beroepspraktijk. Omdat hierover geen eenduidigheid bestaat en deze evaluatie niet het doel van dit onderzoek is, is voor deze aanpak gekozen. De alumnus kan vanuit zijn/haar eigen perspectief aangeven op welke punten de opleiding heeft voldaan en/of tekortgeschoten voor wat betreft de beroepsvorming.

3.2.3 Variabelen en algemene informatie

algemene informatie, om helder te krijgen welke relaties gelegd kunnen worden tussen verschillende variabelen.

De algemene informatie die zal worden verzameld, is de volgende:

- **Geslacht**
- **Leeftijd**
- **Gevolgde opleiding**
- **Hogeschool**
- **Jaar van inschrijving**
- **Jaar van diplomering**
- **Vorm waarin opleiding is gevolgd**
- **Of men al of niet lid is van een kerk cq 'gelovig'**
- **Situatie t.a.v. dagbesteding**
- **Of men in de sector werkzaam is (geweest), waarin men is opgeleid**
- **Levensbeschouwelijke signatuur van de organisatie waarin men werkzaam is (huidig of meest recent)**

Aan het einde van de vragenlijst zullen om organisatorische redenen nog een aantal vragen volgen, waarin mensen kunnen aangeven *of ze op de hoogte gehouden willen worden van de voortgang van dit onderzoek*, of ze mee willen doen aan een focusgroep *("in een groepsbijeenkomst doorpraten over dit onderwerp")* en of ze in aanmerking willen komen voor een exemplaar van de te verdelen boeken 'Prediker voor managers' *("kans maken op het verkrijgen van het boek 'Prediker voor managers"*).

Voor de definitieve vragenlijst, die zal worden gebruikt als onderzoeksinstrument voor het kwantitatieve deel van het onderzoek, zie bijlage 2.

Hoofdstuk 4 Presentatie van de resultaten van het onderzoek

4.1 Inleiding

In dit hoofdstuk worden de resultaten weergegeven uit het empirisch onderzoek. In verband met de leesbaarheid zullen de gegevens uit het kwantitatieve en de gegevens uit het kwalitatieve onderzoek niet gescheiden worden weergegeven. De presentatie van de kwantitatieve gegevens zal daarom op de onderwerpen waar dat mogelijk is, worden aangevuld met de kwalitatieve gegevens. Het betreft de onderwerpen die zijn besproken op de focusgroepen, en dat waren de volgende drie onderwerpen:

1. Christelijke visievorming
2. Omgang met andere levensovertuigingen/denominaties/religies
3. Persoonlijke vorming, coaching, toerusting

Gezien de resultaten die uit het kwantitatieve onderzoek naar voren kwamen met betrekking tot deze onderwerpen, leek het zinvol deze op de focusgroepen verder uit te diepen (zie bijlage 3 voor de discussiehandleiding, die hierbij is gebruikt). De resultaten daarvan zijn dus onderstaand te vinden bij de presentatie van de kwantitatieve gegevens.

Bij de weergave van kwantitatieve resultaten is ook te lezen in hoeverre er significante verschillen zijn opgemerkt voor wat betreft enkele achtergrondkenmerken (bv. geslacht, leeftijd, werksituatie etc.). De open vragen in de vragenlijst zijn geanalyseerd door middel van open codering en konden om die reden niet verder worden geanalyseerd op achtergrondkenmerken. Voor dat deel is het dus niet mogelijk om verschillen aan te geven tussen bv. de hogescholen, verschillende leeftijden, geslacht etc.

De resultaten zijn in het onderstaande in compacte vorm weergegeven. Voor zover meer informatie voorhanden is in de vorm van tabellen, grafieken of meer gedetailleerde opmerkingen, zijn deze te vinden in bijlage 7, ‘extra data’.

4.2 Respons

Kwantitatief onderzoek

De vragenlijst die voor het kwantitatieve deel van dit onderzoek is gebruikt, bestond uit een digitale vragenlijst. De uitnodiging om deze vragenlijst te beantwoorden is eenmaal verstuurd. Een herinnering bleek niet nodig, omdat de respons zeer hoog was.

In tabel 1 is te zien hoeveel alumni per hogeschool zijn aangeschreven en hoeveel van deze uitnodigingen daadwerkelijk bij de alumnus zijn aangekomen. Een deel van de uitnodigingen kwam weer terug en bleek niet bezorgd te kunnen worden, omdat het emailadres niet meer klopte.

Tabel 1
Verzonden en aangekomen uitnodigingen voor invullen vragenlijst

	Aantal verstuurde uitnodigingen (n)	Aantal aangekomen uitnodigingen (%)	Percentage aangekomen uitnodigingen (%)
CHE	2776	2514	91
Driestar Educatief	515	490	95
GH	1020	1007	99
De Wittenberg	42	38	91
Totaal	**4353**	**4049**	**93**

De steekproef is hiermee gedaald van 4353 naar 4049 respondenten. Bij een aantal van 4049 daadwerkelijk benaderde respondenten is een respons van 351 respondenten (9%) voldoende voor een betrouwbaar beeld (steekproefmarge 5%, betrouwbaarheidspercentage 95%, verwachte uitkomst 50%).

In een periode van 3 weken is de vragenlijst beantwoord door 916 personen. Men heeft er gemiddeld ruim 21 minuten over gedaan om de vragenlijst te beantwoorden; dit was dus langer dan de ingeschatte 10 minuten die in de uitnodiging stond vermeld.

Van de genoemde 916 personen hebben 745 personen de vragenlijst helemaal afgerond. De overige 171 personen hebben de vragenlijst alleen geopend of zijn ergens tijdens het invullen afgehaakt. In de analyse zullen alleen de gegevens worden meegenomen van de personen die de vragenlijst helemaal hebben afgerond. Van deze 745 personen bleek 1 persoon geen diploma van de genoemde opleiding te hebben behaald; ook deze persoon is buiten beschouwing gelaten aangezien we ons gericht hebben op 'alumni', dat wil zeggen: afgestudeerde personen. In totaal is er dus een respons behaald van 744 personen. Dit is 81% van het totaal aantal personen die aan de vragenlijst is begonnen, en 18% van het totaal aantal daadwerkelijk benaderde alumni. Met deze respons is er dus sprake van een zeer betrouwbaar beeld, gezien de hiervoor benodigde respons van 9%. Het betrouwbaarheidspercentage is met deze respons gestegen naar 99%. De verdeling van de respondenten over de hogescholen is te lezen in tabel 2.

Tabel 2
Verdeling van respondenten over hogescholen (N = 744)

	Aantal benaderde alumni	Percentage Benaderde alumni	Aantal Respondenten	Percentage Respondenten
CHE	2514	63	488	66
Driestar Educatief	490	12	122	16
GH	1007	25	134	18
Totaal	**4011**	**100**	**744**	**100**

Van de 38 personen die als alumnus van De Wittenberg zijn benaderd, is van 19 alumni bekend van welke hogeschool zij alumnus zijn. Van de andere 19 benaderde alumni is dit onbekend; dit deel van de alumni heeft niet gereageerd op de uitnodiging. Daarom is het totaal aantal daadwerkelijk benaderde alumni in de bovenstaande tabel die zicht geeft op de verdeling van alumni over de hogescholen, lager dan het totaal aantal benaderde alumni van 4049, waarin de overige 19 benaderde alumni ook zijn meegerekend. In de totaalrespons vormen deze overige 19 respondenten een half procent, dus door de afronding verdwijnen deze respondenten in deze tabel uit beeld.

Wat in de bovenstaande tabel opvalt, is dat Driestar Educatief een relatief gezien iets hogere respons heeft (16% ten opzichte van de verwachte 12%) dan de GH (18% ten opzichte van de verwachte 25%). Wanneer we dit echter afzetten tegen de verschillen in benaderde alumni, blijkt hier geen significant verschil op te treden. Dit heeft dus geen gevolgen voor de betrouwbaarheid en validiteit van de gegevens.

Wel is er een significant verschil in *hogeschool* en *deeltijd en voltijd opleiding*: er zijn meer deeltijd CHE respondenten dan Driestar Educatief respondenten (p = .046).

Kwalitatief onderzoek

Voor het kwalitatief onderzoek zijn drie focusgroepen georganiseerd. Deze zijn gehouden op resp. een dinsdagmiddag, een dinsdagavond en een woensdagmiddag in de plaatsen Ede, Gouda en Zwolle. Deze focusgroepen zijn bezocht door in totaal 21 personen, als volgt verdeeld: Zwolle 5 deelnemers, Ede 11 deelnemers en Gouda ook 5 deelnemers. De verdeling man/vrouw onder deze populatie was 9 mannen tegenover 12 vrouwen. Onder de 21 deelnemers waren 3 docenten en 18 alumni.

4.3 Achtergrondkenmerken respondenten

Qua achtergrondkenmerken zijn op de volgende aspecten gegevens verzameld:

- Geslacht
- Leeftijd
- Verdeling respondenten over de opleidingen
- Jaar van inschrijving/jaar van diplomering
- Vorm gevolgde opleiding

Geslacht

Driekwart van de respondenten is vrouwelijk, een kwart van de respondenten is mannelijk (zie voor de precieze percentage bijlage 7, tabel 1). Met betrekking tot het geslacht van de respondenten is één significant verschil gebleken, namelijk dat het percentage mannelijke respondenten aan de CHE hoger is dan van Driestar Educatief en de GH, wat ook te verwachten is gezien het aanbod in studies van de verschillende hogescholen.

Leeftijd

De leeftijdsverdeling van de respondenten is visueel verbeeld in onderstaande figuur 1 (zie bijlage 7, tabel 2 voor de percentages):

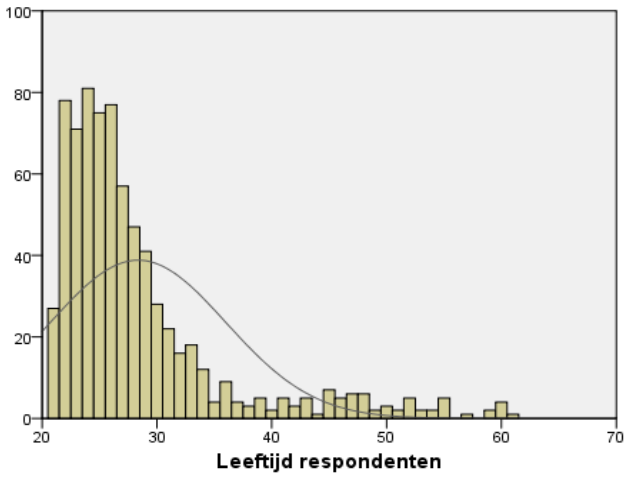

Figuur 1

Hieruit blijkt dat de oudste respondent 61 jaar oud is, en de jongste 21 jaar. De respondenten zijn gemiddeld 28,4 jaar oud. Ten opzichte van een normaalverdeling (zie zwarte lijn in figuur 1) ontbreekt de groep onder de twintig jaar, wat geien het onderwerp logisch is. Daarnaast blijkt de groep twintig-plussers oververtegenwoordigd en de groep dertig-plussers en jonge veertigers ondervertegenwoordigd. Ook hebben er relatief veel 50-plussers gereageerd. De oververtegenwoordiging van twintig-plussers en ondervertegenwoordiging van dertig-plussers en jonge veertigers is te verklaren vanuit a) afnemende binding met de hogeschool na verloop van tijd en b) actualiteit van de gebruikte email-adressen.

Respondenten boven de 35 jaar blijken significant vaker deeltijd alumni te zijn.

Verdeling respondenten over de opleidingen

De verdeling van respondenten over de diverse opleidingen correspondeert grotendeels met de verdeling van de alumni over de opleidingen. Van de meeste opleidingen heeft zo'n 15 à 20 procent van de aangeschreven alumni gereageerd. Alleen de opleiding 'Leraar Godsdienst en Levensbeschouwing' steekt hier met kop en schouders bovenuit, daarvan heeft 61,5% op de uitnodiging gereageerd, waarbij vermeld dient te worden dat het om een zeer klein aantal gaat (8 personen). Ook hebben er relatief veel SPH-en Communicatie alumni gereageerd (zie tabel 3 in bijlage 7 voor percentages per opleiding).

Een paar respondenten hebben aangegeven een andere opleiding te hebben gevolgd dan genoemd in het bovenstaande rijtje. Het betreft tweemaal de master 'Leren en Innoveren' van Driestar Educatief. Omdat deze master wordt aangeboden in samenwerking met andere christelijke hogescholen die zijn betrokken in dit onderzoek, worden deze respondenten wel in dit onderzoek meegenomen.

In het vervolg van dit onderzoek zal een aantal keer gewerkt worden met het onderscheid tussen 'sociale' en 'niet'-sociale opleidingen. Onder sociale opleidingen vallen in onderhavig onderzoek: HBO Pedagogiek, Godsdienst Pastoraal Werk, Sociaal Pedagogische Hulpverlening en Maatschappelijk Werk & Dienstverlening.

Jaar van inschrijving/jaar van diplomering

De respondenten hebben zich bij de hogescholen ingeschreven tussen 1990 en 2011. Alle jaren binnen het beoogde bereik zijn hierin vertegenwoordigd. Wanneer we de verdeling over de jaren afzetten tegen een normaalverdeling (zie figuur 1 in bijlage 7), zien we dat er relatief veel mensen

hebben gereageerd uit de jaren 1990-1996 en de jaren 2005-2007. Afgezien van deze lichte afwijkingen volgt de verdeling over de jaren grotendeels een normaal patroon.

Ten aanzien van het jaar van diplomering zien we ongeveer eenzelfde verdeling, die ook niet veel afwijkt van de normaalverdeling, met uitzondering van dezelfde piek als geconstateerd bij het jaar van inschrijving, maar dan ca. twee tot vier jaar later. De piek ligt in deze verdeling (zie afb. 4) tussen de 2009-2011. Dit is logisch gezien de gemiddelde studieduur van één jaar (master) tot vier jaar (voltijdse studie).

Vorm gevolgde opleiding

In de vragenlijst is gevraagd in welke vorm men de opleiding heeft gevolgd: voltijd, deeltijd, voltijd én deeltijd, of duaal. Driekwart van de respondenten blijkt voltijds student te zijn geweest. Daarnaast heeft 17% in deeltijd gestudeerd en heeft een klein, bijna verwaarloosbaar percentage studenten de opleiding in een gecombineerde of duale variant gevolgd (zie tabel 4 in bijlage 7).

4.4 Overige persoonskenmerken respondenten

In deze paragraaf wordt uiteengezet hoe onze groep respondenten eruit ziet voor wat betreft de volgende persoonskenmerken: situatie wat betreft dagelijkse tijdsbesteding; geloofsovertuiging/kerklidmaatschap, situatie ten aanzien van (vrijwilligers)werk en de organisatie waarbinnen dit werd/wordt uitgeoefend.

4.4.1 Dagelijkse tijdsbesteding

In vraag 9 van de vragenlijst is gevraagd welke situatie op de respondent van toepassing is. Respondenten konden kiezen tussen: (1) zorgtaken, (2) volgen van opleiding, (3) werkzoekend, (4) doen van huishouden, (5) vrijwilligerswerk, (6) betaalde baan, (7) niet beschikbaar voor de arbeidsmarkt (AOW, WAO, etc.) of (8) anders, namelijk.

In tabel 5 (bijlage 7) is te lezen welke antwoordopties door respondenten werden aangekruist. Het was mogelijk om meerdere antwoordopties aan te kruisen.

In totaal zijn door 744 respondenten 1402 antwoorden aangekruist. Het meest voorkomende antwoord was het hebben van een betaalde baan (48% van de antwoorden, 91% van de respondenten). Daarna was het meest voorkomende antwoord het ‘doen van huishouden’ (15%). Vervolgens scoren het vervullen van zorgtaken en het doen van vrijwilligerswerk hoog op het lijstje van tijdsbesteding, op enige afstand gevolgd door het volgen van een opleiding. Slechts 8 procent van de respondenten noemt zichzelf werkzoekend.

Vrouwen blijken significant vaker het huishouden te doen dan mannen. Voltijd alumni blijken significant vaker werkzoekend dan deeltijd alumni. Alumni van Driestar Educatief hebben significant minder vaak zorgtaken dan CHE alumni. De CHE alumni doen significant vaker vrijwilligerswerk dan de alumni van de GH. Ook blijkt dat de groep 20-34-jarigen en degenen die een voltijd opleiding hebben gevolgd minder vaak zorgtaken hebben, minder vaak het huishouden doen en minder vaak vrijwilligerswerk doen.

4.4.2 Geloofsovertuiging/kerklidmaatschap

In de vragenlijst is één vraag gewijd aan het in kaart brengen van de geloofsovertuiging en/of het kerklidmaatschap van de respondent. Dit heeft geresulteerd in het volgende.

- 85% van de respondenten geeft aan actief lid te zijn van een kerk.
- 8% van de respondenten geeft aan wel lid te zijn van een kerk, maar niet actief.
- 6% van de respondenten geeft aan geen lid te zijn van een kerk, maar zichzelf wel te beschouwen als ‘gelovig’.
- 1% van de respondenten zegt geen lid te zijn van een kerk en zichzelf als niet-gelovig te beschouwen.

Bij nadere analyses zijn geen verschillen gevonden in de achtergrondkenmerken *geslacht*, *leeftijd*, *voltijd of deeltijd opleiding* en *Hogeschool*.

4.4.3 Situatie ten aanzien van vrijwilligers(werk) en de organisatie waarbinnen dit plaatsvindt

Uit de vragenlijst is gebleken dat het grootste deel van de respondenten een betaalde baan heeft of vrijwilligerswerk doet. Dit was ook te lezen in de vorige alinea. In tabel 5 (bijlage 7) is te lezen dat 91% van de respondenten een betaalde baan zegt te hebben en daarnaast of overlappend met dit percentage heeft 20% van de respondenten aangegeven vrijwilligerswerk te doen.

In vraag 10 in de vragenlijst is in kaart gebracht in hoeverre dit (vrijwilligers)werk momenteel plaatsvindt en in hoeverre dit ligt op het terrein van de opleiding. Daaruit blijkt het volgende:

- In totaal heeft 79% van de respondenten (N=744) *momenteel* een betaalde baan of verricht vrijwilligerswerk in de sector waarvoor men is opgeleid.
- Daarnaast heeft 17% van de respondenten *momenteel* een betaalde baan of verricht vrijwilligerswerk, maar doet dit *niet* in de sector waarvoor men is opgeleid.
- Een categorie van 3% van de respondenten heeft *momenteel* geen betaalde baan en verricht geen vrijwilligerswerk in de sector waarin men is opgeleid, maar heeft dat eerder wel gehad.
- En dan is er nog een categorie respondenten die nooit eerder en momenteel ook niet heeft gewerkt in de sector waarvoor men is opgeleid. Dit betreft nog geen 1%.
- 1% van de respondenten geeft aan nooit een betaalde baan gehad te hebben of vrijwilligerswerk te hebben verricht. De personen uit deze laatste categorie (het gaat om 5 personen) hebben de vragenlijst vroegtijdig afgerond, doordat zij geen vragen hebben gekregen over christelijke beroepsvorming in een werk-context.

Bij nadere analyses zijn alleen verschillen gevonden tussen de Hogescholen: CHE alumni hebben vaker (vrijwilligers)werk in een sector waarvoor men niet is opgeleid en GH alumni vaker in een sector waarvoor men wel is opgeleid (p = .004).

De laatste vraag onder het kopje ‘algemene gegevens’ betrof een inventarisatie van de context waarbinnen men het werk/vrijwilligerswerk uitvoert. Een deel van de respondenten (6%) acht deze vraag niet op hem/haar van toepassing.

Van de overige 94% van de respondenten (N=744) geeft ongeveer een derde deel aan te werken in een algemene/seculiere organisatie (34%). Ook ongeveer een derde deel van de respondenten geeft aan te werken in een christelijke organisatie met een open toelatingsbeleid (31%). Een iets kleiner percentage (29%) geeft aan te werken in een christelijke organisatie met gesloten toelatingsbeleid.

Uit analyses blijkt dat alumni die voltijd hebben gestudeerd vaker werken in een algemene/seculiere organisatie en deeltijd alumni vaker in een christelijke organisatie met open toelatingsbeleid (p = .01). Verder kwam naar voren dat alumni van Driestar Educatief vaker werken in een christelijke organisatie met gesloten toelatingsbeleid dan de CHE en GH. Dit is ook verklaarbaar omdat het vooral PABO alumni betreft. Alumni van de CHE werken vaker bij een algemene/seculiere organisatie (dan Driestar Educatief, p = .000). Tussen de CHE en de GH zijn op dit punt geen verschillen gevonden. Ook zijn er geen verschillen gevonden tussen alumni die een sociale en die een ‘niet’-sociale opleiding hebben gevolgd.

4.5 De christelijke missie van de hogeschool

De eerste inhoudelijke vragen over ‘christelijke beroepsvorming’ reflecteren op de missie van de hogeschool als christelijke hogeschool en de mate waarin respondenten deze missie geslaagd achten op grond van hun eigen ervaring. In de vragenlijst wordt deze missie omschreven als*: “het streven om studenten te vormen tot beroepswerkers die hun professionaliteit weten te relateren aan hun relatie met God. Daarvoor wordt gewerkt vanuit de Bijbel als het gezaghebbende en betrouwbare Woord van God.”* Iemand die vanuit zo’n christelijke benadering is opgeleid, wordt in de vragenlijst een ‘christen-professional’ genoemd.

Allereerst is de respondenten gevraagd een cijfer te geven voor de mate waarin zij menen dat de hogeschool deze missie heeft waargemaakt, variërend van 1 (= niet waargemaakt) tot 10 (= wel waargemaakt). Het gemiddelde cijfer dat is gegeven, is een 7,7 (SD 1,3). Voor de rest ziet de verdeling van de gegeven cijfers eruit als te zien in figuur 2. Opvallend zijn de grote uitschieters in het gebied van de zeven en de acht. Dit betekent dat de respondenten heel tevreden zijn over de mate waarin de hogescholen de missie hebben waargemaakt. Er zijn geen significante verschillen gevonden bij de achtergrondkenmerken *geslacht*, *leeftijd*, *voltijd of deeltijd opleiding en sociale-'niet'-sociale opleidingen*. Wel zijn er significante verschillen gevonden tussen de hogescholen: Driestar Educatief geeft aan dat de missie meer is waargemaakt dan de GH en de CHE. Tussen de GH en de CHE zijn geen verschillen gevonden.

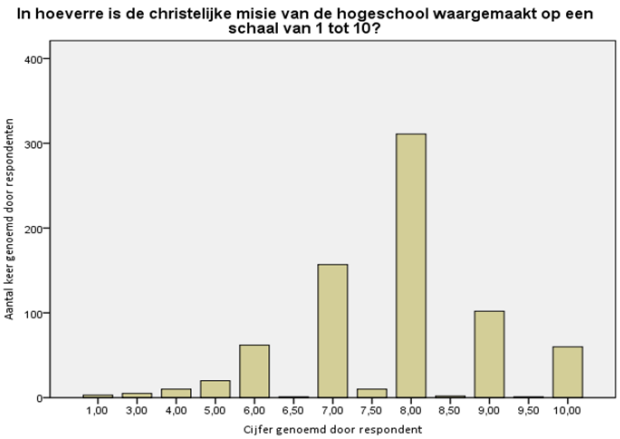

Figuur 2

Vervolgens is de respondenten gevraagd hun mening toe te lichten. Dit had in de vragenlijst de vorm van een open vraag. De antwoorden zijn geanalyseerd door middel van kwalitatieve analyse in de vorm van open codering. De labels die zijn aangemaakt, staan in het volgende rijtje opgesomd, met daarachter het getal dat aangeeft hoe vaak hierover een opmerking is gemaakt:

1)	Christelijke visie en missie verweven in veel, zo niet alle, onderdelen van de opleiding	151
2)	Apart genoemde vakken waarin de christelijke overtuiging en vorming tot uitdrukking kwam	135
3)	Houding en opstelling docenten	121
4)	Ethiek/bezinning op ethische thema's en vraagstukken	110
5)	Georganiseerde vieringen/opening en sluiting lessen/bezinningsmomenten	98
6)	Opmerkingen over de relatie tussen theorie en praktijk	84
7)	Teleurstelling over het christelijke karakter van de school	44
8)	Algehele sfeer/normen en waarden binnen school	43

In totaal zijn meer dan 800 opmerkingen gemaakt door de respondenten, positief en negatief, over de mate waarin de hogeschool volgens de respondenten haar missie heeft waargemaakt. Het beeld dat daaruit naar voren komt is overwegend positief, wat aansluit bij de gemiddelde 7,7 die de respondenten hieraan hebben gegeven.

Het aspect dat respondenten het vaakst hebben benoemd, is het feit dat de respondenten hebben ervaren dat de christelijke missie/overtuiging van de hogeschool verweven was met veel, zo niet alle, onderdelen en activiteiten in de opleiding (label 1).

"Geloof en relatie met God werd bij veel lessen betrokken, het was vaak onderdeel van lessen en het hoorde er ook bij. Dat ging ook gewoon vanzelf en het was fijn dat dat kon."

"In het hele onderwijs was een duidelijke relatie merkbaar tot het onfeilbare Woord van God. Tijdens de godsdienstlessen werd uitgebreid ingegaan op verschillende godsdienstige aspecten, maar ook bij veel andere vakgebieden kwam de christelijke missie duidelijk naar voren."

"Het geloof kwam breed terug in de opleiding, soms zelfs bijna een beetje overdreven."

In zowel de inhoud van de lessen/modules als in de begeleiding is op professionele wijze aandacht besteed aan de christelijke identiteit."

"De christelijke grondslag van zowel de opleiding zelf, als de docenten en de studenten die werden opgeleid voor het werken op scholen met een christelijke grondslag was continu verweven in het gegeven onderwijs."

"Het christelijk geloof kwam in elke les terug. Of het nu ging om Geschiedenis, Psychologie of Economie."

Daarnaast werd nog een heel aantal losse vakken en onderdelen benoemd, waarin men het christelijke karakter van de hogeschool duidelijk had zien uitkomen (label 2). Veel genoemd zijn het godsdienstonderwijs, vakken over 'Bijbelverhalen leren vertellen', Ethiek, 'Cuma' (Cultureel-Maatschappelijke vorming), Filosofie en 'Geloof en hulpverlenen'. Daarnaast werden modules genoemd over het Neuman System Model (verpleegkunde), bedrijfskunde, christelijk ondernemerschap, maatschappelijk verantwoord ondernemen en onderwijs over managementstijlen. Ook supervisie en intervisie zijn belangrijk geweest voor de manier waarop de hogeschool haar christelijke missie heeft waargemaakt.

Een derde belangrijke aspect - genoemd door ruim 120 respondenten - betreft de houding en opstelling van de docenten (label 3). Op een enkele kritische noot na, hadden veel respondenten lof voor de manier waarop de docenten hun christelijk geloof handen en voeten wisten te geven in de colleges en in de omgang met studenten.

"Betrokken docenten die je een kans geven: assertief, positief ingesteld, communicatief. Dat getuigt voor mij van een christelijke mensvisie."

"De Hogeschool heeft de missie waargemaakt in die zin dat ze betrouwbaar zijn, docenten betrokken zijn, in houding van personeel, etc."

"Wel waargemaakt: omdat veel docenten vanuit een relatie met God leven, dit ook uitleven in de benadering naar studenten en hierin een voorbeeld zijn."

"De docenten waren christen en kwamen er voor uit, ze vervulden daarmee een voorbeeldfunctie voor ons als studenten."

"Sommige docenten christelijke visie duidelijk aanwezig, andere niet/nauwelijks merkbaar helaas!"

Wat vervolgens ook opvallend vaak genoemd is, betreft het vak ethiek en de ethische bezinning op thema's en dilemma's die het vakgebied met zich meebrengt (label 4). De respondenten zijn hierdoor '*bewust tot nadenken gebracht*' en hebben '*geleerd een eigen mening te vormen en te delen*'.

Een kleine honderd respondenten noemde ook de christelijke vieringen, opening en sluiting van de lessen en andere bezinningsmomenten als belangrijk markeerpunt van het christelijke karakter van de hogeschool (label 5). In mindere mate werd de algehele sfeer benoemd en slechts een enkeling verwees naar normen, waarden en 'leefregeltjes' (label 8).

Belangrijk is het feit dat circa honderd opmerkingen zijn gemaakt met betrekking tot de mate waarin men zich daadwerkelijk opgeleid voelt tot 'christen-professional'. Een groot deel van de respondenten liet zich lovend uit over de manier waarop men heeft geleerd de vertaalslag te maken van de christelijke levensovertuiging naar de professionele praktijk. Men is zich bewust van ethische dilemma's en kan professioneel reageren en zich volwaardig in de discussie mengen vanuit een eigen geloofsovertuiging.

In de beantwoording was echter ook een kritische lijn te beluisteren, met name waar het de verhouding tussen theorie en praktijk betrof (label 6). Een heel aantal respondenten geeft in diverse bewoordingen aan dat men de 'praktische uitwerking' heeft gemist en dat het voornamelijk een theoretische basis is, die men heeft meegekregen. De volgende uitspraken zijn wat dat betreft tekenend:

> *"Er was wel aandacht voor beroep en geloof, maar er had veel specifieker in gegaan kunnen worden op situaties die je als professional meemaakt en hoe je daarmee om kunt gaan vanuit je geloof."*

> *"Door middel van ethiek lessen is er gewerkt aan christelijke visievorming, maar ik kan me niet herinneren dat er is een link gelegd is tussen mijn persoonlijke relatie met God en mijn werken als professional."*

> *"Ik vind dat de nadruk erg heeft gelegen op visie en theorie over christen-professional en veel minder op de praktijk van alledag. De theorie is prachtig, maar de praktijk nog heel moeilijk."*

> *"Er waren vakken als Bijbelkennis en 'hoe vertel ik een Bijbelverhaal' maar over je relatie met God kan ik me niet herinneren dat dat in de opleiding zat, laat staan hoe je die relatie aan je werk kunt koppelen."*

> *"De christelijke idealen waren duidelijk en mooi, ze kwamen vaak naar voren in de colleges. De praktische uitwerking mis ik. Hoe breng ik die idealen in de praktijk."*

> *"De school is overduidelijk een christelijke school met positieve sfeer en aandacht voor christen-zijn in het werkveld. En toch, nu ik terugkijk, heb ik soms te weinig input gehad als het gaat om wat het in het hier en nu betekent om een volgeling van Jezus te zijn."*

De theoretische basis die men heeft meegekregen, blijkt te bestaan uit ethische bezinning en christelijke visievorming ten aanzien van mens, maatschappij en cultuur. Wat men heeft gemist is de meer persoonlijke benadering, waarin je wordt bevraagd op je relatie met God en de manier waarop dat in de 'concrete praktijk van alledag' vorm kan krijgen. Dit punt wordt genoemd door respondenten uit verschillende opleidingen.

Onder andere uit deze resultaten concluderen wij dat op het aspect van algemene vorming (aspect 1, zie theorie) voldoende is geboden in de opleiding. De kritiek op het aspect 'persoonlijke vorming' (aspect 2) is in de focusgroepen uitgebreid aan de orde gekomen om deze kritiek goed te kunnen duiden.

Een laatste geluid dat de respondenten van de vragenlijst lieten horen met betrekking tot het christelijke karakter van de hogeschool is teleurstelling met betrekking tot de mate waarin men de christelijke identiteit waarmaakt (label 7). Een aantal respondenten noemt dat er te weinig kritisch is omgegaan met theorie die wordt gedoceerd en dat er te weinig vanuit de Bijbel wordt gereflecteerd op theoretische kaders met bijvoorbeeld een humanistische inslag. En daaraan verbonden: studenten wordt te weinig geleerd om kritisch te bekijken of methodieken en theorieën aansluiten bij de waarheid van de Bijbel.

Ook dit punt is uitgediept in de focusgroepen in het kader van het bespreken van het thema 'Christelijke visievorming'. Het kritische geluid kan worden genuanceerd op grond van informatie die daar werd gegeven. Alumni gaven aan dat op dit gebied wel degelijk iets is gedaan. Men noemt bijvoorbeeld visievorming op 'het kind' en 'de mens' in het kader van Pedagogiek of de christelijke inkadering en invulling van een gedoceerde seculiere communicatiemethode. Daarnaast is er in losse modules aandacht voor thema's als 'het krachtenveld van de duivel', 'de hemel/hel', 'omgaan met seksualiteit' etcetera.

In de focusgroepen werd aangegeven dat wat betreft visievorming op een hele open manier wordt gedoceerd. Er is ruimte om te exploreren en dan met vragen bij de docenten terug te komen. De docenten geven niet van tevoren de grenzen aan van wat wel en niet mag. Een aantal alumni gaf aan dat in deze bezinnende onderdelen wel iets meer richting geboden mag worden. Men gaf wel helder aan dat in de deeltijdopleidingen minder is gedaan op dit gebied. En het was mogelijk om op grond van de geluiden uit de focus-

groepen een aantal factoren te benoemen die belemmerend werken in het proces van christelijke visievorming, namelijk:

1. Het is een belemmering dat er sprake is van een veilig, christelijk wereldje. Hierdoor is er weinig contact met andersdenkenden en is er sprake van een zekere vanzelfsprekendheid. 'De spannende vragen moeten wel gesteld worden!' aldus een alumnus. Dit geldt vooral voor de opleidingen met een qua levensbeschouwing weinig diverse studenteninstroom, waardoor in de klas weinig voedingsbodem ontstaat voor discussie en vorming.

2. Samenhangend hiermee is de kritiek dat er te weinig mogelijkheden zijn om te oefenen met praktijkgedrag. Men leert wel 'iets ergens van te vinden', maar ondervindt problemen in het communiceren van de eigen visie. In een aantal gevallen moet de studenten zelf de assertiviteit tonen om de oefensituaties zelf te creëren of op te zoeken. De oefensituaties die worden aangeboden, zijn te fictief en er wordt te weinig gewerkt met (realistische) rollenspellen.

3. Men heeft gemerkt dat in een aantal gevallen het docentenkorps al te lang functioneert in het christelijke circuit en daardoor de feeling met de seculiere thema's kwijtraakt. Daardoor raken sommige dilemma's die in de praktijk aan de orde zijn, buiten beeld.

4. Visievorming wordt in een aantal gevallen teveel aangeboden als bezinning op losse thema's. Men beveelt aan dit directer te verbinden aan de rest van het programma.

5. De inzet op christelijke visievorming vindt programmatisch met name in de eerste twee jaar plaats. Op dat moment is men echter nog intensief bezig met persoonlijke vorming en heeft men nog geen praktijkervaring. Om deze twee redenen 'landt' het nog niet. Anderzijds worden er ook zaken aangeboden in het vierde jaar, maar dat wordt dan beschouwd als 'te laat', na het hele derde jaar stage te hebben gelopen en al te zijn geconfronteerd met dilemma's.

Samengevat kan de kritiek dus worden herleid naar randvoorwaarden, zoals de samenstelling van de studentengroep, de mate waarin docenten 'in touch' blijven met de praktijk en de plaatsing van concrete bezinnende studieonderdelen in het studieprogramma. De inhoudelijke kritiek kan als volgt kort worden samengevat: tot op zekere hoogte ontbreekt op de christelijke hogescholen een prikkelende omgeving die uitdaagt tot onderling gesprek en discussie en zodoende de studenten helpt hun visie te vormen en deze te communiceren.

Daarnaast worden er kritische opmerkingen gemaakt door respondenten die zeggen weinig gemerkt te hebben van christelijke beroepsvorming in de opleiding. Dit gedeelte is volgens hen te facultatief, teveel in keuzevakken gegeven en komt in het reguliere programma te weinig terug. Ook een aantal deeltijdstudenten laat zich kritisch uit over de mate waarin zij iets van de christelijke overtuiging van de hogeschool hebben gemerkt. Dit is volgens hen te wijten aan het feit dat zij in deeltijd studeren.

Zoals bovenstaand opgemerkt, wordt dit laatste bevestigd door het kwalitatief onderzoek. Binnen de deeltijdopleidingen is te weinig tijd in het programma om dieper in te gaan op dergelijke bezinnende thema's. In de focusgroepen noemde één deelnemer ook het feit dat deeltijdstudenten een hele directe praktische oriëntatie hebben, die het moeilijk maakt om met hen te reflecteren op abstracter niveau.

4.6 Een christelijk vormingsjaar

In de vragenlijst is een onderdeel opgenomen, waarin is gevraagd of de studenten een christelijke vormingsjaar hebben gehad en wat de studenten daarvan de meerwaarde achten. Daarmee hopen we uit te sluiten dat het vormende aspect dat hierin is meegekomen, onterecht wordt toegekend aan de daarna gevolgde hbo-opleiding.

Het is namelijk in een heel aantal gevallen zo dat studenten kiezen voor een christelijk vormend tussenjaar bij een instituut zoals de Evangelische Hogeschool of bijbelschool De Wittenberg. Ook studenten die na afloop van hun hbo-studie een christelijk jaar hebben gevolgd, een optie die bijbelschool De Wittenberg biedt, worden daarop bevraagd.

In deze alinea worden hiervan de resultaten gepresenteerd. Allereerst de resultaten van de studenten die voorafgaand aan hun hbo-opleiding een vormingsjaar hebben gedaan (voor het gemak noemen we dit een 'basisjaar'), vervolgens de resultaten van de studenten die na afloop van hun hbo-opleiding een vormingsjaar hebben gedaan (het zogenoemde 'topjaar'). De studenten in deze laatste categorie zijn uitsluitend alumni van bijbelschool De Wittenberg, aangezien De Wittenberg de enige school is die een dergelijk 'topjaar' aanbiedt.

4.6.1 Basisjaar

Van de 744 respondenten hebben 50 alumni een christelijk vormingsjaar gedaan, verdeeld over de volgende instituten:

- 34 studenten hebben aan de Evangelische Hogeschool gestudeerd
- 5 studenten hebben aan De Wittenberg gestudeerd
- 11 studenten hebben aan een ander instituut gestudeerd. De studenten noemen de volgende instituten/cursussen:
    - Discipelschapstraining bij Jeugd met een Opdracht (3x)
    - HQ School Agapè (2x)
    - Evangelische Toerustingsschool
    - Bijbelschool In de Ruimte
    - Basiscursus Midden-Oosten bij de NEM
    - Hogeschool van Utrecht
    - Youth for Christ
    - Bijbel Instituut België
    - Vorming en Aktie

Vervolgens is aan de studenten die hebben aangegeven een dergelijk 'basisjaar' te hebben gevolgd gevraagd, welke aspecten zij daarvan het meest van betekenis vonden, waarbij gekozen kon worden tussen een aantal vooraf geformuleerde antwoordcategorieën. De studenten mochten hiervan maximaal 4 uitkiezen. In totaal zijn 173 aspecten aangekruist door 50 respondenten (zie tabel 6, bijlage 7). Dat betekent dat niet alle respondenten het maximale toegestane aantal antwoorden (4) heeft aangekruist.

Men acht '*persoonlijke vorming'* het meest betekenisvolle aspect van het christelijk basisjaar. Dit is in de enquête omschreven als '*zicht krijgen op jezelf, jouw gaven en uitdagingen ontdekken*'. Dit is één van de speerpunten van bijvoorbeeld bijbelschool De Wittenberg.

Opvallend is dat men als tweede belangrijkste aspect noemt 'het vinden van een eigen, christelijke houding als professional'.

Vervolgens scoren ongeveer even hoog: 'ethisch beoordelingsvermogen', 'Bijbelkennis/Bijbelse verdieping', 'kennis van cultuur en samenleving' en 'kennis van christelijk denken'. Met afstand onderaan het lijstje staan de aspecten 'missionaire toerusting' en 'de rol die ik wil spelen in een christelijke gemeenschap', aspecten die beide slechts 4 maal zijn aangekruist door de respondenten.

Respondenten konden ook aangeven of ze in de vooraf geformuleerde categorieën een punt hadden gemist. Een handjevol respondenten heeft van deze gelegenheid gebruik gemaakt, waarbij bijvoorbeeld werd genoemd: *"De mogelijkheid geven om mensen handvatten te geven in het ontwikkelen van hun relatie met God"*, *"De punten die niet zijn aangekruist. Er is amper kritisch gekeken, omdat zowel studenten als docenten vaak dezelfde mening hebben vanuit christelijk achtergrond. In het werkveld zie je pas de andere kant"* of *"Een kring van mensen om je heen die je vertrouwt".*

Helaas is er in de vraagstelling bij deze vraag een fout geslopen. In plaats van 'betekenisvolle aspecten van *deze* opleiding' stond er in de vraagstelling 'betekenisvolle aspecten van *de hbo*-opleiding'. Het is onduidelijk in hoeverre de alumni deze vraag beantwoord hebben met het oog op het basisjaar (waar de voorafgaande vraag over ging en waar deze vraag op aansloot) of met het oog op de gevolgde hbo-opleiding (zoals genoemd in de vraag). Enkele vragen verder in de vragenlijst komt dezelfde vraag met het oog op de hbo-opleiding terug. De antwoorden uit de bovenstaande vraag zijn daarom vergeleken met de antwoorden die de

‘basisjaar-studenten’ hebben gegeven bij de vraag over de betekenisvolle aspecten van de hbo-opleiding. In beantwoording blijkt op geen enkel aspect een significant verschil aanwezig te zijn. Hierdoor is het niet mogelijk verschillen tussen basisjaar en hbo-opleiding aan te geven.

Bij nadere analyse blijkt dat alumni van de CHE vaker een basisjaar hebben gevolgd dan alumni van de andere twee hogescholen. Verder hebben voornamelijk 20-34 jarigen een basisjaar gevolgd en slechts 4 alumni van 46 jaar en ouder. Daarnaast hebben alumni met een sociale opleiding vaker een basisjaar gevolgd dan alumni met een ‘niet’-sociale opleiding.

4.6.2 Topjaar

Van de in totaal 744 studenten blijken 14 alumni een christelijk ‘topjaar’ te hebben gevolgd bij bijbelschool De Wittenberg. Deze alumni zijn allen tussen 20 en 34 jaar. Zij hebben hierover dezelfde vraag gekregen als de studenten die een basisjaar hebben gevolgd, namelijk: “Op welke punten heeft de vorming aan deze instelling voor u de meeste betekenis gehad?”.

In tabel 7 (bijlage 7) is de respons op deze vraag te zien.

In totaal hebben de 14 studenten 60 betekenisvolle aspecten aangekruist. Opvallend aan deze uitkomsten is dat de volgorde van de aangekruiste betekenisvolle aspecten aanzienlijk anders is dan de volgorde zoals genoemd bij het basisjaar.

Persoonlijke vorming staat nog steeds in de top drie van meest betekenisvolle aspecten. Missionaire toerusting is echter door de studenten van het topjaar als veel betekenisvoller genoemd dan door de studenten van het basisjaar. Ethisch beoordelingsvermogen is daarentegen naar de laatste plaats verschoven in tabel 7 (bijlage 7).

Eén punt dat desgevraagd door een respondent is toegevoegd, betreft: “Christelijke vrienden voor het leven. Gebed en discipelschap.”

4.7 Christelijke beroepsvorming in de hbo-opleiding

In het vervolg van de vragenlijst zijn de alumni bevraagd op hun ervaring met het aspect ‘christelijke beroepsvorming’ in hun studie.

4.7.1 Betekenisvolle aspecten van christelijke vorming aan de hbo-opleiding

Allereerst is gevraagd op welke punten in de opleiding de christelijke vorming aan de hbo-opleiding de meeste betekenis heeft gehad. Daarbij komen de antwoordcategorieën overeen met de categorieën zoals te zien in tabel 6 en 7 (bijlage 7), zodat de vergelijking gemaakt kan worden met de beantwoording naar aanleiding van het basisjaar en het topjaar.

Tabel 3
Betekenisvolle aspecten hbo-opleiding (N=744)

	Aantal (n)	Percentage (%)
Persoonlijke vorming	573	77
Het vinden van een eigen, christelijke houding als professional	436	59
Ethisch beoordelingsvermogen	359	48
Een kritische houding tegenover gangbare theorieën en denkwijzen	255	34
Kennis van cultuur en samenleving	239	32
Omgang met andere levensbeschouwingen/religies	210	28
Kennis van christelijk denken	191	26
Bijbelkennis/bijbelse verdieping	184	25
De rol die ik wil spelen in een christelijke gemeenschap	115	16
Missionaire toerusting	36	5

Ter beantwoording van deze vraag zijn in totaal 2598 antwoorden aangekruist door 744 respondenten.

Opvallend is dat de top-3 uit deze tabel overeenkomt met de top-3 uit tabel 6 (bijlage 7), de betekenisvolle aspecten die zijn aangekruist bij het basisjaar. Ook de twee minst

genoemde aspecten komen overeen. Dit kan (deels) worden verklaard door de fout die in de vraag met betrekking tot het basisjaar is geslopen.

Verder betekent dit dat de studenten christelijke beroepsvorming in ieder geval associëren met ‘persoonlijke vorming’, ‘het vinden van een eigen, christelijke houding als professional’ en ‘ethisch beoordelingsvermogen’.

In mindere mate worden aspecten als ‘een kritische houding tegenover gangbare theorieën en denkwijzen’, ‘kennis van cultuur en samenleving’, ‘omgang met andere levensbeschouwingen/religies’ en ‘kennis van christelijk denken’ genoemd. Een verschil met het basisjaar is dat in het basisjaar ‘Bijbelkennis’ op de vierde plaats staat (bij hbo op de achtste plaats) en daarentegen ‘een kritische houding tegenover gangbare theorieën en denkwijzen’ bij hbo op de vierde plaats staat en bij het basisjaar op de achtste plaats.

De opleiding blijkt op het aspect ‘missionaire toerusting’ weinig tot geen betekenis te hebben gehad.

Bij analyses van de achtergrondkenmerken (zie tabel 4) bleek dat er een aantal significante verschillen was (hierbij is leeftijd gecodeerd in: 1 = 20-34, 2 = 35-45, 3 = 46 en ouder). Daarbij geldt: hoe lager de *p*-waarde, hoe groter het verschil, dus een *p*-waarde van .001 betekent meer verschil tussen genoemde groepen dan een *p*-waarde van .05.

Tabel 4
Significante verschillen achtergrondkenmerken op ‘betekenisvolle aspecten hbo-opleiding’ (N = 744)

	sociaal-'niet'-sociaal	geslacht	leeftijd	voltijd/deeltijd	hogescholen
Persoonlijke vorming	soc > 'niet'-soc ***			vt > dt ***	GH > Driestar Educatief * CHE > Driestar Educatief ***
Bijbelkennis/ bijbelse verdieping	niet'-soc > soc *				GH > CHE *** Driestar Educatief > GH * Driestar Educatief > CHE ***
Missionaire toerusting	soc > 'niet'-soc ***			dt > vt **	
De rol die ik wil spelen in een christelijke gemeenschap					n
Ethisch beoordelingsvermogen	soc > 'niet'-soc *		2 > 1, 3 *		CHE > GH ** GH > Driestar Educatief *** CHE > Driestar Educatief ***
De omgang met andere levensbeschouwingen/ religies			2 > 1, 3 **		
Kennis van christelijk denken		m > v *			Driestar Educatief > GH * Driestar Educatief > CHE ***
Kennis van cultuur & samenleving	soc > 'niet'-soc *	m > v *			Driestar Educatief > GH * Driestar Educatief > CHE **
Het vinden van een eigen, christelijke houding als professional				vt > dt **	CHE > Driestar Educatief ***
Een kritische houding tegenover gangbare theorieën en denkwijzen					

***p = .05, **p = .01, ***p = .001**

Hieruit leiden we in ieder geval de volgende conclusies af:

- Alumni van Driestar Educatief beoordelen de volgende aspecten significant betekenisvoller dan de hogescholen, genoemd tussen haakjes:
  - Bijbelkennis (GH, CHE)
  - Kennis van christelijk denken (GH, CHE)
  - Kennis van cultuur & samenleving (GH, CHE)
- Alumni van de CHE beoordelen de volgende aspecten significant betekenisvoller dan de hogescholen, genoemd tussen haakjes:
  - Vinden van een eigen houding als professional (Driestar Educatief)
  - Ethisch beoordelingsvermogen (GH)
  - Persoonlijke vorming (Driestar Educatief)
- Alumni van de GH beoordelen de volgende aspecten significant betekenisvoller dan de hogescholen, genoemd tussen haakjes:
  - Persoonlijke vorming (Driestar Educatief)
  - Bijbelkennnis (CHE)
  - Ethisch beoordelingsvermogen (Driestar Educatief).

Daarnaast hebben bijna 70 respondenten van de mogelijkheid gebruik gemaakt om een aanvulling te geven op de vooraf geformuleerde punten. Hierin werd een breed scala aan zaken genoemd, die moeilijk terug te voeren zijn op enkele veelgenoemde punten. Wel kan hieruit worden geconcludeerd dat de omgang met medestudenten ook van grote betekenis is geweest voor de christelijke beroepsvorming. Met name wanneer het medestudenten betrof die een andere levensovertuiging hadden of behoorden tot een andere christelijke denominatie. Dit heeft de respondenten gevormd in het ontwikkelen van een open houding richting 'andersdenkenden'.

Ook heeft men zaken genoemd die men in de opleiding heeft gemist, zoals:

- Kennis over andere religies/levensovertuigingen
- Kennis over andere christelijke stromingen/de 'kerkelijke kaart'

Een stuk loopbaanoriëntatie/voorbereiding op de arbeidsmarkt en begeleiding in keuzes die hiermee samenhangen (bijvoorbeeld: "Ga ik werken op een christelijke of op een seculiere school?"

4.7.2 Al of niet specifiek christelijke invulling van studie-onderdelen

Vervolgens is gevraagd in hoeverre men de feitelijke invulling van de beroepsvorming op verschillende aspecten van de opleiding als specifiek christelijk heeft ervaren. Daarbij kon men een cijfer geven, variërend van 1 (niet specifiek christelijk) tot 10 (heel specifiek christelijk). Met een 0 kon men aangeven dat de categorie niet van toepassing was.

In tabel 5 is te lezen welke cijfer men gemiddeld heeft gegeven over het specifiek christelijke karakter van de diverse aspecten.

Tabel 5
De mate waarin men de beroepsvorming op verschillende onderdelen als specifiek christelijk heeft ervaren (N=744)

	Gemiddelde cijfer	Standaarddeviatie	Aantal studenten voor wie dit niet van toepassing was
Omgang met levensbeschouwing / religie	7,6	2,0	11
Beroepshouding (supervisie, intervisie, persoonlijke (leertraject)begeleiding)	6,4	2,4	13
Omgang met verscheidenheid van mensen met wie je in je werk te maken hebt	6,3	2,3	26
Het begrijpen van de context waarin je werkt (sociologie, psychologie, actualiteitscolleges, cultuur)	6,0	2,4	21
Overstijgende modules en projecten (Studium Generale, minoren)	5,7	2,6	172
Het werken in de praktijk (stage, stagebegeleiding)	5,6	2,7	23
Vakinhoudelijke aspecten	5,2	2,8	34
Beroepsvaardigheden (leidinggeven, gespreksvaardigheden, counseling)	5,2	2,5	32
Innovatief handelen (onderzoek, interventies toepassen)	4,5	2,5	58

Bovenaan het lijstje staat 'omgang met levensbeschouwing/religie' met een gemiddeld cijfer van 7,6. Men heeft dit aspect in grote mate als specifiek christelijk ervaren.

Daarna werd het hoogste cijfer toegekend aan het onderdeel 'beroepshouding', waaronder vallen: supervisie, intervisie en (leertraject)begeleiding. Gemiddelde score een 6,4.

Nog vier onderdelen scoren een voldoende, namelijk 'omgang met verscheidenheid van mensen met wie je in je werk te maken hebt' (6,3), 'het begrijpen van de context waarin je werkt' (6,0), 'overstijgende modules en projecten' (5,7) en 'het werken in de praktijk' (5,6).

Vakinhoudelijke aspecten, beroepsvaardigheden en innovatief handelen heeft men in mindere mate als specifiek christelijk ervaren. Innovatief handelen (onderzoek, interventies toepassen) staat onderaan de lijst met een gemiddelde score van 4,5.

In tabel 8 (bijlage 7) worden de significante verschillen genoemd die bij verschillende achtergrondkenmerken uit analyses naar voren kwamen.

Sociale opleidingen scoorden significant hoger dan 'niet'-sociale opleidingen op de aspecten: Vakinhoudelijk (p = .014) en Beroepshouding (p = .018).

4.7.3 Waarde van de christelijke beroepsvorming voor het (vrijwilligers)werk

Ook met een cijfer hebben de respondenten vervolgens beoordeeld hoeveel men heeft gehad aan de ontvangen christelijke beroepsvorming voor verschillende aspecten van hun (vrijwilligers)werk.

De respondenten hebben geantwoord dat ze voor hun beroepshouding het meest hebben gehad aan de christelijke beroepsvorming (gemiddelde cijfer: 7,0). Ook voor de omgang met levensbeschouwing / religie hebben ze veel gehad aan hun christelijke beroepsvorming (gemiddelde cijfer: 6,9). Om vorm te geven aan innovatief handelen en vakinhoudelijke aspecten is de christelijke beroepsvorming minder van belang geweest (gemiddelde cijfer resp. 5,3 en 5,6). Zie voor de precieze getallen tabel 6.

Tabel 6
Hoeveel heeft men gehad aan de christelijke beroepsvorming voor verschillende aspecten in het (vrijwilligers)werk? (N=744)

	Gemiddelde cijfer	Standaarddeviatie	Aantal respondenten voor wie dit aspect niet van toepassing was (n)
Beroepshouding	7,0	2,1	36
Omgang met levensbeschouwing/religie	6,9	2,2	44
Omgang met verscheidenheid van mensen met wie je in je werk te maken hebt	6,5	2,3	48
Het begrijpen van de context waarin je werkt	6,2	2,4	56
Beroepsvaardigheden (leidinggeven, gespreksvaardigheden, counseling)	5,9	2,5	64
Vakinhoudelijke aspecten	5,6	2,7	93
Innovatief handelen	5,3	2,4	96

Bij verschillende achtergrondkenmerken zijn significante verschillen gevonden bij de waardering voor genoemde vakken voor het (vrijwilligers)werk. Deze zijn vermeld in tabel 9 (bijlage 7). Alumni met een sociale opleiding scoorden significant hoger dan alumni met 'niet'-sociale opleiding op het aspect Beroepshouding (p = .013). Verder waren er geen significante verschillen.

Deze kwantitatieve gegevens zijn ook besproken in het kwalitatief onderzoek. Het betreft met name het diffuse beeld dat ontstaat rondom het aspect 'leren omgaan met andere levensbeschouwingen/religies'. In het bovenstaande werd als uitkomst genoemd dat men onderwijs gemist heeft met betrekking tot het leren kennen van andere religies/levensbeschouwingen en dat men het gemist heeft om te leren omgaan met andere religies/levensbeschouwingen.

De resultaten uit bovenstaande tabel 6 laten echter zien dat men voor het leren omgaan met levensbeschouwing/religie relatief veel gehad heeft aan hun christelijke beroepsvorming. De vraag is hoe dit geduid moet worden.

Het kwalitatief onderzoek bevestigt het beeld dat er op het gebied van het leren kennen van andere religies/ levensovertuigingen en het leren omgaan daarmee bijzonder weinig is aangeboden tijdens de opleidingen. Dit beperkt zich tot een enkele 'ontdekweek' of 'interculturele week' in het begin van de opleiding, met een bezoek aan de moskee en de synagoge. Daarnaast wordt het Studium Generale genoemd. Het verschilt per opleiding in hoeverre er tijdens de opleiding de mogelijkheid was om in aanraking te komen met anders- en niet-gelovige medestudenten. Bij opleidingen met een minder diverse studenteninstroom is, zoals eerder opgemerkt, eerder sprake van een 'beschermd wereldje' en vindt de confrontatie met andersdenkenden pas na afloop van de studie plaats.

Het feit dat het omgaan met levensbeschouwing/religie bovenaan staat in het lijstje bij de vraag in hoeverre men dit als specifiek christelijk is ervaren, bevestigt dit beeld. De alumni geven aan dat er sterk werd gedoceerd vanuit de eigen visie en dat er in de lesstof weinig aandacht werd besteed aan afwijkende visies en opvattingen. In een enkel geval wordt het woord 'tunnelvisie' gebruikt. Het feit dat men voor het omgaan met levensbeschouwing/religie veel heeft gehad aan de christelijke beroepsvorming, wil zeggen dat men met name geleerd heeft een eigen visie te ontwikkelen en in mindere mate andere visies heeft geëxploreerd. Men loopt in de praktijk ook aan tegen het feit dat men wel weet wat de eigen visie inhoudt, maar dat men dit moeilijk kan communiceren richting andersdenkenden. Dit heeft te maken met wat in de theorie is benoemd als aspect 3 binnen het brede begrip 'christelijke beroepsvorming', namelijk de vorming van een eigen beroepsidentiteit en de reflectie op de eigen beroepsrol. Op dit gebied blijft er voor de alumni dus nog wat te wensen over.

4.7.4 De relatie tussen de specifiek-christelijke invulling van studieonderdelen en de waarde van deze studieonderdelen voor het (vrijwilligers)werk

Zoals de titel van deze paragraaf aangeeft, zijn er specifieke analyses uitgevoerd om de relatie te onderzoeken die bestaat tussen de specifiek-christelijke invulling van de studieonderdelen en de waarde die aan die studieonderdelen wordt toegekend voor de beroepspraktijk.

Hieruit is het volgende naar voren gekomen:

Studieonderdeel	Correlatie (Pearson's R)	p-waarde	Verklaarde variantie (%)
Vakinhoudelijk	.643	.01	41
Beroepsvaardigheden	.594	.01	35
Beroepshouding	.407	.01	17
Omgang met levensbeschouwing	.442	.01	20
Innovatief handelen	.603	.01	36
Begrijpen van context	.446	.01	20
Omgang verscheidenheid mensen in werk	.512	.01	26

De verklaarde variantie, af te lezen uit de laatste kolom van bovenstaande tabel, duidt aan voor welk percentage de specifiek christelijke invulling van studieonderdelen de waarde bepaalt die die specifieke studieonderdelen hebben voor de praktijk van het (vrijwilligers)werk.

Geconcludeerd kan worden dat de waarde van de vakinhoudelijke aspecten, de beroepsvaardigheden en het innovatief handelen voor de dagelijkse werkpraktijk in redelijk sterke mate wordt bepaald door de specifiek christelijke invulling van deze studieonderdelen (resp. 41, 35 en 36% verklaarde variantie). Opvallend is dat deze aspecten juist zijn beschouwd als 'niet erg specifiek christelijk ingevuld'.

Daarentegen wordt de waarde van het aspect 'beroepshouding', het aspect 'omgang met levensbeschouwing' en het aspect 'begrijpen van de context' voor de dagelijkse werkpraktijk minder sterk bepaald door de specifiek christelijke invulling van deze studieonderdelen (resp. 17 en 20% verklaarde variantie). Opvallend is dat deze aspecten juist worden beschouwd als 'zeer specifiek christelijk ingevuld'.

Op grond van bovenstaande gegevens mag geconcludeerd worden dat de waarde voor de beroepspraktijk van studieonderdelen die niet (of in mindere mate) specifiek christelijk zijn ingekleurd, sterker wordt bepaald door het christelijke karakter van de studieonderdelen dan die studieonderdelen die *zeer* christelijk zijn ingevuld.

Dit zou verklaard kunnen worden door het feit dat de studieonderdelen die zeer christelijk worden ingevuld, over het algemeen studieonderdelen betreffen die minder direct op de praktijk van het werk zijn betrokken en een meer abstracte doordenking beogen.

Daarnaast is een analyse uitgevoerd om in beeld te krijgen in hoeverre de verwachting van de alumni ten aanzien van een christelijke opleiding en de mate waarin die verwachting is uitgekomen, heeft meegespeeld in de beantwoording van de vraag naar de christelijke invulling en de vraag naar de waarde van de studieonderdelen voor de praktijk.

Uit deze analyse is gebleken dat de groep respondenten die negatief is over de mate waarin de opleiding heeft beantwoord aan de verwachting van een christelijke opleiding, significant minder positief antwoordt op zowel de vraag in hoeverre de studie-onderdelen feitelijk gezien specifiek christelijk zijn ingevuld als de vraag wat de waarde is van de christelijke beroepsvorming voor de praktijk van het (vrijwilligers)werk.

Dit betekent dat alumni wiens verwachting over het christelijke karakter van de opleiding niet of in mindere mate is uitgekomen, meer negatief zijn over de christelijke inhoud van de studieonderdelen en de waarde van de christelijke beroepsvorming voor hun (vrijwilligers)werk, dan alumni wiens verwachting in lijn was met de christelijke invulling van de opleiding.

4.8 De meerwaarde van de studentenpastor

In de vragenlijst zijn twee vragen opgenomen over de meerwaarde van de studentenpastor. Op Driestar Educatief vervult de studentbegeleider deze rol. Het gaat om de persoon die begeleidt bij geloofs- en levensvragen. Dit kan zowel individueel als in groepsverband het geval zijn.

Driekwart van de studenten blijkt geen gebruik te hebben gemaakt van het studentenpastoraat. 10% van de respondenten heeft gebruik gemaakt van individueel studentenpastoraat; 1,5% heeft gebruik gemaakt van groepspastoraat. Nog eens 1,2% heeft gebruik gemaakt van zowel individueel als groepspastoraat (zie tabel 10, bijlage 7).

Uit nadere analyses blijkt dat mannen vaker van studentenpastoraat gebruik hebben gemaakt dan vrouwen ($p < .05$), verder hebben voltijders er meer gebruik van gemaakt dan deeltijders ($p < .05$) en hebben alumni met een sociale opleiding er vaker gebruik van gemaakt dan alumni met een 'niet'-sociale opleiding ($p = .008$)

Vervolgens is door middel van open vraag aan de studenten gevraagd in hoeverre ze het studentenpastoraat van belang achten voor de beroepsvorming zoals gegeven aan de hogeschool. Dit is zowel gevraagd aan de studenten die er wél als aan de studenten die er géén gebruik van hebben gemaakt.

In de analyse is gecodeerd op basis van de volgende labels. In de rechter kolom is te zien hoeveel opmerkingen zijn gemaakt bij he genoemde label:

– Niet van belang	79
– Enigszins van belang	73
– Van belang	265
– Zeer van belang	135
– Neutraal	138

In de categorie 'niet van belang' hebben veel respondenten geantwoord dat ze het studentenpastoraat niet van belang achten voor de beroepsvorming die de school biedt. Zij achten beroepsvorming iets dat binnen de opleiding plaatsvindt en daarin heeft het studentenpastoraat, dat 'buiten' de opleiding staat, geen functie. Voor persoonlijke vorming acht dit deel van de respondenten het studentenpastoraat ook niet van belang; hiervoor zou je als student terug kunnen of moeten vallen op je eigen sociale netwerk of kerkelijke gemeente.

In de categorie 'enigszins van belang' heeft een groot deel van de respondenten geantwoord in de trant van "*Het zou fijn kunnen zijn als je er behoefte aan hebt…*" of: "*Het is goed dat de mogelijkheid er is om met iemand te praten als je vastloopt*". Men acht het voornamelijk van belang voor de persoonlijke vorming, en in mindere mate voor de beroepsvorming.

Ook is er in deze categorie een groot aantal deeltijdstudenten, die het studentenpastoraat voor hen als deeltijders niet van belang acht, maar het voor voltijders en jonge studenten wel belangrijk vindt.

De categorie 'neutraal' bestaat voor het grootste deel uit personen die geen ervaring hebben met het studentenpastoraat of niet op de hoogte zijn van het bestaat ervan. Zij hebben geen mening over de waarde van dit instituut.

In de categorie 'van belang' beaamt een groot aantal respondenten het belang van het studentenpastoraat voor de vorming van de studenten. Deze respondenten vinden het belangrijk dat het studentenpastoraat er is en dat de mogelijkheid geboden wordt om te praten wanneer je vastloopt in je studie, wanneer je problemen hebt en daar nergens anders mee naartoe kunt of wanneer er met name wat persoonlijke ontwikkeling betreft veel op je afkomt in de studie. Men ziet daarbij voornamelijk de waarde voor de persoonlijke vorming en ontwikkeling van de student; het belang voor de beroepsvorming is er 'índirect'.

> *"Ligt natuurlijk erg aan je vraag of situatie. Maar het feit dat het er is en je er terecht kunt met al je vragen, zeker ook op geloofsgebied is heel waardevol. Alle gesprekken met mensen vormen je, en dat kun je ook meenemen in je beroepshouding."*

> *"Ik vind het belangrijk dat er een aanspreekpunt is voor pastorale problemen, die ook een belemmering kunnen vormen voor de beroepsvorming, zodat de studenten*

kunnen worden opgeleid tot een volwassen christen-professional."

Er worden suggesties gedaan voor een grotere verwevenheid met de opleiding en de studieloopbaanbegeleiding. Ook wordt geopperd dat het studentenpastoraat meer zichtbaar zou kunnen zijn en zich meer zou kunnen profileren om de drempel te verlagen om er gebruik van te maken.

Als laatste is door ongeveer 135 respondenten geantwoord dat zij het studentenpastoraat 'zeer van belang' achten voor de beroepsvorming. Wat opvalt is dat men het studentenpastoraat vooral van belang acht voor jonge studenten die pas op kamers gaan en in de studie vastlopen of met persoonlijke problemen te kampen krijgen. Daarnaast bestaat deze categorie grotendeels uit studenten die gebruik hebben gemaakt van het studentenpastoraat en hier goed mee geholpen zijn geweest. Zij leggen nog duidelijker dan de respondenten in de vorige categorie de verbinding tussen persoonsvorming en beroepsvorming.

"Van groot belang, omdat beroepsvorming dicht bij je persoonlijkheid ligt. Alles vormt een mens, zeker een student en pastorale begeleiding is daarom erg belangrijk."

"Ik vind dit van groot belang. Een plek om verder te praten over individuele problemen / vraagstukken vind ik een belangrijk onderdeel van beroepsvorming."

"Heel belangrijk. Als je vastloopt moet er iemand beschikbaar zijn met wie je vertrouwelijk kunt spreken. Anders loopt de christelijke beroepsvorming ook spaak omdat je persoonlijk niet volledig kan functioneren en aan het zoeken bent."

Het studentenpastoraat kwam ook ter sprake in de focusgroepen. Het studentenpastoraat heeft voor een aantal alumni op een positieve manier bijgedragen aan hun persoonlijke vorming, coaching en toerusting.

Ook werd in de focusgroepen genoemd dat er sprake zou zijn geweest van verplichte gesprekken met de studentenpastor op een bepaald moment in de studie. Niet alle studenten stonden daar positief tegenover.

"Sommige studenten hadden zoiets van: 'Wat moet ik met die man? Dat wil ik helemaal niet!"

Wat men in de focusgroepen ter sprake bracht, was dat het studentenpastoraat een hoge drempel heeft. Men gaat daar niet 'zomaar' even heen voor een gesprek of een cursus.

4.9 Overige aspecten die hebben bijgedragen aan de christelijke beroepsvorming

In deze paragraaf wordt ingezoomd op overige aspecten die hebben bijgedragen aan de christelijke beroepsvorming van de alumni.

Alumni konden allereerst met een cijfer aangeven in hoeverre de volgende aspecten hebben bijgedragen aan de vorming tot (christen)-professional: mentoraat, supervisie, houding van de docenten, georganiseerde vieringen, christelijke opening/sluiting van de lessen, omgang met medestudenten, onderlinge omgang tussen docenten en studenten, en tenslotte de omgang tussen ondersteunend personeel en studenten. Zie voor de uitkomsten hiervan tabel 7.

Tabel 7
In hoeverre hebben de onderstaande aspecten geholpen bij uw vorming tot (christen)-professional? (N=744)

	Gemiddelde cijfer dat respondenten hebben gegeven	Standaarddeviatie	Aantal respondenten voor wie dit aspect niet van toepassing was (n)
Omgang met medestudenten	7,4	1,9	10
Omgang tussen docenten en studenten	7,4	1,8	6
Houding van de docenten	7,4	1,8	6
Supervisie	7,1	2,3	71
Mentoraat	6,2	2,4	108
Omgang tussen ondersteunend personeel en studenten	5,9	2,4	86
Georganiseerde vieringen	5,2	2,6	104
Christelijke opening/sluiting lessen	5,6	2,6	41

Uit bovenstaande antwoorden blijkt dat alle onderlinge relaties de meeste impact hebben gehad in de vorming tot (christen)-professional. Bovenaan staan de omgang met medestudenten, en bijna even hoog scoort de omgang tussen studenten en docenten. Beide scoren een 7,4. Vervolgens blijkt de houding van de docenten ook een belangrijke bijdrage te leveren in de vorming tot (christen)-professional. Opvallend genoeg staan de georganiseerde vieringen en de christelijke opening/sluiting van de lessen onderaan. Deze scoren resp. een 5,2 en een 5,6 in de vraag of dit de alumni geholpen heeft in de vorming tot professional.

Bij nadere analyse van achtergrondkenmerken werden significante verschillen gevonden tussen mannen en vrouwen op het onderdeel 'supervisie'. Vrouwen scoorden hierop hoger dan mannen ($p < .01$).

Verder werden tussen de hogescholen de volgende verschillen gevonden:

- Ten aanzien van mentoraat en supervisie scoort de GH significant hogere cijfers.
- Ten aanzien van georganiseerde vieringen scoort Driestar Educatief significant hoger, evenals op het aspect 'christelijke opening/ sluiting van lessen'.
- Het mentoraat en de supervisie werden significant hoger gewaardeerd door de respondenten uit de 'sociale' opleidingen dan de respondenten uit de 'niet'-sociale opleidingen.

Vervolgens is met een aantal stellingen de manier bevraagd waarop is vormgegeven aan het christelijke karakter van de school. Deze stellingen waren:

- Stelling 1: tijdens mijn opleiding werd ik gestimuleerd een christelijke, professionele houding te ontwikkelen;
- Stelling 2: tijdens mijn opleiding kreeg ik de ruimte voor mijn identiteit, ook wanneer deze afweek van de christelijke identiteit van de school;
- Stelling 3: Tijdens mijn opleiding heb ik geleerd als christen-professional om te gaan met andere levensbeschouwingen.

De eerste stelling wordt het meest positief beantwoord: bijna 90% is het er (gedeeltelijk) mee eens dat zij gestimuleerd zijn een christelijke, professionele houding te ontwikkelen. Ongeveer drie kwart van de alumni is het (gedeeltelijk) eens met de stellingen 2 (ruimte voor eigen identiteit) en 3 (omgaan met andere levensbeschouwingen). Stelling 3 scoort daarbij iets meer in het negatieve gebied (gedeeltelijk oneens) dan stelling 2.

Tabel 8
Meningen over stellingen in percentages (N = 744)

	mee oneens	gedeeltelijk oneens	niet oneens/ niet eens	gedeeltelijk eens	eens
Stelling 1	3	4	7	35	51
Stelling 2	3	7	15	30	42
Stelling 3	5	13	14	37	31

Bij nadere analyses op achtergrondkenmerken zijn geen verschillen gevonden met betrekking tot *geslacht, leeftijd, deeltijd of voltijd*, *hogeschool en sociaal-'niet'-sociaal.*

Voor een duiding van dit kritische resultaat, zie de bespreking van dit thema in paragraaf 4.7.3.

4.10 Verwachtingen en aanbevelingen t.a.v. de christelijke identiteit van de hogeschool

Het laatste blokje van de vragenlijst bestond een aantal vragen die gaan over de mate waarin de verwachting van de hogeschool als christelijke hogeschool is uitgekomen, en aanbevelingen die de alumni willen doen om de christelijke beroepsvorming en de christelijke identiteit goed tot zijn recht te laten komen.

4.10.1 Verwachtingen en aanzien van het christelijke karakter van de opleiding

Allereerst was er dus de vraag naar de verwachting. Deze luidde als volgt:

"Heeft de opleiding beantwoord aan uw verwachting van een christelijke opleiding?" (N=744). Uit de antwoorden blijkt dat de alumni over het christelijke karakter van de opleidingen zeer te spreken zijn. 54 % zegt "JA!" als antwoord op deze vraag. Daarnaast zegt 40% "Ja, meer wel dan niet".

De groep die heeft geantwoord "Nee, meer niet dan wel" is slechts 5% en de groep die heeft geantwoord "NEE!" is slechts 1%.

In een open vraag is vervolgens gevraagd waar de opleiding meer aan zou moeten doen wanneer men kijkt naar het huidige (vrijwilligers)werk. Deze vraag is geanalyseerd door middel van open codering. Dit heeft geresulteerd in de volgende labels (met daarachter het aantal keer dat hierover een opmerking is gemaakt door de respondenten):

1. Kennis van en omgaan met andere religies / andere christelijke stromingen / niet-christenen 73
2. (Vak)inhoudelijke kennis 55
3. Praktijkervaring 43
4. Christelijke visie- en beroepsvorming t.a.v. vakgebied, methodieken en theorieën 36
5. Voorlichting over en voorbereiding op de arbeidsmarkt 31
6. Persoonlijke coaching / vorming / toerusting 30
7. Missionaire toerusting 27
8. Omgang met collega's en werken in een team 18
9. Ethische vorming 18
10. Verbreding belevingswereld van de studenten ("teveel beschermd opgeleid") 14
11. Meer algemene kennis over maatschappelijke en politieke zaken (bv. wet- en regelgeving) 12

12.	Gesprekstechnieken	12
13.	Presenteren van ervaringen van christen-professionals uit het werkveld	11
14.	Leiderschapscompetenties / managementvaardigheden	10

(1)

Bovenaan het lijstje staat de veel geuite wens van de alumni naar meer kennis van en leren omgaan met andere religies, andere christelijke stromingen en niet-christenen. Op de werkvloer komt men dit tegen in het contact met collega's en leidinggevenden, maar ook in het contact met de kinderen in de klas, de patiënten en cliënten. Veel alumni geven aan dat ze graag meer geschoold waren in kennis van andere geloofsopvattingen, het kunnen aangaan van de dialoog en het vinden van een juiste opstelling daarin.

Zoals besproken onder paragraaf 4.6.2, wordt dit beeld bevestigd in de focusgroepen. Op dit punt is inderdaad te weinig gedaan tijdens de opleidingen. De alumni bevelen om deze reden twee zaken aan:

1. Verplicht studenten stage te lopen op een qua levensbeschouwing afwijkende stageplaats en maak de daarbij optredende levensbeschouwelijke clash onderdeel van de stagebegeleiding en –bespreking.

2. Maak gebruik van reële praktijkcases (het liefst door de student zelf ingebracht situaties vanuit de stagepratijk) in het bespreken van dergelijke thema's. Of ontwerp realistische rollenspellen om praktijkgedrag te oefenen. De moeite blijkt niet te zitten in het formuleren van een eigen visie, maar in het communiceren daarvan richting andersdenkenden.

(2)

Wat vervolgens hoog scoort, hoewel dit in mindere mate betrekking heeft op het thema van dit onderzoek, is de roep om meer vakinhoudelijke kennis. Wat betreft de onderstaande vakgebieden springen een aantal thema's eruit:

1. HBOV: ziekteleer, medicijnen, symptomen, anatomie, fysiologie, pathologie
2. MER: financiële analyses, business cases
3. PABO: godsdienstonderwijs, didactiek, gedrags- en ontwikkelingsstoornissen,
4. SPH/MWD: psychiatrie, schuldhulpverlening. Daarnaast ook een heel aantal keer de vraag naar meer specialistische kennis over doelgroepen.

(3)

Ook in de top-drie van veelgenoemde zaken staat 'praktijkervaring'. Deze opmerkingen komen van alumni van verschillende opleidingen, maar met name van de PABO. De opmerkingen impliceren niet onmiddellijk dat men vraagt naar meer stages, maar wel naar meer praktijkgerichte kennis in plaats van theoriegerichte kennis. Veel respondenten vragen naar praktijkvoorbeelden en casussen die daadwerkelijk aansluiten bij de realiteit van de werkvloer. In een aantal gevallen noemt men de opleiding 'geromantiseerd' of 'geïdealiseerd'.

Dit thema zou besproken worden in de focusgroepen.. Helaas heeft de bespreking daarvan wegens tijdgebrek niet plaatsgevonden. Wel is het signaal een aantal keer naar voren gekomen dat alumni hebben aangegeven geholpen te zijn met het vinden van een juiste balans tussen het ideaal en de weerbarstige werkelijkheid.

(4)

Wat in de vierde plaats hoog scoort in de gemaakte opmerkingen, is het punt dat de hogescholen meer zouden moeten doen aan christelijke visie- en beroepsvorming met betrekking tot het vakgebied, methodieken en theorieën. Een aantal citaten geeft de strekking van dit punt goed weer:

> *"Kritische, Bijbelse gefundeerde houding tegenover onderwijsconcepten." (PABO)*

"Werkelijke ontwikkeling van psychologische/pedagogische visie vanuit de Bijbel, de ontwerper van de mensheid is nog steeds de beste expert toch?"

"Christelijke visie op hulpverlening."

"De link tussen vakinhoud en het christelijk denken."

"Identiteit en houding als christen in de hulpverlening. Niet alleen gericht op ethische vraagstukken, maar breder; methodieken en eigenheid als hulpverlener

"Het beantwoorden van de vraag of en hoe het christen zijn en de journalistiek elkaarbijten. En hoe daarmee het beste omgegaan wordt."

Het gaat bij dit punt om christelijke visievorming op abstracter niveau dan bijvoorbeeld het bespreken van ethische casussen. Naar meer ethische vorming wordt ook gevraagd, maar in veel mindere mate (label 9).

Dit meer abstracte niveau heeft betrekking op het vakgebied als geheel en de daarin gebruikte methodieken. Zo worden er bijvoorbeeld ook vragen gesteld over een christelijke houding ten aanzien van probleemgedrag bij kinderen op de basisschool of psychiatrische problematiek bij cliënten. Men vraagt naar meer scholing om christelijke waarden te integreren in de totale beroepshouding.

Het thema 'christelijke visievorming' is ook op de focusgroepen aan bod gekomen. De resultaten van deze bespreking zijn deels te lezen in paragraaf 4.4. Daar is een aantal belemmerende factoren benoemd. Ook is daar opgemerkt dat men in een heel aantal gevallen de christelijke visievorming wel degelijk heeft opgemerkt.

Wat daarop nog aangevuld kan worden, is de manier waarop alumni het begrip 'christelijke visievorming' hebben ingevuld in een vrije brainstorm. Daaruit komt naar voren dat men christelijke visievorming verbindt met:

1. Je individuele houding en identiteit, die bepalen waar je staat, hoe je kijkt naar de maatschappij en het eigen vakgebied en hoe je je daarin ontwikkelt; en
2. De levensbeschouwelijke inhoud/bronnen die bepalend zijn voor de manier van kijken naar het vakgebied en de samenleving.

Dit komt overeen met de zaken die in de bovenstaande citaten van respondenten worden genoemd. Op dit gebied zou dus meer inzet gepleegd kunnen worden, zo geven ook de deelnemers uit de focusgroepen aan.

In het verlengde hiervan wordt een heel aantal opmerkingen gemaakt die te maken hebben met het vinden van een goede houding als christen in de werksetting. Een deel van deze opmerkingen is geschaard onder de noemer van 'missionaire toerusting' (label 7). Het gaat hier om het vinden van een manier om te kunnen *'getuigen op de werkvloer'*, *'open te kunnen zijn over God'*, *'christen zijn in het alledaagse van je werk'* en *'in gesprek gaan over geloofszaken zonder te evangeliseren'.* Een heel aantal malen wordt geopperd dat hiervoor helpend zou kunnen zijn om meer gastsprekers te introduceren die hun praktijkervaringen als christen-professional kunnen delen (label 13).

Een ander deel van deze opmerkingen is geschaard onder de noemer van 'omgang met collega's en werken in een team' (label 8). Respondenten geven aan dat ze graag *'weerbaarder'* of *'assertiever'* zouden willen zijn en een *'open houding hebben zonder angst en vooroordelen'*. Een aantal geeft aan moeite te hebben om voor zichzelf op te komen wanneer er conflicten spelen in het team.

Als oorzaak wordt een aantal keer verwezen naar de te smalle en beschermde milieu waarbinnen studenten worden opgeleid (label 10). Een aantal citaten ter illustratie:

"Voorbereiding op de 'harde commerciële wereld' buiten het schoolleven. Een christelijke opleiding is vrij beschermend en ik vond dat er een vrij groot gat bestond tussen de normale wereld en het christelijke opleidingswereldje."

"De student kennis laten maken met de 'grote (boze) wereld'. Dit omdat veel studenten vanuit het gereformeerd basis - en voortgezet onderwijs komen en nooit daarbuiten zijn geweest. Vergroot hun wereld. Laat ze een visie ontwikkelen."

“Omgang met verschillende culturen en omgang met laagopgeleiden.”

“Er is teveel een subcultuur op de hogeschool ontstaan, wel logisch maar niet vruchtbaar.”

“Minder op een 'eilandje' blijven. Ik besef me nu ik in een seculiere organisatie werk en op een seculiere opleiding mijn nieuwe studie volg, dat ik de 4 jaar op de christelijke hogeschool echt een beetje wereldvreemd was.”

“Diversiteit, docenten/studenten met andere normen en waarden. Of Gastsprekers met andere overtuigingen. Minder 'beschermende' setting creëren.”

Ook binnen het label ‘voorbereiding op de arbeidsmarkt’ (label 5) zijn hierover opmerkingen gemaakt. Naast de opmerkingen over de noodzaak van betere voorlichting, assessments, sollicitatietraining en dergelijke, gaat het gros van de opmerkingen over voorbereiding die men heeft gemist om op een passende manier te kunnen functioneren als christen in een seculiere omgeving, waarin men te maken krijgt met niet-christelijke collega’s, ouders, cliënten en patiënten. Dit sluit nauw aan bij de opmerkingen die zijn geschaard onder label 1, en kunnen worden herleid tot het in de theorie benoemde aspect 3 binnen het bredere begrip ‘christelijke beroepsvorming’, namelijk het ontwikkelen van een eigen beroepsidentiteit.

Een punt dat in de zesde plaats vrij vaak naar voren kwam, is de vraag naar meer persoonlijke coaching, vorming en toerusting. Het gaat hier, zo blijkt ook uit de onderstaande uitspraken, over persoonlijkheids- en identiteitsontwikkeling in combinatie met geloofsontwikkeling.

‘Persoonlijke vorming in relatie tot God’.

“Christenzijn als persoon, aandacht voor je overtuiging en waarom je vanuit je overtuiging handelt zoals je doet.”

“Persoonlijke groei, levensvragen, relatie met God.”

“Persoonlijke spiritualiteit. Er werd veel theologische bagage meegegeven, welke belangrijk is. Maar zonder een goede persoonlijke relatie met God is dat alles niet van toegevoegde waarde. Ik zou meer ruimte aanbevelen voor discipelschap en gebedstijd.” (GPW)

“Je persoonlijke groeiproces als christen/kind van God. Dit zou elk jaar moeten terugkomen.”

“Het benadrukken dat het een enorm voorrecht is om christen te zijn, dat het ook verantwoordelijkheid met zich mee brengt. Niet vanuit moeten, maar vanuit liefde en een keuze voor Jezus. De school zou studenten meer mogen prikkelen in hun persoonlijke relatie met God.”

Ook dit thema is uitgebreid aan de orde gekomen op de focusgroepen. Daarbij is dit in brede zin geformuleerd als ‘Persoonlijke vorming, coaching en toerusting’. Allereerst is daarbij gebrainstormd over deze termen. Dit leverde het volgende op:

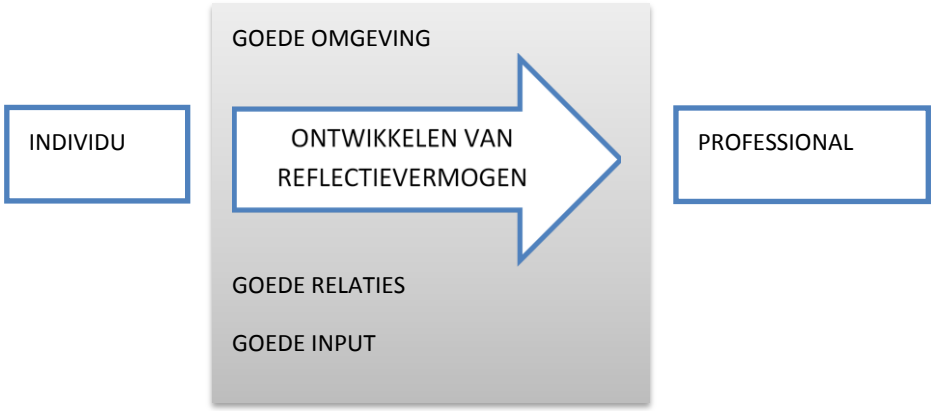

Men ziet persoonlijke vorming, coaching en toerusting als een belangrijk middel voor het ontwikkelen van reflectievermogen. Dit dient een belangrijk doel in de ontwikkeling als individu tot professional, namelijk de integratie van individualiteit en professionaliteit.

In dat proces worden de studenten gediend door een goede omgeving (veilig), goede relaties (identificatiefiguren, gesprekspartners) en goede input (levensbeschouwelijke bronnen, christelijke traditie etc).

In dit veld speelt ook het levensbeschouwelijke aspect een rol.

Wat de persoonlijke vorming in brede zin betreft, herkenden de alumni het kritische geluid niet. In ieder geval: de alumni van de sociale studies gaven aan dat er voldoende aan gedaan is en dat er genoeg aanbod was. Wel noemen zij een aantal factoren waardoor studenten hier mogelijkerwijs niet voldoende de vruchten van hebben kunnen plukken en zich er in mindere mate voor hebben opengesteld. Daarbij worden genoemd:

- Het feit dat ouderejaars zonder ervaring en routine de mentoren zijn van de eerstejaars, en daarbij 'experimenteren'.

- Een systeem van wisselende begeleiders/mentoren/tutoren.

Wanneer specifiek wordt doorgevraagd over 'geloofsvorming', 'karaktervorming' en 'identiteitsvorming', zijn de alumni iets aarzelender. Men vindt het moeilijk om aan te geven wat het voor het beroep voor verschil maakt om christen te zijn. Studenten blijken moeilijk de brug te kunnen slaan tussen 'wat je gelooft en wat je in je beroep doet', aldus een deelnemer. Dit heeft o.a. te maken met het vroege moment waarop de vorming wordt aangeboden (de studenten zijn dan nog te jong) en het feit dat men nog geen praktijkervaring heeft opgedaan.

Men beveelt aan meer gastcolleges te organiseren, een flexibeler studieprogramma te ontwerpen (zodat docenten kunnen inspelen op de vragen van studenten, wanneer die komen), en terugkomdagen te organiseren voor alumni rond het thema 'christen zijn in je werk' en de relatie tussen professionaliteit en levensbeschouwing.

Wanneer we deze bevindingen verbinden met de onderverdeling van het begrip 'persoonlijke vorming' in drie aspecten, zoals in de theorie is gebeurd, dan kunnen we daarover het volgende concluderen:

a. De kritiek spitst zich toe op de mate waarin men is getraind in persoonlijke deugdzaamheid en karaktervorming.
b. Op het gebied van morele oordeelsvorming is men voldoende theoretisch geschoold; men vraagt echter wel om meer training in praktijkgedrag.
c. Aan de ontwikkelen van het reflexief vermogen wordt met name in de 'sociale studies' hard gewerkt.

De kritiek rond het thema 'persoonlijke vorming' lijkt zich dus met name te richten op aspect 2a (zie theorie), de persoonlijke karaktervorming en deugdzaamheid.

Dit hangt samen met het laatste aspect dat in de theorie is onderscheiden, namelijk het ontwikkelen van de beroepsidentiteit. Op dit punt zijn ook al eerder kritische opmerkingen gemaakt (zie onder paragraaf 4.7.2 en paragraaf 4.10.1)

Als laatste is nog een drietal zaken genoemd (labels 11, 12 en 14) waaraan de hogescholen ook meer zouden moeten doen, en die bij verschillende opleidingen zijn genoemd. Dit betreft:

1. Meer algemene kennis over maatschappelijke en politieke zaken (bv. wet- en regelgeving)
2. Gesprektechnieken (met name PABO en HBOV (met het oog op oudergesprekken en gesprekken met patiënten en betrokkenen)
3. Leiderschapscompetenties / managementvaardigheden (met name Communicatie en GPW)

4.10.2 Aanbevelingen

De allerlaatste vraag in de enquête bood de mogelijkheid aan de alumni om in een open vraag aan te geven of, en zo

ja, waarom men 'hun' hbo-opleiding om haar christelijke identiteit zou willen aanbevelen. Men kon hier zowel kiezen voor 'wel aanbevelen' als 'niet aanbevelen' als beide. Men kon dus zowel positieve als negatieve punten noemen.

Hier heeft een groot deel van de respondenten gebruik van gemaakt. 699 alumni (94%) plaatsten opmerkingen in de categorie 'Ik wil mijn opleiding WEL aanbevelen, omdat…'. 71 alumni (10%) hebben opmerkingen geplaatst in de categorie 'ik wil mijn opleiding NIET aanbevelen, omdat…'.

Deze antwoorden zijn als een open vraag geanalyseerd door middel van open codering.

In de eerste categorie ("Ik wil mijn opleiding WEL aanbevelen") heeft dit geresulteerd in het volgende lijstje van punten die respondenten veel hebben genoemd als reden voor hun aanbeveling:

1.	Goede vormgeving christelijke identiteit	164
2.	Voldoende (christelijke) persoons- en beroepsvorming ontvangen	156
3.	Positieve sfeer	151
4.	Kwalitatief goede opleiding voor wat betreft vakinhouden en –kennis	130
5.	Christelijke visievorming	105
6.	Betrokken docenten	84

De punten uit het bovenstaande lijstje zijn zaken waarvoor respondenten deze opleiding zouden aanbevelen in hun omgeving. Deze zullen hieronder even kort worden uitgediept.

(1)

Men is het erover eens dat de christelijke identiteit van de hogeschool duidelijk naar voren is gekomen, verweven was in het onderwijs en breed zichtbaar in de diverse onderdelen en aspecten van de opleiding. Men wijst bijvoorbeeld ook naar de hantering van de bijbel in de colleges en naar de christelijke normen en waarden van de hogeschool. Opvallend is dat men een aantal keer noemt dat het juist prettig is dat het christelijke karakter er niet 'te dik bovenop ligt' en 'niet opgedrongen wordt'.

(2)

In verschillende bewoordingen wordt vaak genoemd dat men de opleiding zou aanbevelen omdat men een goede persoonlijke / christelijke / beroepsvorming heeft ontvangen. De persoonlijke (identeits)vorming en beroepsvorming lopen hier enigszins door elkaar, maar zijn ook zo nauw verweven dat het moeilijk is om hier onderscheid in aan te brengen. Vandaar dat deze zaken onder één noemer zijn geschaard. Het gaat in het algemeen om (in de woorden van enkele respondenten weergegeven): '*de vorming tot beroepsprofessional met een christelijke houding*', waaraan ten grondslag ligt de *'persoonlijke vorming vanuit het christelijk geloof'* en de *'vorming van een christelijke identiteit'*. Dit alles draagt bij aan *'een professionele en persoonlijke ontwikkeling die recht doet aan je christen-zijn'*. Eén respondent noemt dit het *'vinden van een balans tussen christen zijn en beroepsbeoefenaar zijn'*.

(3)

Ruim 150 keer is genoemd dat men de school zou aanbevelen vanwege de positieve sfeer. Men duidt deze sfeer als "prettig", "fijn", "veilig", "beschermend", "open", "respectvol jegens anders-denkenden", "vriendelijk", "gemoedelijk" en "met veel persoonlijke aandacht'. Men verbindt dit aan het christelijke karakter van de school en de christelijke levensovertuiging van de docenten, waar een open, respectvolle, persoonlijke benadering uit voortvloeit.

(4)

De scholen worden ook geroemd om hun kwalitatief goede onderwijs. Men doelt hier op goede inhoudelijke colleges en voldoende vakinhoud. Daarbij wordt ook af en toe verwezen naar de landelijke ranking van de hogescholen.

(5)

Ruim honderd keer wordt genoemd dat men de hogeschool zou aanbevelen vanwege de christelijke visievorming die men daar ontmoet en de mate waarin men gestimuleerd wordt om zelf een (christelijke) visie te ontwikkelen ten aanzien van vakinhouden, theorieën, methodieken en dilemma's uit de praktijk. Men noemt hier onder meer dat

kritisch wordt gereflecteerd op de tijdsgeest en heersende filosofieën, en dat men een christelijk mens- en wereldbeeld heeft ontmoet op de hogeschool, evenals een christelijk perspectief op aspecten uit het beroep.

(6)

Als laatste is zeer regelmatig genoemd dat men de hogeschool zou aanbevelen vanwege de betrokken docenten die men heeft ontmoet. Deze docenten hebben handen en voeten gegeven aan een christelijke houding met aandacht voor het individu en een respectvolle benadering van eenieder.

Opvallend is dat de punten 2 (vorming), 4 (vakinhoud) en 5 (visievorming) uit het bovenstaande lijstje ook hoog scoorden op de lijst van zaken waar de hogeschool meer aan zou moeten doen (zie de open vraag die hierover is gesteld).

In de tweede categorie ("Ik wil mijn opleiding NIET aanbevelen") hebben een kleine 70 respondenten een reden ingevuld voor het niet willen aanbevelen van 'hun' hogeschool. Om deze resultaten goed te kunnen duiden, zijn deze opmerkingen geanalyseerd per hogeschool.

Over de CHE zijn 32 opmerkingen geplaatst in deze categorie; voor Driestar Educatief 14 en voor de GH 23. Gezien de verdeling van de respondenten over de hogescholen, is dit aantal voor de GH relatief hoog en voor de CHE relatief laag.

Inhoudelijk worden in deze categorie de volgende twee zaken genoemd:

1. Men beveelt een christelijke hogeschool niet aan, omdat men het een te beschermend milieu vindt, waar studenten geen realistische kijk op de werkelijkheid ontwikkelen en zodoende niet voldoende gevormd worden om een plek in de (grotendeels seculiere) maatschappij in te kunnen nemen;

2. Men beveelt een christelijke hogeschool niet aan, omdat men van het christelijke karakter van de hogeschool weinig heeft opgemerkt en het weinig tot geen meerwaarde bood.

Met betrekking tot de CHE en de GH zijn er meer opmerkingen gemaakt over het eerste punt en minder over het tweede; wat betreft Driestar Educatief is dit andersom. Daarnaast worden met name over Driestar Educatief nog een aantal opmerkingen gemaakt over de 'te evangelische' of juist 'te reformatorische' vormgeving van de christelijke identiteit van de school.

Hoofdstuk 5 Conclusies

5.1 Inleiding

In dit hoofdstuk worden de conclusies uit dit onderzoek op een rij gezet.

Dit onderzoek had tot doel om in beeld te krijgen van de mening van oud-studenten over de christelijke beroepsvorming die zij tijdens hun opleiding aan één van de christelijke hogescholen (CHE, GH of Driestar Educatief) hebben ontvangen. Daarbij werd de volgende vraagstelling gehanteerd:

Hoe hebben oud-studenten van de CHE, GH en DE de christelijke beroepsvorming tijdens hun opleiding aan de hogeschool ervaren, en wat is hun mening over de waarde ervan voor hun beroepspraktijk?

Dit onderzoek is uitgevoerd door middel van een beperkte deskresearch, literatuuronderzoek en empirisch onderzoek (kwantitatief en kwalitatief) in de periode september 2011 – mei 2012. Voor het kwantitatieve onderzoek is een elektronische vragenlijst afgenomen onder ruim 700 alumni. Voor het kwalitatieve onderzoek zijn focusgroepbijeenkomsten gehouden in resp. Gouda, Zwolle en Ede.

De resultaten uit dit onderzoek zijn gebaseerd op verzamelde gegevens van:

- 744 respondenten in het kwantitatief onderzoek (18% van de benaderde 4049 aangeschreven alumni)
- 21 deelnemers in het kwalitatieve onderzoek
- een klankbordgroep, bestaande uit ca. 20 docenten, in het kader van de deskresearch

De groep respondenten van het kwantitatieve onderzoek wordt gekenmerkt door de volgende gegevens:

- Driekwart van de respondenten is vrouwelijk; een kwart is mannelijk;
- Driekwart van de respondenten was voltijds student;
- De respondenten hebben zich ingeschreven bij de hogeschool in de periode 1990-2011;
- De verdeling van respondenten over de diverse opleidingen correspondeert grotendeels met de onderlinge verhouding in omvang van deze opleidingen. Van de meeste opleidingen heeft zo'n 15 à 20 procent gereageerd. Relatief gezien hebben er iets meer SPH- en Communicatie alumni gereageerd.

De groep deelnemers van het kwalitatieve onderzoek bestond uit 9 mannen en 13 vrouwen. Onder de 22 deelnemers waren 3 docenten en 19 alumni.

Over de hierna te noemen persoonskenmerken wordt in dit onderzoeksverslag niet verder uitgeweid: situatie wat betreft dagelijkse tijdsbesteding; geloofsovertuiging/kerklidmaatschap, situatie ten aanzien van (vrijwilligers)werk en de organisatie waarbinnen dit werd/wordt uitgeoefend. Deze persoonskenmerken worden alleen ter sprake gebracht voor zover zij van betekenis blijken voor variaties in bepaalde scores.

5.2 Begripsvorming door middel van literatuuronderzoek

Zoals in hoofdstuk 2 van dit rapport te lezen, is er een literatuuronderzoek uitgevoerd naar de betekenis van het centrale begrip 'christelijke beroepsvorming'. Dit heeft geresulteerd in de volgende definitie:

"De door een christelijke levensovertuiging, mensvisie en visie op de beroepspraktijk geïnspireerde bijdrage van het onderwijs aan de algemene en persoonlijke vorming van de toekomstige beroepskracht of professional."

Leidend in dit onderzoek is de gedachte dat een goede beroepsopleiding het niet kan stellen zonder aandacht voor

persoonlijke vorming vanuit een bepaalde mensvisie, visie op de praktijk en levensovertuiging. Voor de genoemde hogescholen betreft dit een christelijke levensovertuiging.

Het begrip 'christelijke beroepsvorming' is op grond van het literatuuronderzoek geanalyseerd en ingeperkt tot de volgende constitutieve elementen:

1. Algemene vorming: vorming gericht op de algemene ontwikkeling van de persoon met aandacht voor cultuur, geschiedenis, politiek en samenleving, evenals actuele ontwikkelingen;

2. Persoonlijke vorming, bestaande uit drie onderdelen, te weten:

    a. De persoonlijke deugdzaamheid: morele vorming in de zin van de vorming van een moreel deugdzaam karakter;
    b. de ontwikkeling van een vermogen tot morele oordeelsvorming: morele vorming in engere zin.
    c. de ontwikkeling van het vermogen van de betrokkene om kritisch op eigen handelen en de invulling van de eigen beroepsrol te reflecteren (de vorming van reflexief vermogen).

3. Tenslotte kan ook alles wat bijdraagt aan het vermogen van de toekomstige beroepskracht om haar/zijn beroepsrol op een goede wijze en met inzet van eigen persoon in te vullen (beroepsidentiteit) tot de vorming gerekend worden.

De vorming heeft altijd tot doel de student bekend te maken met de kenmerken en de ethiek van de professionele praktijk. Hiervoor worden bepaalde vaardigheden en competenties aangeleerd. Daarnaast wordt gesteld dat deze vorming in het geval van de christelijke hogescholen wordt doortrokken van christelijke waarden en opvattingen. De student wordt zodoende geleerd zich te verhouden tot de ethiek van een beroepspraktijk vanuit een christelijke levensvisie.

5.3 Conclusies m.b.t. het eerste deel van de hoofdvraag

In deze paragraaf zal een antwoord gegeven worden op de vraag: Hoe hebben oud-studenten van de drie hogescholen de christelijke beroepsvorming tijdens hun opleiding ervaren?

5.3.1 Beoordeling missie hogeschool

In de vragenlijst is de missie van de christelijke hogescholen omschreven als: "Het streven om studenten te vormen tot beroepswerkers die hun professionaliteit weten te relateren aan hun relatie met God. Daarvoor wordt gewerkt vanuit de Bijbel als het gezaghebbende en betrouwbare Woord van God. Iemand die vanuit zo'n christelijke benadering is opgeleid, wordt in de vragenlijst een christen-professional genoemd."

De alumni met een cijfer beoordeeld in hoeverre zij deze missie achten waargemaakt door de hogeschool. Het gemiddelde cijfer komt uit op een 7,7. Dit betekent dat de respondenten heel tevreden zijn over de mate waarin de hogescholen de missie hebben waargemaakt. Dit geldt in het bijzonder voor Driestar Educatief, maar ook voor de GH en de CHE.

In een toelichting geeft men aan dat men heeft opgemerkt dat de christelijke missie/overtuiging van de hogeschool verweven was met veel, zo niet alle, onderdelen en activiteiten in de opleiding.

Een groot deel van de respondenten liet zich lovend uit over de manier waarop men heeft geleerd de vertaalslag te maken van de christelijke levensovertuiging naar de professionele praktijk. Men is zich bewust van ethische dilemma's en kan professioneel reageren en zich volwaardig in de discussie mengen vanuit een eigen geloofsovertuiging. De inhoud van lessen en modules heeft hieraan bijgedragen, maar in grote mate ook de manier waarop docenten hun christelijk geloof handen en voeten wisten te geven in de colleges en in de omgang met de studenten.

In de mogelijkheid tot toelichting is op dit punt ook een aantal kritiekpunten vermeld. Men geeft aan dat:

a. Men de meer persoonlijke benadering heeft gemist, waarin je wordt bevraagd op je relatie met God en de manier waarop dat in de praktijk van alledag vorm krijgt;
b. In de deeltijdopleidingen minder aandacht is besteed aan christelijke visievorming;
c. Het op de christelijke hogescholen tot op zekere hoogte ontbreekt aan een prikkelende omgeving die uitdaagt tot onderling gesprek en discussie die de studenten helpt worden hun visie te vormen en deze te communiceren.

5.3.2 Betekenisvolle onderdelen voor wat betreft de christelijke beroepsvorming

De alumni hebben de volgende drie onderdelen voor wat betreft hun christelijke beroepsvorming als meest betekenisvol ervaren:

1. Persoonlijke vorming
2. Het vinden van een eigen, christelijke houding als professional
3. Ethisch beoordelingsvermogen

Als het om de genoten christelijke beroepsvorming gaat, blijkt deze op het aspect 'missionaire toerusting' voor de respondenten weinig tot geen betekenis te hebben gehad.

Helaas kan dit vanwege een fout in de vraagstelling niet worden afgezet tegen de vorming die een aantal alumni heeft gehad tijdens een 'basisjaar'. Ten aanzien van het 'topjaar' kan worden geconcludeerd dat het aspect 'ethisch beoordelingsvermogen' daarin veel minder betekenisvol werd geacht en dat 'missionaire toerusting' tijdens dat vormingstraject juist als veel meer betekenisvol is ervaren.

De geboden christelijke beroepsvorming heeft niet alleen door middel van programmatische inhouden plaatsgevonden. De omgang met medestudenten, de omgang tussen studenten en docenten en de houding van de docent zelf blijken een belangrijke bijdrage te leveren in de vorming tot (christen-)professional. Georganiseerde vieringen en christelijke openingen en sluitingen dragen daarentegen weinig tot niet bij aan deze vorming, volgens de alumni.

5.3.3 Manier waarop alumni de christelijke beroepsvorming hebben beleefd

Gevraagd naar de mate waarin men de verschillende onderdelen van de studie als 'specifiek christelijk' heeft ervaren, geeft men aan onderwijs dat zich richt op het leren kennen van en het leren omgaan met andere levensbeschouwingen/religies gemist te hebben. Er is op dit gebied weinig aanbod in de curricula en tevens is er tijdens de opleiding weinig mogelijkheid geweest om in aanraking te komen met anders- of niet-gelovige medestudenten. In de focusgroepen werd aangegeven dat er sterk werd gedoceerd vanuit de eigen visie en dat er weinig aandacht werd besteed aan andere opvattingen, waardoor men wel heeft geleerd de eigen visie te vormen, maar niet heeft geleerd om hierover de confrontatie aan te gaan met mensen die de eigen opvattingen niet delen, of om passend gedrag te vertonen in relatie tot andersdenkenden.

Dit signaal sluit aan bij een ander signaal uit de vragenlijst, namelijk het relatief kritische geluid bij de stelling: "Tijdens de opleiding heb ik geleerd als christen-professional om te gaan met andere levensbeschouwingen/religies". Een relatief hoog percentage (bijna 20 procent) beantwoordt deze stelling negatief.

Op de vraag in hoeverre men de ruimte kreeg voor de eigen identiteit, ook wanneer deze afweek van de christelijke identiteit van de school, is men relatief positief. Dit geldt ook voor de vraag of men werd gestimuleerd om een christelijke, professionele houding te ontwikkelen.

Specifiek is ook gevraagd naar het belang van het studentenpastoraat in het kader van christelijke beroepsvorming. Hoewel een relatief klein deel van de respondenten hier ervaring mee heeft opgedaan tijdens de studie, wordt het belang van het studentenpastoraat breed onderkend en wordt meermalen aanbevolen het studentenpastoraat juist

met het oog op de beroepsvorming een prominentere plaats in het opleidingsprogramma te geven.

Wanneer het gaat om de beantwoording van de vraag 'Hoe hebben de alumni de christelijke beroepsvorming ervaren', speelt nog een ander aspect mee, namelijk de verwachting die de alumni hadden van de christelijke opleiding. Het blijkt zo te zijn dat de respondenten die negatief zijn over de mate waarin de opleiding heeft beantwoord aan hun verwachting ten aanzien van een christelijke opleiding, significant minder positief antwoorden op vragen over de christelijke invulling van de opleiding en de waarde van de christelijke opleiding voor de beroepspraktijk. Wanneer de verwachting van het christelijke karakter van de opleiding niet of in mindere mate is uitgekomen, neigt men negatiever te zijn over de christelijke inhoud van de studie en de waarde daarvan, dan wanneer die verwachting in lijn was met de daadwerkelijk ervaren christelijke invulling van de opleiding.

5.3.4 Samengevat

Hoe hebben oud-studenten van de drie hogescholen de christelijke beroepsvorming tijdens hun opleiding ervaren?

Over het algemeen kan gesteld worden dat een grote meerderheid van de alumni de christelijke beroepsvorming als zeer positief heeft ervaren. Slechts 6% geeft aan dat hun verwachting van de hogeschool als christelijke hogeschool niet of 'meer niet dan wel' is uitgekomen. Men verbindt christelijke beroepsvorming met persoonlijke vorming, het vinden van een eigen, christelijke houding als professional en ethisch beoordelingsvermogen.

Door betrokken, 'voorbeeld-ige' docenten en een goede verwevenheid van de christelijke identiteit in het opleidingsprogramma is men gevormd als (christen)professional. Het kritische geluid dat alumni uiten, heeft voor dit deel van het onderzoek met name betrekking op:

- de beperkte mate waarin alumni onderwijs hebben ontvangen over andere levensovertuigingen/religies en de beperkte mate waarin ze hebben getraind om door middel van praktijkgedrag de confrontatie cq communicatie daarmee aan te gaan; en
- het feit dat christelijke beroepsvorming in de deeltijdopleiding een ondergeschoven kindje vormt.

Het studentenpastoraat was voor veel alumni een afwezige factor, maar zou (zo meent men) een belangrijker functie kunnen hebben in het proces van christelijke beroepsvorming.

5.4 Conclusies m.b.t. het tweede deel van de hoofdvraag

In deze paragraaf zal een antwoord gegeven worden op de vraag welke opvattingen de alumni hebben over de waarde van de ontvangen christelijke beroepsvorming voor hun beroepspraktijk.

5.4.1 Waardevolle aspecten van christelijke beroepsvorming met het oog op de beroepspraktijk

De alumni hebben aangegeven dat ze voor het werk in de dagelijkse beroepspraktijk het meest hebben gehad aan vorming op het gebied van 'beroepshouding'. Ook voor de omgang met levensbeschouwing/religie hebben alumni veel gehad aan de christelijke beroepsvorming. Zoals uitgediept in het kwalitatief onderzoek, betreft dit met name de ethische stellingname en het komen tot een eigen (christelijke) visie. Deze studieonderdelen zijn duidelijk christelijk ingevuld, maar die christelijke invulling blijkt niet heel sterk de waarde voor de praktijk te bepalen.

Alumni gaven in de vragenlijst aan dat de christelijke beroepsvorming geen meerwaarde is geweest voor vakinhoudelijke aspecten en innovatief handelen. Voor deze studieonderdelen is volgens de alumni de specifiek christelijke invulling minder herkenbaar, maar op deze onderdelen heeft de specifiek christelijke invulling wel een grotere waarde voor de beroepspraktijk.

De waarde van de christelijke beroepsvorming ligt in de combinatie van kwalitatief goed onderwijs, betrokken do-

centen en een veilige, open sfeer waarbinnen men zich kon ontwikkelen tot 'beroepsprofessional met een christelijke houding', een 'professionele en persoonlijke ontwikkeling die recht doet aan je christen-zijn'.

5.4.2 Kritische aspecten t.a.v. de waarde van de christelijke beroepsvorming voor de beroepspraktijk

Bezien vanuit het belang van de christelijke beroepsvorming voor de beroepspraktijk, menen alumni dat de opleiding actiever zou moeten insteken op de volgende aspecten:

- kennis van en omgaan met andere religies en christelijke stromingen
- vakinhoudelijke kennis
- praktijkervaring
- christelijke visie- en beroepsvorming

Het eerstgenoemde aspect kwam in paragraaf 5.3.3. ook al aan bod en is daar verder besproken. De roep om vakinhoudelijke kennis is opgenomen in dit onderzoek, maar heeft daar slechts zijdelings mee te maken.

De roep om meer praktijkervaring heeft niet zozeer te maken met de vraag naar meer stages of oefenmomenten, maar met het binnenbrengen van de beroepsrealiteit in de school. In een aantal gevallen wordt de hogescholen verweten een te romantisch/geïdealiseerd beeld te schetsen van de beroepspraktijk en te hoge idealen mee te geven aan de startende professional. Alumni geven aan gebaat te zijn bij voorbeeldgedrag van christen-professionals om 'de kunst af te kunnen kijken'.

Daarnaast is het punt van visievorming genoemd, dat in paragraaf 5.3.1 ook al kort aan bod is gekomen. In het kwalitatief onderzoek is dit verder uitgediept en daaruit kan worden geconcludeerd dat men christelijke visievorming verbindt met enerzijds de individuele beroepshouding en identiteit, die bepalen waar je staat en hoe je tegen de dingen (binnen je vakgebied en in de maatschappij) aankijkt, en anderzijds de levensbeschouwelijke bronnen/input die bepalend zijn voor deze manier van kijken. Men geeft aan moeite te hebben om de verbinding te leggen tussen de levensbeschouwelijke inhoud en het functioneren in de beroepspraktijk. Men heeft meer coaching en scholing nodig om de verbinding te kunnen leggen tussen het niveau van het bepalen van de individuele beroepshouding en visie (t.a.v. vakgebied, methodieken, professionaliteit) en het niveau van de eigen identiteit.

Op dit punt sluiten andere kritische geluiden aan, namelijk dat men vraagt om meer coaching op het gebied van identiteits-/geloofsontwikkeling en op het gebied van de integratie van individualiteit en professionaliteit.

Tijdens het kwalitatief onderzoek werd aangegeven dat de oorzaak van deze kritiek mogelijk ligt in het feit dat de meeste vorming in de eerste jaren van de studie plaatsvindt, wanneer de student nog erg jong is en nog weinig tot geen praktijkervaring heeft opgedaan.

5.4.3 Samenvattend

Wat is de mening van de alumni over de waarde van de ontvangen christelijke beroepsvorming voor de beroepspraktijk?

Men is tevreden over de waarde van de christelijke beroepsvorming voor het ontwikkelen van een professionele beroepshouding. Tevens schat men de waarde van de christelijke beroepsvorming hoog voor wat betreft het omgaan met levensbeschouwing en religie. Men ziet de oorzaak hiervan in het kwalitatief goede onderwijs, gegeven door betrokken en gedreven docenten in een veilige en open sfeer.

Men is kritisch over de waarde van de christelijke beroepsvorming voor de mate waarin men heeft geleerd om te gaan met andere religies en christelijke stromingen, en tevens voor de mate waarin men (in de praktijk/in praktijkgedrag) heeft geleerd de verbinding te leggen tussen de individuele beroepshouding en de eigen identiteit en overtuiging. Men geeft aan moeite te hebben met de integratie van individua-

liteit en professionaliteit op het niveau van de eigen overtuiging(en).

Zoals eerder gesteld kent 'vorming' verschillende aspecten:

1. Algemene vorming: vorming gericht op de algemene ontwikkeling van de persoon met aandacht voor cultuur, geschiedenis, politiek en samenleving, evenals actuele ontwikkelingen;

2. Persoonlijke vorming, bestaande uit drie onderdelen, te weten:

    a. De persoonlijke deugdzaamheid: morele vorming in de zin van de vorming van een moreel deugdzaam karakter;
    b. de ontwikkeling van een vermogen tot morele oordeelsvorming: morele vorming in engere zin.
    c. de ontwikkeling van het vermogen van de betrokkene om kritisch op eigen handelen en de invulling van de eigen beroepsrol te reflecteren (de vorming van reflexief vermogen).

3. Tenslotte kan ook alles wat bijdraagt aan het vermogen van de toekomstige beroepskracht om haar/zijn beroepsrol op een goede wijze en met inzet van eigen persoon in te vullen (beroepsidentiteit) tot de vorming gerekend worden.

Kijkt men vanuit deze indeling naar de specifiek christelijke invulling van de beroepsvorming door de drie onderzocht hogescholen dan blijkt dat de alumni over het algemeen aardig tevreden zijn over het eerste aspect. Op dat gebied gebeurt ook relatief veel in het curriculum. Daarnaast zijn de alumni (met name de alumni van de 'sociale opleidingen') ook zeer tevreden over aspect 2b en 2c. Hieraan dragen de intensieve begeleiding, persoonlijke betrokkenheid en de integriteit van de docenten in grote mate bij.

Minder tevreden zijn de alumni over aspect 2a, persoonlijke vorming op het gebied van karakter en deugden, en aspect 3, waar het gaat over de vorming van de eigen beroepsidentiteit. Ten aanzien van dit laatste aspect is er met name de kritiek dat de alumni aangeven te weinig concrete handvatten te hebben ontvangen voor het vormgeven van gepast praktijkgedrag.

Hoofdstuk 6 Discussie

Realistische ambities

Het valt op dat de identiteit van de onderzochte hogescholen met de daaraan gekoppelde christelijke invulling van de beroepsvorming door de alumni die voor deze hogescholen gekozen hebben, wordt gewaardeerd.

In de meeste gevallen verbinden zij zich met hun keuze aan de christelijke missie van deze hogescholen.

Tegelijk valt op dat de missie, visie en identiteit van de onderzochte hogescholen in het algemeen meer in intenties en ambities geformuleerd zijn dan in resultaten, *output* en *outcome*. De alumni zeggen de missie, identiteit en visie te herkennen, maar wijzen er tevens voortdurend op dat er aan het concreet maken daarvan nogal eens het een en ander ontbreekt.

Nu kan dat laatste worden af gedaan als iets dat eigen is aan een opleidingsinstituut. 'Leren zwemmen' is nu eenmaal iets anders dan 'vrij zwemmen'. Pas als je zwemmen kunt, mag je zonder toezicht het diepe in. Zolang je nog niet zwemmen kunt, blijft het 'diepe' iets kunstmatigs houden, want 'de badmeesterhaak' en het zwemvest zijn dichtbij. Anders gezegd: echt concreet wordt het pas als je er alleen voor staat en het geleerde in de praktijk moet brengen.

Hiermee wordt echter geen recht gedaan aan de opmerkingen die alumni maken. Alumni geven in het onderzoek meer dan eens aan dat zij een redelijk grote kloof zien tussen 'het verhaal' dat zij meekrijgen tijdens de opleidingen en de ervaringen in de praktijk. Ook stellen zij met enige regelmaat dat 'het verhaal' vaak mooier klinkt dan de vragen die zij in de praktijk tegenkomen. Uiteraard is het zo dat een opleidingsinstituut altijd maar beperkte middelen heeft om de kloof tussen de opleidingssituatie en de 'echte praktijk' te overbruggen. Maar de middelen die het instituut heeft, zullen toch optimaler moeten worden ingezet. Duidelijk is in ieder geval dat het instituut iets met deze *feedback* van hun alumni moet doen.

Herinnering en vorming

In aansluiting daarop is het terecht op deze plaats te benadrukken dat in dit onderzoek alumni zijn bevraagd die gemiddeld zo'n 6 jaar na afronding van hun studie staan. Deze alumni hebben in die jaren een proces meegemaakt, waarin zij als pas afgestudeerden de praktijk van het werkveld zijn binnen gestapt en daar hun plek hebben moeten vinden. Juist in dat proces komen veel vragen op, die de alumni doen reflecteren op de waarde van hun studie en de meerwaarde van een christelijke opleiding.

Tijdens de onderzoeksfase zagen onderzoekers dat de alumni het als erg prettig ervoeren om door te praten over alles wat met het thema 'christelijke vorming' te maken heeft. De herinnering aan wat er op dit gebied tijdens de studie is gedoceerd is soms (deels) vervlogen, maar de vragen waar de alumni nú mee kampen, zijn pregnant en met nadruk naar voren gebracht. De alumni concludeerden hierover zelf dat ze tijdens de studie deze vragen nog niet zo stelden, en dat de echte vragen pas in de dagelijkse praktijk naar voren kwamen. In deze rapportage zijn hiervoor oorzaken en belemmerende factoren benoemd, zoals een te statisch studieprogramma, leeftijd, haperende begeleiding of een te grote scheiding tussen de eerste vormende jaren en de latere (met name) praktijkjaren van de studie. Dit is echter niet het hele verhaal. Het feit dat er tijdens de studie nog niet (voldoende) toegerust kon worden op (bijvoorbeeld) het thema geloofsbeschouwing en professionaliteit, komt voort uit het feit dat de studenten tóen die vragen nog niet hadden. Deze zijn pas later, in het proces van het zoeken naar een eigen plek en houding in de (nieuwe) werkomgeving, opgekomen.

Op deze waarneming is een aantal aanbevelingen gebaseerd, zoals is te lezen in het volgende hoofdstuk. Hierbij moet echter wel opgemerkt worden dat de invloed en de vormende kracht van een opleidingsinstituut ook beperkt is. Het individuele vormingsproces zal na afloop van de studie doorgaan en andere personen en instituties zullen hun

beïnvloedende kracht laten gelden. Dit doet echter niets af aan het feit dat de christelijke hbo's de verantwoordelijkheid hebben (en deze ook willen nemen, gezien hun missie!) om hun studenten in een goede uitgangspositie te plaatsen en hen te voorzien van krachtige 'bronnen' die een grote vormende potentie hebben waar de alumni op terug kunnen grijpen.

Deugdenvorming

Een derde en laatste opmerking die in deze discussie op zijn plaats is, betreft een beschouwing van de conclusies met betrekking tot de zgn. 'deugdenvorming'. In de resultaten en de conclusies van deze rapportage is de verbinding gelegd tussen twee zaken, namelijk:

1. de kritische geluiden over de waarde van de christelijke beroepsvorming voor de integratie van de individualiteit en professionaliteit op het niveau van de eigen (geloofs-/levens)overtuiging(en)
2. de theoretisch onderscheiden aspecten binnen het begrip 'christelijke vorming', zoals uitgesplitst in het theoretisch kader op grond van literatuuronderzoek.

Zoals in de samenvattende paragraaf 5.4.3. al opgemerkt, krijgen niet alle aspecten die onderzoekers in het theoretische hoofdstuk aan het concept 'vorming' onderscheiden hebben, in de vormingsactiviteiten van de drie door ons onderzochte hogescholen evenveel aandacht. Naar onze indruk geldt met name voor de aspecten 2a (deugden en karaktervorming) en 3 (vorming beroepsidentiteit; integratie professionaliteit en individualiteit van de beroepsbeoefenaar) dat de alumni deze minder goed herkennen in de door de hogescholen aangeboden christelijke beroepsvorming. Dit blijkt niet zozeer uit het expliciete onderzoeksmateriaal, maar veeleer uit het veelal ongenoemd blijven van deze aspecten en uit de opmerkingen die daarover gemaakt zijn in de focusgroepen. Juist uit de in de focusgroepen gevoerde gesprekken gaven vaak een duidelijker zicht op de zaken die men in de ontvangen beroepsvorming gemist had.

Hoofdstuk 7 Aanbevelingen

In dit hoofdstuk zijn aanbevelingen geformuleerd die voortvloeien uit de resultaten en conclusies van dit onderzoek. De aanbevelingen worden puntsgewijs opgesomd. Sommige daarvan zijn van meer praktische aard, andere van meer bezinnende aard. De volgorde van de aanbevelingen is willekeurig.

1. In dit onderzoek zijn alleen mensen bevraagd die aan de drie onderzochte Hogescholen zijn afgestudeerd. Het gaat hier in overgrote meerderheid om mensen die bewust voor deze identiteitsgebonden Hogescholen gekozen hebben. De positieve waardering voor de aan deze Hogescholen geboden Christelijke beroepsvorming is waarschijnlijk voor een deel een positieve waardering voor de eigen keuze (men kreeg wat men verwachtte). Het zou goed zijn om de onderzoeksgegevens over deze groep te vergelijken met onderzoek naar qua geloof geestverwante studenten die wat hun opleiding betreft (bewust) niet voor deze Hogescholen gekozen hebben (aanbeveling voor nader onderzoek).

2. Ondanks de positieve waardering van de oud-studenten voor de binnen de onderzochte instellingen geboden Christelijke beroepsvorming, valt op dat velen toch opmerkingen maken over de afstand tussen theorie en praktijk. Daarbij vallen verschillende aandachtspunten op:

    a. Het verdient aanbeveling expliciet een punt te maken van het feit dat een Christelijke Hogeschool door studenten soms als een *te beschermende* omgeving wordt gezien. Voor een deel wordt die omgeving bewust gezocht, maar tegelijk moet de student wel degelijk worden voorbereid op een loopbaan binnen een dikwijls veel minder beschermende omgeving. Er moet daarom bewuster nog dan al gebeurd worden gewerkt aan de weerbaarheid van studenten (zie p.39 bij 1.).

    b. Het verdient aanbeveling meer van de specifiek christelijke elementen in de beroepsvorming te oefenen in reële, dikwijls door pluriformiteit gekenmerkte praktijksituaties (bijvoorbeeld door de studenten uit eigen stagepraktijk). De in de opleiding aangeboden voorbeelden en oefensituaties worden regelmatig beleefd als te geïdealiseerd. (zie p.39 bij 2; p.52/3).

    c. Het verdient aanbeveling om docenten meer georganiseerd het (seculiere) veld in te sturen. Studenten merken op dat voor sommige docenten geldt dat zij de feeling met seculiere thema's zijn kwijtgeraakt.

    d. Het verdient aanbeveling studenten verplicht ook stage te laten lopen in niet geestverwante instellingen of organisaties.

3. Het verdient aanbeveling ook expliciet een thema te maken van de evt. missionaire invullingen van de beroepspraktijk. In hoeverre mag er van christelijke professionals een geloofsgetuigenis uitgaan, in welke werksituaties kan men openlijk over het eigen geloof spreken, hoe spreek je over je geloof zonder direct ook te evangeliseren. Studenten lopen vaak met dergelijke vragen rond zonder dat er expliciet aan de hand van voorbeelden of praktijkervaringen van professionals op ingegaan wordt. Verplichte momenten van geestelijke toerusting zijn in dit kader aanbevelenswaardig, mits goed van inhoud en niveau.

4. In navolging van door alumni geopperde ideeën, bevelen wij aan om meer gastcolleges te organiseren en het studieprogramma flexibeler, meer vraaggericht in te richten, zodat er voldoende ruimte is om door te praten over bij de studenten opgekomen vragen (bijv. naar aanleiding van ervaringen in de praktijk).

5. In aansluiting op de vorige aanbeveling, bevelen wij vervolgens aan om de alumni een beperkt post-hbo traject aan te bieden, waarin men zich kan bezinnen op vraagstukken rond 'christen zijn in je werk' en rond de

relatie tussen levensbeschouwing en professionaliteit, aangezien de ervaring in de praktijk juist vragen rond deze thematiek oproept, terwijl de studenten hier tijdens de studie nog minder bewust mee bezig zijn.

6. Oud-studenten geven aan dat zij na afloop van hun opleiding graag assertiever, vrijmoediger en meer onbevangen in de praktijk zouden staan. Het verdient daarom aanbeveling vanuit de levensbeschouwelijke visie van de school te werken aan competentievorming op deze gebieden: hoe kan een christen-professional vrijmoedig handelen vanuit eigen zienswijze zonder de zienswijze of levensovertuiging van de ander direct als een bedreiging te zien.

7. Gezien de relatief grote overeenkomsten in de resultaten van het onderzoek voor de drie onderzoeksinstituten, verdient het aanbeveling dat zij op het gebied van missie, visie en identiteit intensiever gaan samenwerken. Met de voortschrijdende ontzuiling vervalt de noodzaak tot onderlinge profilering. Bovendien zijn de vragen waar men zich voor gesteld ziet in zoveel opzichten gelijkluidend, dat het eerder legitimatie behoeft waarom de scholen niet intensief samenwerken, dan andersom.

8. Het verdient aanbeveling om in vervolgonderzoek nader in te gaan op de vraag hoe de onderzochte Hogescholen hun intenties en ambities op het gebied van missie, visie en identiteit duidelijker tot uitdrukking kunnen brengen in de na te streven resultaten, *output* en *outcome* van hun inspanningen op dat terrein. Op basis van dat onderzoek zouden zij beter op de realisering van hun intenties en ambities kunnen sturen.

Literatuur

Blokhuis, P. (2011) *Het ideaal van christelijke algemene vorming.* Interne nota Christelijke Hogeschool Ede.

Doorn, L. van (2008) *Sociale professionals en morele oordeelsvorming,* lectorale rede. Utrecht: Hogeschool Utrecht.

Hegeman, J., Edgell, M., Jochemsen, H. (2011) *Practice and Profile. Christian formation for Vocation.* Eugene, OR: Wipf and Stock Publishers.

Hegeman, J., Koke, I.A., en Jochemsen, H. (2004) *Hoofd, hart en handen. Integrale morele vorming in Christelijk Hoger Onderwijs.* Brochure, ontwikkeld in het kader van het ZEG-lectoraat. Ede: Christelijke Hogeschool Ede.

Jochemsen, H. en Kuiper, R. en Muynck, B. de (red.) (2006) *Een theorie over praktijken. Normatief praktijkmodel voor zorg, sociaal werk en onderwijs*. Amsterdam: Buijten en Schipperheijn. (Dixit Reeks, no. 1).

Korthagen, F. (2006) 'Persoonsvorming en beroepsvorming' in: Muynck, B. de, & Vos, P. (red.) (2006), 58-70.

MacIntyre, A.C. (1985) *After Virtue. A study in moral theory*. Londen: Duckworth (2nd ed.).

Muynck, A. de (2004) *Christelijk leraarschap tussen presentie, vorming en werkelijkheid.* Gouda: Christelijke Hogeschool Driestar Educatief (lectorale rede).

Muynk, B. de, & Vos P. (red) (2006) *Leren voor het leven. Vorming en bezieling in het onderwijs.* Amsterdam: Buijten & Schipperheijn Motief.

Muynck, B. de, Hegeman, J.H., en Vos, P. (2011) *Bridging the gap. Connecting Christian faith and professional practice in a pluralistic society: proceedings of the European Conference of the European Chapter of the International Association for the promotion of Christian Higher Education* (2009). Sioux Center, IA: Dordt College Press.

Onderwijsraad (2011) *Onderwijs vormt*. Advies uitgebracht aan de Voorzitter van de Eerste Kamer der Staten-Generaal. Den Haag: Onderwijsraad.

Onderwijsraad (2011) *Essays over vorming in het onderwijs*. Den Haag: Onderwijsraad.

Swieringa, J. en Wierdsma, A.F.M. (1990), *Op weg naar een lerende organisatie. Over het leren en opleiden van organisaties.* Groningen: Wolters Noordhoff.

Wardekker, W., & Miedema, S. (2001) 'Denominational school identity and the formation of personal identity.' In: Religious Education, 96(1), 36-48.

Weggeman, M. (1993) *Kennismanagement. Inrichting en besturing van kennisintensieve organisaties.* Schiedam: Scriptum.

Bijlagen

BIJLAGE 1: WAT GEBEURT ER AAN 'CHRISTELIJKE BEROEPSVORMING' OP DE DRIE HOGESCHOLEN 75
BIJLAGE 2: VRAGENLIJST, ZOALS GEBRUIKT VOOR HET KWANTITATIEVE ONDERZOEK 83
BIJLAGE 3: TOPICLIJST/DISCUSSIEHANDLEIDING, ZOALS GEBRUIKT VOOR HET KWALITATIEF ONDERZOEK 89
BIJLAGE 4: OVERZICHT VAN DATA, PLAATSEN EN AANTAL DEELNEMERS IN FOCUSGROEPEN 91
BIJLAGE5: UITNODIGINGSBRIEF KWANTITATIEF ONDERZOEK 93
BIJLAGE 6: UITNODIGINGSBRIEF FOCUSGROEPBIJEENKOMSTEN 95
BIJLAGE 7: EXTRA DATA 97

Bijlage 1: Wat gebeurt er aan 'christelijke beroepsvorming' op de drie hogescholen

Op de drie hogescholen is een beperkte inventarisatie uitgevoerd om in beeld te krijgen wat er zoal gebeurt aan christelijk-morele vorming op de hogescholen. Hierover is informatie te lezen in hoofdstuk 2, paragraaf 2.1.2. Het onderstaande is hier een aanvulling op.

Bij de inventarisatie is gekeken naar christelijke inhouden in de diverse modules, naar aparte modules die gegeven worden in het kader van christelijk-morele vorming alsmede naar de inhoud van de begeleidingstrajecten.

Onderstaand een overzicht van de drie hogescholen.

CHE

De Christelijke Hogeschool Ede is een algemeen christelijke hogeschool, die de volgende opleidingen aanbiedt:

- Verpleegkunde
- PABO (Leraar Basisonderwijs)
- Godsdienst Pastoraal Werk (GPW)
- Leraar Godsdienst/Levensbeschouwing
- Management, Economie en Recht (MER)
- Personeel & Arbeid (P&A)
- Journalistiek
- Communicatie
- Sociaal Pedagogische Hulpverlening (SPH)
- Maatschappelijk Werk & Dienstverlening (MWD)

In al deze opleidingen probeert men de christelijke identiteit van de hogeschool vorm te geven. Dit gebeurt binnen de algemeen vormende vakken over godsdienst en ethiek. Denk hierbij aan: ethiek, (cultuur)filosofie, geschiedenis van de filosofie, inleiding christelijk geloof, inleiding godsdienst algemeen, world view, apologetiek of, in een nieuwere benaming: christelijk geloof in het publieke debat. In al deze vakken wordt aandacht geschonken aan cultuurfilosofische begrippen en levensbeschouwing, die door de betrokken docent christelijk worden ingekleurd. Het betreffen vakken die duidelijk de standaard beroepsvormende vakken overstijgen en een meerwaarde vormen voor de christelijke vorming van de student.

Het is onduidelijk op basis waarvan de docent deze 'christelijke inkleuring' vorm geeft, aangezien een duidelijke overkoepelende visie op de vormgeving van het christelijk geloof in de praktijk van het onderwijs ontbreekt. Doordat een groot aantal docenten dit zelf vorm geeft en er weinig systematische reflectie plaatsvindt op de christelijke identiteit, vreest men desintegratie in de christelijke vorming van de studenten.

Onduidelijk is ook in hoeverre de christelijke identiteit een rol speelt in supervisie, mentoraat en andere vormen van studiebegeleiding. Wel wordt door studenten een algemeen christelijk kader herkend, een sfeer waarvan studenten aangeven: 'dit is typisch CHE!'. Een belangrijke vraag is hoe studenten deze 'sfeer', dit 'typisch CHE', kunnen omschrijven en in hoeverre dat samenhangt met de christelijke identiteit van de hogeschool.

GH

Opleiding	In welk vak krijgt christelijke vorming aandacht?	Wat is de inhoud van deze vakken?	Verbinding met andere vakken?	Christelijke vorming in Leertrajectbegeleiding (LTB)	Christelijke vorming in stage
Pabo	Module 'zingen en bewegen op muziek'	Hoe werkt zingen en hoe leer je kinderen een lied? Docent gebruikt voor de helft christelijk liedmateriaal.	Duidelijke verbinding met gezamenlijk project van de kunstvakken: kunstspektakel.	Het bepaalt de wezenlijke attitude naar de student: een kind, door God bemind en voor geluk geboren.	Het bepaalt de wezenlijke attitude naar de student: een kind, door God bemind en voor geluk geboren.
	In alle bijbelkennis vakken		Veel komt bij elkaar in het portfolio waar de verbinding wordt gemaakt tussen theorie, praktijk en je eigen 'diepere' lagen.	In tutoraat en studieloopbaanbegeleiding krijgt het een plaats in de gesprekken.	Reflectie heeft te maken met de persoon van de betrokkene en de inhoud van 'het gereflecteerde'.
	Didactiek onderbouw			Bij de begeleiding van de bijbellessen, bij de houding van de docent en ook bij de inhoud van de vakken.	In de benadering vanuit de kerncompetenties bij de reflectie.
	Minoren, in het bijzonder de minor 'Onderzoek en innovatie'	Studenten doen onderzoek naar de methoden rondom identiteit die op lagere scholen worden gebruikt.	Dit wordt helemaal geïntegreerd met de rest van het curriculum.	Bij de begeleiding van de bijbellessen, bij de houding van de docent en ook bij de inhoud van de vakken	In de benadering vanuit de kerncompetenties bij de reflectie.
	Hogeschoolbrede Studium Generale programma. Christelijke vorming is expliciet onderdeel in een keuzeprogramma voor alle studenten.	Inhoud is bewustwording en onderzoek van je christen-zijn in deze wereld en hoe je daar vorm aan geeft in je houding t.o.v. je medemens, de cultuur, muziek, beeldende kunst, je kerkgemeenschap, politiek enz.	Niet direct verbonden met beroepscompetenties van verschillende beroepsrichtingen op de GH, maar bevraagt de studenten van binnenuit op hun christelijke presentie.	n.v.t.	n.v.t.

	Module beeldende vorming en cultuur-onderwijs	Ontwikkelen van persoonlijk beeldend vermogen, reflectie op beeldende kunst en hoe je dat bij kinderen kunt ontwikkelen. Ontwikkelen van cultureel bewustzijn met oog voor de christelijke cultuurgeschiedenis.	Vakken staan op zichzelf.	n.v.t.	n.v.t.
	Communicatie met ouders	Theorie en overtuigingen over de communicatie met ouders	Gelinkt aan de praktijkervaring van de student	Ja, waar zich mogelijkheden voordoen tijdens de stagebegeleiding	Het krijgt veel aandacht tijdens supervisie (tijdens de LIO-stage)
HBOV	Methodische praktijkbegeleiding	In bespreking van casuïstiek kom identiteit, visie en ethiek naar voren.	In het hele HBOV programma is een heldere opbouw en samenhang. In competentieprofiel niveau 5 zijn opleidingsspecifieke succescriteria opgenomen op het gebied van spiritualiteit en ethiek. (zie verder hieronder →)	Vragen in voorbereiding sopdracht voor en tijdens eerste gesprek	Opleidingsspecifieke competenties op het gebied van ethiek, spiritualiteit en christelijke beroepshouding moeten terugkomen.
	Modules ethiek (jaar 1, 2 en 3)	-	In de gedragsindicatoren van jaar 1 en 2 is een beoordelingsschaal gedragsindicator spiritualiteit opgenomen, waarop de student en de beoordelaar moeten scoren op een 5-puntsschaal. (Zie verder hieronder →)		
	'Losse' hoorcolleges in jaar 1 en 2	Seksualiteit, abortus, preventie en voorzienigheid, uitgangspunten van de christelijke ethiek, geschiedenis van de verpleegkunde, moreel relativisme, christelijke beroepscode, opvattingen over autonomie.	In jaar 3 en 4 geldt dit voor de beoordelingsschaal hbo-kwalificatie zorg voor spiritualiteit. Er wordt gewerkt vanuit het Neuman Systems Model. Vanuit dit model is er in ieder blok aandacht voor spiritualiteit		

Social Work	Christelijke levens-beschou-wing	Over de relevantie van de inhoud van het christelijk geloof (schep-ping, zondeval, verlos-sing, hoop) voor je kijk op mens-zijn in deze wereld en specifiek voor je visie op werk(en). 'Wat is onze roeping hier op aarde?'.	Er is een leerlijn met allerlei dwarsverbin-dingen. Deze verbindin-gen zijn voor studenten misschien niet altijd helder. De verbinding van deze vakken naar vakken uit andere leerlijnen of bv minoren is zelden voorwerp van gesprek.	n.v.t.	n.v.t.
	Filosofie 1 (oriënta-tie)	Niet ingevuld		Voor zover is dit geen thema bij leertrajectbe-geleiding. Bij leerteam en mentoraat wordt het hele jaar door aandacht besteed aan spiritualiteit en zingeving, o.a. door het verzorgen van een meditatief moment (verzorgd door de stu-denten zelf).	
	Filosofie 2 (profes-sionaliteit)	Hoofdpunten van de binnen de hulpverlening invloedrijke filosofie van Habermas. Analyse van de zorgrelatie tussen mensen.		Bij mentoraat en leer-team wordt expliciet aandacht besteed aan je christen zijn en wat dat betekent voor je profes-sionele houding.	
	Mensvisies en beroepsethiek	Niet ingevuld		Er wordt bij ltb alleen bij de startsituatie aan de student gevraagd of hij wil aangeven wat de reden is dat hij voor een christelijke school heeft gekozen. Eén les gaat bij leerteeam specifiek over christelijke normen en waarden. Ook in mento-raat wordt expliciet gevraagd hoe het volgen van de opleiding implica-ties heeft voor het christen-zijn en het omgaan met kerk en geloof.	

	Wetenschapsfilosofie	Analyse en evaluatie van aard en grenzen van wetenschappelijke kennis en technologie.			
	Sociale filosofie	Niet ingevuld			
	Trends in de samenleving en cultuur	Niet ingevuld			
	Legitimatie Maatschappelijk werk en Dienstverlening	Niet ingevuld			
	Studium Generale				
	Inleiding ethiek	Kennismaking met ethische basisbegrippen en morele waarden die van belang zij nin de zorg- en welzijnssector. Kennismaken met waarden die in je beroep belangrijk zijn en met methoden om die waarden te wegen en bespreekbaar te maken. kennismaking met beroepscode.			
	Seksualiteit en intimiteit	Les door COC over homoseksualiteit.			
Theologie	Algemene inleiding en verantwoording module Pastoraat	Mensen leren om hermeneutisch en contextueel verantwoord vanuit het evangelie van Christus en de actuele situatie de ander te ondersteunen in het omgaan met geloof en levensvragen.	Er is een verbinding tussen alle modules pastoraat.	n.v.t.	n.v.t.

	Leerlijn beroepsvorming	Leren en geloven, contactstijl, religieuze socialisatie, metaprofielen analyse, bibliodrama, houding en leidinggeven, geestelijke begeleiding, pastoraat en identiteit, gesprek en counseling, intervisie, supervisie, mentoraat, casuslijn.	n.v.t.	'Christelijke vorming' is onderdeel van de gesprekken bij mentoraat, supervisie en intervisie.	idem

Opmerkingen door docenten:

> *"Christelijke vorming is niet weg te stoppen in vakken. Het zit in de persoon van de leraar/docent en door lessen te observeren kun je dit aanwijzen waar en hoe christelijke vorming plaatsvindt. Bovendien is het meestal onplanbaar en overkomt het de leraar."*

> *"Niet altijd expliciet in de vakken; wel altijd impliciet, in/door houding, bejegening, werkwijze, gedrevenheid van docenten."*

Bij de module 'seksualiteit en intimiteit':

> *"Voor sommige studenten is dit confronterend door hun christelijke misvorming."*

Driestar Educatief

Driestar Educatief heeft verschillende opleidingen in huis. De drie belangrijkste die zullen worden meegenomen in dit onderzoek, zijn:

- Leraar basisschool /Pabo
- Lerarenopleiding voor tweedegraads docent
- Pedagogiek

Nico Broer, contactpersoon voor Driestar Educatief in Gouda, heeft de managers van de verschillende opleidingen gevraagd om informatie voor deze inventarisatie. Dit heeft hij als volgt geformuleerd: "Een korte inventarisatie van de manier waarop de christelijke vorming is ingebed in de diverse opleidingen. Het kan hierbij gaan om duidelijk christelijk getinte vakken, de houding van docenten, de manier waarop de christelijke vorming aan bod komt in studiebegeleiding/mentoraat, enz. Een algemeen beeld volstaat, met enkele voorbeelden."

Informatie van de manager van de Tweedegraads Lerarenopleiding:

Christelijke vorming zit op een aantal manieren in het curriculum van de tweedegraadsopleidingen.

1. Er zijn 7 pedagogische thema's, die we gekozen hebben omdat ze direct gerelateerd zijn aan onze identiteit. Deze thema's structureren de modules van het pedagogisch didactisch programma van het curriculum. De omvang is 16 studiepunten in jaar 1, 16 in jaar 2 en 20 in jaar 3.
   De uitwerking hiervan is terug te vinden in het opleidingsplan hs 4 en 6; in het raamwerkoverzicht van de modules van het pedagogisch didactisch programma en het meest concreet in de moduleboeken zelf.
   Een uitgebreide (Engelstalige) verantwoording en weergave van de impact in de ogen van studenten is te vinden in 'Bridging the gap', proceedings van de IAPCHE conferentie van 2009.

2. Tijdens de colleges van het pedagogisch didactisch programma wordt zeer geregeld aandacht gevraagd voor delen uit 'Essenties van christelijk leraarschap'. Ook bij bepaalde modules in het vakdeel (126 studiepunten in 4 jaar) is dat het geval.

3. In de portfolio's moeten de studenten bij opdrachten en aan het eind van het jaar zich verhouden tot elementen uit 'Essenties van christelijk leraarschap'. Dit komt terug in de assessments in jaar 1 (dt), 2(duaal) en 3 (dt) en soms ook in de tutorgesprekken.

4. Waar zinvol voegen we bij modules naast seculiere literatuur ook christelijke bronnen toe. (Dit is terug te vinden in de moduleboeken.)

5. In het vakdeel zijn er bij de meeste opleidingen modules die expliciet een christelijke invulling krijgen. Voorbeelden zijn

   – historiografie, filosofie (geschiedenis);
   – ethiek, geschiedenis van het economisch denken (economie);
   – literatuur – bv de keuze van boeken en de manier waarop ze besproken worden (Duits, Engels, Nederlands)
   – uitvoering van exempels (wiskunde)

6. Tijdens de 4 teamvergaderingen per jaar van de hele LVO staat het punt christelijk leraarschap (waarmee de vorming van de student verbonden is) elk jaar minimaal 1 keer uitgebreid op de agenda. Tijdens vakgroepvergaderingen worden regelmatig teksten besproken die ingaan op vorming van docenten en studenten.

7. We zijn ondanks alles niet geheel tevreden. Zodra we dat wel zouden zijn is er overigens (meer) reden tot ongerustheid.

8.

Informatie van de manager van Pedagogiek:

Christelijke vorming komt terug op de volgende momenten / manieren:

1. In de inhoud van sommige colleges, bijvoorbeeld bij de volgende vakken:

a. Algemene psychologie / Analyse van het gedrag
b. Ontwikkelingspsychologie / Ontwikkeling van het kind
c. Actualiteitscolleges
d. Ethisch handelen
e. Sociale vaardigheden

In deze vakken wordt de relatie gelegd met het christelijk geloof en is er aandacht voor God als Schepper en de uniciteit van de mens. Ook komen begrippen als schuld, genade en de wijsheid van God aan bod met het oog op het ontwikkelen van een eigen (bijbelse) visie. In de colleges wordt bij het bespreken van theoretische modellen het achterliggende mens- en maatschappijbeeld geëxpliciteerd. Bij het vak 'ethisch handelen' wordt men getraind om ethische dilemma's te hanteren en wordt expliciet ingegaan op christelijke waarden aan de hand van een fasen-methode van prof. De Kruijf.

2. Bij de opening/sluiting van colleges en vergaderingen: daarbij worden Bijbelgedeelten gelezen en soms besproken, en wordt gebeden.

3. Met name in de beroepslijn wordt zichtbaar welke houding wordt verwacht van christenen; zowel docenten als studenten worden gestimuleerd tot het leven naar Bijbelse waarden, integer handelen, beschikbaar zijn voor anderen, etc. Eén docent geeft aan liefde, aandacht, geloof en hoop uit te willen stralen richting de studenten.

4. Met collega's onderling wordt gesproken over de visie op pedagogiek en aanverwante zaken in relatie tot het christelijk geloof.

5. Met studenten wordt in één-op-één contact soms dieper doorgepraat over de betekenis van het geloof.

6. In de Minor Zorg is aandacht voor onderwerpen als echtscheiding, middelengebruik, borderline, abortus e.d. Bij nogal wat studenten leeft de gedacht dat bij reformatorische instellingen deze zaken niet voor zouden komen; het is voor studenten dan een schok om hiermee geconfronteerd te worden.

Eén docent geeft aan ook het thema te behandelen van de opname van een kind in een algemene intramurale behandelsetting (in plaats van een christelijke instelling). Daarbij wordt met name het identiteitsaspect besproken en de reactie van 'kerkmensen' op het betreffende kind.

Bijlage 2: Vragenlijst, zoals gebruikt voor het kwantitatieve onderzoek

Hoofdsectie

Welkom bij dit onderzoek naar het thema 'Christelijke beroepsvorming'. Door dit onderzoek willen wij te weten komen in hoeverre u tijdens uw opleiding hebt gemerkt dat u bent opgeleid vanuit een christelijke benadering, en hoe waardevol u dat [terugkijkend] vindt.

Hiervoor stellen wij u een aantal algemene vragen en een aantal verdiepende vragen. Wij hopen dat u bereid bent deze vragenlijst volledig te beantwoorden.

Alvast hartelijk dank daarvoor!

Allereerst willen we u vragen enkele algemene gegevens in te vullen.

1. Wat is uw geslacht?
   - mannelijk
   - vrouwelijk
2. Wat is uw leeftijd?
   [ ] jaar

We willen u vragen deze vragenlijst te beantwoorden voor één gevolgde studie aan één hogeschool.

3. Welke opleiding heeft u gevolgd?
   (1 opleiding kiezen)
   - HBO Pedagogiek
   - Journalistiek
   - Communicatie
   - Verpleegkunde (HBO–V)
   - Personeel & Arbeid (P&A)
   - Leraar basisschool (PABO)
   - Godsdienst Pastoraal Werk (GPW)
   - Praktijkondersteuner huisarts (POH)
   - Leraar Godsdienst/ Levensbeschouwing
   - Management, Economie en Recht (MER)
   - Sociaal Pedagogische Hulpverlening (SPH)
   - Lerarenopleiding voor tweedegraads docent
   - Maatschappelijk Werk & Dienstverlening (MW&D)
   - Andere, namelijk [ ]
4. Aan welke hogeschool heeft u deze opleiding gevolgd?
   - Christelijke Hogeschool Ede
   - Driestar Educatief Gouda
   - Gereformeerde Hogeschool Zwolle
5. Het eerste jaar van mijn inschrijving was in [ ]
6. Heeft u een diploma van deze opleiding behaald?
   - ja, in het jaar [ ]
   - nee
7. In welke vorm heeft u de opleiding gevolgd?

- voltijd
- deeltijd
- voltijd en deeltijd
- duaal

8. Welke situatie is het **meest** op u van toepassing?

- ik ben actief lid van een kerk
- ik ben lid van een kerk, maar niet actief
- ik ben geen lid van een kerk, maar wel gelovig
- ik ben geen lid van een kerk en beschouw mezelf als niet–gelovig

9. Welke situatie is op u van toepassing?
(Meerdere antwoorden mogelijk)

- ik heb zorgtaken
- ik volg een opleiding
- ik ben werkzoekende
- ik doe het huishouden
- ik doe vrijwilligerswerk
- ik heb een betaalde baan
- ik ben niet beschikbaar voor de arbeidsmarkt (AOW, WAO, etc.)
- andere, namelijk

10. Welke situatie omtrent (vrijwilligers)werk is **momenteel** op u van toepassing?

- ik heb momenteel een betaalde baan of doe vrijwilligerswerk in de sector waarvoor ik ben opgeleid
- ik heb momenteel een betaalde baan of doe vrijwilligerswerk, maar **niet** in de sector waarvoor ik ben opgeleid
- ik heb momenteel **geen** betaalde baan of doe **geen** vrijwilligerswerk, maar heb dat eerder wel gehad/gedaan in de sector waarvoo
- ik heb momenteel **geen** betaalde baan of doe **geen** vrijwilligerswerk. Ik heb dat eerder wel gehad/gedaan, maar **niet** in de sector
- ik heb **geen** betaalde baan gehad of vrijwilligerswerk gedaan sinds mijn afstuderen

De volgende vraag graag beantwoorden over uw huidige of meest recente (vrijwilligers)werk.

11. Ik werk(te) of deed vrijwilligerswerk in een

- algemene/seculiere organisatie
- christelijke organisatie met open toelatingsbeleid
- christelijke organisatie met gesloten toelatingsbeleid
- niet van toepassing

De volgende vragen gaan over ?christelijke beroepsvorming?.

Daarmee bedoelen we de beroepsvorming, zoals de verschillende christelijke hogescholen die vanuit hun missie nastreven. Zij willen hun studenten vormen tot beroepswerkers, die hun professionaliteit weten te relateren aan hun relatie met God.

Daarvoor wordt gewerkt vanuit de Bijbel als het gezaghebbende en betrouwbare Woord van God. Iemand die vanuit zo'n christelijke benadering is opgeleid, noemen we een 'christen–professional'.

12. *Geef bij de volgende vraag een cijfer:*

1 = niet waargemaakt
10 = wel waargemaakt

In hoeverre vindt u dat uw hogeschool deze missie heeft waargemaakt?

13. Motiveer waarom u vindt dat de hogeschool de missie wel of niet heeft waargemaakt.

Heeft u een christelijk basisjaar gevolgd **voordat** u begon aan uw HBO–opleiding (denk bijvoorbeeld aan een jaar Evangelische Hogeschool of De Wittenberg)?

- ja, aan de Evangelische Hogeschool
- ja, aan De Wittenberg
- ja, aan een ander opleidingsinstituut namelijk
- nee ⇨ Ga verder met vraag 17.

15. Op welke punten heeft de vorming aan deze instelling voor u de meeste betekenis gehad?
(kruis maximaal 4 punten aan)

- persoonlijke vorming (zicht krijgen op jezelf, jouw gaven en uitdagingen ontdekken)
- bijbelkennis/ bijbelse verdieping
- missionaire toerusting
- de rol die ik wil spelen in een christelijke gemeenschap
- ethisch beoordelingsvermogen
- de omgang met andere levensbeschouwingen/ religies
- kennis van christelijk denken
- kennis van cultuur & samenleving
- het vinden van een eigen, christelijke houding als professional
- een kritische houding tegenover gangbare theorieën en denkwijzen

16. Heeft u in bovenstaande opsomming een punt gemist dat voor u heel belangrijk was?

- ja, namelijk
- nee

17. Heeft u een christelijk 'topjaar' of een jaar bijbelschool **na afloop van uw HBO–studie** gevolgd bij de Wittenberg?

- ja
- nee ⇨ Ga verder met vraag *HBO*

18. Op welke punten heeft de vorming aan deze instelling voor u de meeste betekenis gehad?
(kruis maximaal 4 punten aan)

- persoonlijke vorming (zicht krijgen op jezelf, jouw gaven en uitdagingen ontdekken)
- bijbelkennis/ bijbelse verdieping
- missionaire toerusting
- de rol die ik wil spelen in een christelijke gemeenschap
- ethisch beoordelingsvermogen
- de omgang met andere levensbeschouwingen/ religies
- kennis van christelijk denken
- kennis van cultuur & samenleving
- het vinden van een eigen, christelijke houding als professional
- een kritische houding tegenover gangbare theorieën en denkwijzen

19. Heeft u in bovenstaande opsomming een punt gemist dat voor u heel belangrijk was?

- ja, namelijk
- nee

Dan volgen nu vragen over de HBO instelling waar u de opleiding heeft gevolgd.

20. Op welke punten heeft de christelijke vorming aan de HBO instelling voor u de meeste betekenis gehad?
(kruis maximaal 4 punten aan)

- ☐ persoonlijke vorming (zicht krijgen op jezelf, jouw gaven en uitdagingen ontdekken)
- ☐ bijbelkennis/ bijbelse verdieping
- ☐ missionaire toerusting
- ☐ de rol die ik wil spelen in een christelijke gemeenschap
- ☐ ethisch beoordelingsvermogen
- ☐ de omgang met andere levensbeschouwingen/ religies
- ☐ kennis van christelijk denken
- ☐ kennis van cultuur & samenleving
- ☐ het vinden van een eigen, christelijke houding als professional
- ☐ een kritische houding tegenover gangbare theorieën en denkwijzen

21. Heeft u in bovenstaande opsomming een punt gemist dat voor u heel belangrijk was?

○ ja, namelijk _____

○ nee

22. In hoeverre heeft u de feitelijke invulling van de beroepsvorming op de volgende aspecten van de opleiding als specifiek christelijl ervaren?

Geef een cijfer:

0 = niet van toepassing
1 = niet specifiek christelijk
10 = heel specifiek christelijk

	cijfer
Vakinhoudelijke aspecten	
Beroepsvaardigheden (leidinggeven, gespreksvaardigheden, counseling)	
Het werken in de praktijk (stage, stagebegeleiding)	
Beroepshouding (supervisie, intervisie, persoonlijke (leertraject)begeleiding)	
Omgang met levensbeschouwing/ religie	
Innovatief handelen (onderzoek, interventies toepassen)	
Het begrijpen van de context waarin je werkt (sociologie, psychologie, actualiteitscolleges, cultuur)	
Omgang met verscheidenheid van mensen met wie je in je werk te maken hebt	
Overstijgende modules en projecten (Studium Generale, minoren)	

23. Hoeveel heeft u gehad aan de christelijke beroepsvorming voor de volgende aspecten van uw (vrijwilligers)werk?

Geef een cijfer:

0 = niet van toepassing
1 = niets aan gehad
10 = veel aan gehad

	cijfer
Vakinhoudelijke aspecten	
Beroepsvaardigheden (leidinggeven, gespreksvaardigheden, couseling)	
Beroepshouding	
Omgang met levensbeschouwing/ religie	
Innovatief handelen	
Het begrijpen van de context waarin je werkt	
Omgang met verscheidenheid van mensen met wie je in je werk te maken hebt	

De volgende vragen gaan over studentenpastoraat. Een studentenpastor begeleidt bij **geloofs– en levensvragen**.

Op de Driestar Educatief Gouda vervult de studentbegeleider deze rol. Bij de volgende vragen wordt voor de leesbaarheid hiervoor ook de term 'studentenpastor' gebruikt.

Voor alle opleidingen geldt dat de studentenpastor een vertrouwelijke vorm van hulp verleent, die anders is dan die van mentor, decaa of studieloopbaanbegeleider.

24. Heeft u in uw studietijd gebruik gemaakt van studentenpastoraat?

- niet van toepassing
- nee, ik heb er geen gebruik van gemaakt
- ja, van individueel studentenpastoraat
- ja, van studentenpastoraat in een groep/ groepen
- ja, van zowel individueel studentenpastoraat als studentenpastoraat in een groep/ groepen

25. In hoeverre vind u het studentenpastoraat van belang voor de beroepsvorming zoals deze is gegeven aan de hogeschool?

Nu volgen vragen over aspecten in uw opleiding die wel of niet hebben bijgedragen aan uw vorming tot (christen)–professional:

26. In hoeverre hebben onderstaande aspecten u geholpen bij uw vorming tot professional?:

Geef een cijfer:

0 = niet van toepassing
1 = heeft niet geholpen
10 = heeft wel geholpen

	cijfer
Mentoraat	
Supervisie	
Houding van de docenten	
Georganiseerde vieringen	
Christelijke opening/ sluiting van lessen	
Omgang met medestudenten	
Onderlinge omgang tussen docenten en studenten	
Omgang tussen ondersteunend personeel en studenten	

27. Hieronder volgt een aantal stellingen.

	mee oneens	gedeeltelijk mee oneens	niet mee eens/niet mee oneens	gedeeltelijk mee eens	mee een
Tijdens mijn opleiding werd ik gestimuleerd om mijn christelijke, professionele houding te ontwikkelen					
Tijdens mijn opleiding kreeg ik de ruimte voor mijn eigen identiteit en overtuiging, ook wanneer deze afweken van de christelijke identiteit van de hogeschool					
Tijdens de opleiding heb ik geleerd als christen–professional om te gaan met andere levensbeschouwingen/ religies					

28. Heeft de opleiding beantwoord aan uw verwachting van een **christelijke** opleiding?

- JA!
- ja, meer wel dan niet
- nee, meer niet dan wel
- NEE!

29. Als ik kijk naar mijn huidige (vrijwilligers)werk zou de opleiding **meer** moeten doen aan:

30. Ik zou 'mijn' HBO–opleiding om haar christelijke identiteit:

WEL willen aanbevelen, omdat

NIET willen aanbevelen, omdat

Nu volgen nog twee vragen over eventuele deelname aan vervolgacties van dit onderzoek.

Daarnaast heeft u in de brief kunnen lezen dat u het boek 'Prediker voor managers' kunt winnen. De laatste vraag gaat hier over.

31. Bent u bereid in een groepsbijeenkomst (februari/maart a.s.) door te praten over dit onderwerp?

- nee, liever niet
- ja, mijn e–mailadres is

32. De resultaten van dit onderzoek zullen worden gepresenteerd tijdens een symposium op D.V. 16 mei 2012.
Mocht u hierover op de hoogte gehouden of hiervoor uitgenodigd willen worden, dan kunt u hieronder uw e–mailadres invullen.

33. Wilt u een kans maken op het verkrijgen van het boek 'Prediker voor managers'?

- ja, mijn naam en adresgegevens zijn:
- nee

HARTELIJK DANK VOOR HET INVULLEN VAN DEZE VRAGENLIJST!

Als u de vragenlijst ook nog voor een andere studie wilt invullen kunt u dat doen nadat u de eerste vragenlijst in zijn geheel heeft ingevuld en heeft verstuurd.

U kunt nu de knop 'verstuur' aanklikken.

Bijlage 3: Topiclijst/discussiehandleiding, zoals gebruikt voor het kwalitatief onderzoek

Thema 1 'Christelijke visievorming'

- Wat verstaat men onder 'christelijke visievorming'? [mindmapping]

- Presentatie van de resultaten rondom 'christelijke visievorming' met daarin de tegenstelling tussen enerzijds het relatief tevreden geluid over de mate waarin men is onderwezen in een kritische houding tegenover theorieën en denkwijzen en anderzijds de mate waarin men daadwerkelijk christelijke visievorming is tegengekomen voor wat betreft het vakgebied, methodieken en theorieën. Bv.: "Er wordt te weinig kritisch omgegaan met theorie die wordt onderwezen en te weinig vanuit de Bijbel gereflecteerd op theoretische kaders met bv. een humanistische inslag."
  Bij de vraag of en waarom de alumni hun opleiding zouden aanbevelen in hun omgeving, werd ruim honderd keer genoemd dat men de hogeschool zou aanbevelen vanwege de christelijke visievorming die men daar heeft ontmoet en de mate waarin men gestimuleerd werd om zelf een (christelijke) visie te ontwikkelen ten aanzien van vakinhouden, theorieën, methodieken en dilemma's uit de praktijk. Men noemt hier onder meer dat kritisch wordt gereflecteerd op de tijdsgeest en heersende filosofieën en dat men een christelijk mens- en wereldbeeld heeft ontmoet op de hogeschool, evenals een christelijke perspectief op aspecten uit het beroep.
  Tegelijk is in de vragenlijst gevraagd waar de opleiding meer aan zou moeten doen wanneer men kijkt naar het huidige (vrijwilligers)werk. Daarbij is een groot aantal keer genoemd dat de opleiding meer zou moeten doen aan christelijke visievorming ten aanzien van het vakgebied, methodieken en theorieën. Het gaat bij dit punt om christelijke visievorming op abstracter niveau dan bijvoorbeeld het bespreken van ethische casussen. Dit abstractere niveau heeft betrekking op het vakgebied als geheel en de daarin gebruikte methodieken.

- Vragen naar aanleiding van deze cijfers:
  - Is dit voor u een herkenbaar beeld en waarom?
  - Hoe verklaart u deze tegengestelde resultaten?
  - Welke rol dicht u toe aan een christelijke hogeschool met het oog op christelijke visievorming? [eerst antwoord op post-its schrijven en opplakken, vervolgens antwoorden voorlezen].

Thema 2: Praktijkgerichte kennis

- Presentatie van de resultaten met betrekking tot het thema 'praktijkgerichte kennis':
  Bij de vraag 'In hoeverre heeft de hogeschool haar christelijke missie waargemaakt?' was een kritische lijn te beluisteren met betrekking tot de mate waarin praktijkgericht onderwijs is gegeven. Een heel aantal respondenten geeft in diverse bewoordingen aan dat men de praktische uitwerking heeft gemist en dat het voornamelijk een theoretische basis is, die men heeft meegekregen. Veel respondenten vragen naar meer praktijkvoorbeelden en casussen die daadwerkelijk aansluiten bij de realiteit van de werkvloer.

- Is dit voor u een herkenbaar beeld?

- Valt u iets op aan deze cijfers?

- Welke verklaring geeft u voor deze kritiek?
- Wat zou de hogeschool kunnen of moeten aanbieden om jou hierin verder toe te rusten of te vormen en voor wie zie je hier een rol weggelegd?

Thema 3: Omgang met niet-christenen of personen uit andere denominaties

Veel respondenten hebben aangegeven dat ze graag meer onderwezen hadden willen worden over het omgaan met andere religies, andere christelijke stromingen en niet-christenen. Men heeft meer kennis nodig over andere geloofsopvattingen en wil daar goed mee kunnen omgaan en daar een juiste houding in kunnen vinden.

- Vinden jullie dit herkenbaar?
- Wat is hier wel aan gedaan tijdens de opleiding? Samen een lijst opstellen, zelf schrijven.
- Wat heeft men nodig in de praktijk wat dit punt betreft? Voorbeeldsituaties uit eigen praktijk benoemen. Wat is de moeite in de praktijk en wat had je nodig gehad vanuit de opleiding om hier adequaat mee om te kunnen gaan?
- Wat had de opleiding hier meer in moeten/kunnen doen? Als jij docent zou zijn aan een christelijke hogeschool of lid van het CVB… wat zou je dan doen om hier een verbeterslag in te maken?
- Voor wie zie je daar in de opleiding een rol voor weggelegd?

Thema 4: Persoonlijke vorming, toerusting en coaching

- Nogmaals mindmapping met betrekking tot het thema ‘Persoonlijke vorming, toerusting en coaching’.
- Presentatie van de tegengestelde resultaten t.a.v. het volgende:
  Aan de ene kant worden de hogescholen geroemd om hun persoonlijke aanpak, de kleinschaligheid, de prettige sfeer en omgang met de docenten, door wie ze zich ‘echt gezien’ hebben gevoeld. Ook zegt men dat men heel veel heeft moeten reflecteren en is men positief over de begeleiding in supervisie, intervisie en verdere begeleiding. Anderzijds heeft een groot deel van de respondenten aangegeven onvoldoende te zijn geholpen in hun persoonlijke vorming. Ze hadden graag meer persoonlijke toerusting en coaching ontvangen. [En daarbij noemen respondenten zaken als ‘identiteitsontwikkeling’ ‘karaktervorming’ en ‘geloofsontwikkeling’.]
  - Hoe duidt jij deze tegengestelde resultaten?
  - Wat is jouw associatie bij ‘persoonlijke vorming, toerusting en coaching’ (los van de woorden die hierboven zijn genoemd)? (mindmap)
  - Eerst in tweetallen overdenken en vervolgens delen: Wat is de relatie tussen persoonlijke vorming en beroepsvorming?
  - Wat had jou tijdens je opleiding kunnen helpen om als persoon én als professional sterker in je schoenen te staan? [post-its opplakken op een bord]

Bijlage 4: Overzicht van data, plaatsen en aantal deelnemers in focusgroepen

De focusgroepen zijn gehouden op de volgende momenten, op de genoemde locaties met de hieronder benoemde aantallen deelnemers:

7 maart 2012, 15.30-17.30u

Hogeschool Driestar Educatief, Gouda

6 deelnemers, waaronder 5 alumni en 1 docent/coördinator

4 vrouwen / 2 mannen

13 maart 2012, 20.00-22.00u

Christelijke Hogeschool Ede

11 deelnemers, waaronder 9 alumni en 2 docenten

6 vrouwen / 5 mannen

14 maart 2012, 15.00-17.00u

Gereformeerde Hogeschool Zwolle

5 deelnemers, allen alumnus

3 vrouwen / 2 mannen

Bijlage 5: Uitnodigingsbrief kwantitatief onderzoek

De onderstaande brief is verstuurd aan alumni

Uitnodigingsmail voor deelname aan onderzoek:

Datum 25 januari 2012 *Referentie* CvSv/JH.WM.jfz/2012.0871
Betreft Het ideaal van christelijke vorming

Geachte <samenvoegveld alumnus>, beste …

De drie christelijke hogescholen (Gereformeerde Hogeschool Zwolle, Driestar Educatief Gouda en de Christelijke Hogeschool Ede) willen net als andere Hogescholen goede hogere beroepsopleidingen bieden, waarin mensen gevormd worden tot goede professionals. Tegelijk hechten deze Hogescholen sterk aan hun identiteit: zij proberen deze opleidingen vorm te geven vanuit het christelijke geloof op basis van de overtuiging dat geloof en levensbeschouwing van belang zijn voor de wijze waarop mensen aan hun professie inhoud geven.

De vraag is echter: wat van deze ambitie feitelijk zichtbaar wordt in de opleiding? Hebben oud-studenten opgemerkt dat zij op een typisch christelijke manier zijn opgeleid? En hebben zij er iets aan in de wijze waarop zij invulling geven aan hun dagelijkse werk of beroep? Om antwoorden op deze vragen te vinden, hebben de genoemde Hogescholen opdracht gegeven aan het Centrum voor Samenlevingsvraagstukken om een onderzoek uit te voeren naar de betekenis en de waarde van de christelijke beroepsvorming.

Het onderzoek richt zich op de ERVARING VAN DE ALUMNI van de drie hogescholen. Vandaar dat ú deze email ontvangt. We willen u namelijk van harte uitnodigen om **vóór dinsdag 14 februari a.s. de vragenlijst in te vullen die u kunt vinden via de onderstaande link.** Het beantwoorden van de vragen zal ongeveer 10 minuten duren. De resultaten van het onderzoek zullen geanonimiseerd worden verwerkt dat zij niet tot uw persoon herleidbaar zijn. Het verslag zal tijdens een conferentie op 16 mei 2012 zal worden gepresenteerd.

Het is de bedoeling dat u de vragenlijst invult op basis van uw eigen, persoonlijke ervaringen en overtuigingen.

ONDER DE RESPONDENTEN WORDEN DRIE EXEMPLAREN VERLOOT VAN HET BOEK “PREDIKER VOOR MANAGERS – levenswijsheid voor bestuurders en professionals”! →

De vragenlijst vindt u op De vragenlijst vindt u op http://netquestions.gh-gpc.nl/nq.cfm?q=138bd89f-f220-bc30-1b47-c8a1be893207.

Bent u niet in staat de vragenlijst op internet in te vullen, dan sturen we u graag een schriftelijke vragenlijst toe. U kunt daarvoor contact opnemen met het CvSv, mevrouw Joukje Faber, (038) 42 555 14, jfaber@gh.nl.

Heeft u nog vragen naar aanleiding van deze brief of over het onderzoek, dan kunt u contact opnemen met Wieke Malda , (038) 42 555 14, wmalda@gh.nl.

Alvast hartelijk dank voor uw medewerking!

Met vriendelijke groet,

Wieke Malda-Douma
Jeannette Slendebroek-Meints
Onderzoekers bij Centrum voor Samenlevingsvraagstukken (Gereformeerde Hogeschool)

Bijlage 6: Uitnodigingsbrief focusgroepbijeenkomsten

De onderstaande brief is verstuurd aan de docenten uit de klankbordgroep en aan alle alumni die in de vragenlijst hebben aangegeven verder te willen spreken over dit onderwerp op een focusgroepbijeenkomst.

Uitnodigingsmail voor focusgroepbijeenkomst

Geachte heer/mevrouw xx,

Hartelijk dank voor het invullen van de vragenlijst voor ons onderzoek naar christelijke vorming afgelopen januari/februari. Wij hebben ons door de hoge respons al een goed beeld kunnen vormen van de manier waarop de christelijke vorming heeft plaatsgevonden en hoe men dat heeft ervaren tijdens de opleiding.

Over de resultaten van deze enquête zouden wij graag **nog verder door willen spreken** met de betrokkenen. Hiervoor worden drie focusgroepbijeenkomsten georganiseerd in maart. Een focusgroep is een groepsinterview. Dit is een kwalitatieve onderzoeksmethode, die vaak wordt ingezet om zaken te verduidelijken, toe te lichten, extra te bevragen etc.

U heeft in de vragenlijst aangegeven beschikbaar te zijn om door te praten over de resultaten op een focusgroepbijeenkomst. **Daarom willen we u van harte uitnodigen om bij één van de focusgroepen aanwezig te zijn.** Deze worden georganiseerd op verschillende locaties. Hiervoor zijn de volgende momenten gepland:

- Dinsdag 6 maart van 15.30-17.30u – in Zwolle (GH)
- Dinsdag 13 maart van 20.00-22.00u – in Ede (CHE)
- Woensdag 14 maart van 15.30-17.30u – in Gouda (Driestar Educatief)

Graag zouden wij u welkom willen heten op de focusgroepbijeenkomst die wordt georganiseerd voor de oud-studenten/docenten van de hogeschool waar u hebt gestudeerd / aan verbonden bent. Dus: wanneer u hebt gestudeerd in Zwolle, zouden we u willen verzoeken allereerst te overwegen of u 6 maart kunt komen. Dit in verband met de homogeniteit van de samen te stellen groepen.

Mocht u dit tijdstip echter verhinderd zijn, dan willen wij u vragen zich op te geven voor één van de andere momenten. Elke focusgroep zal bestaan uit 8 personen, waaronder zes studenten en twee docenten. Wij zullen u berichten wanneer de focusgroep van uw keuze al vol is en u misschien moet verschuiven naar een ander tijdstip. De onderzoekers zijn vrij om te besluiten over de definitieve indeling van de focusgroepen op basis van enkele onderzoekscriteria.

Graag zien wij **uw aanmelding vóór vrijdag 24 februari** tegemoet.

Alvast hartelijk dank voor uw medewerking!

Vriendelijke groet,

Wieke Malda-Douma en Jeannette Slendebroek-Meints

Onderzoekers bij het Centrum voor Samenlevingsvraagstukken
Onderdeel van de Gereformeerde Hogeschool Zwolle

Bijlage 7: Extra data

Tabel 1
Geslacht respondenten (N=744)

	Aantal respondenten	Percentage respondenten
mannelijk	182	25
vrouwelijk	562	75
Totaal	**744**	**100,0**

In de selectie van de respondenten is, zoals beschreven in hoofdstuk 3, voor het merendeel van de respondenten gebruik gemaakt van een aselecte gestratificeerde systematische steekproef. In een aantal gevallen is er echter afgeweken van het aselecte karakter en is er selectief geselecteerd op respondenten met een mannelijk geslacht, teneinde een reëler man/vrouw-verdeling te verkrijgen.
Gezien de huidige verdeling is deze opzet geslaagd. Het overgebleven verschil tussen mannen en vrouwen is verklaarbaar vanuit het feit dat het voor een groot deel gaat om opleidingen die bekend staan om hun grote aandeel vrouwelijke studenten.
Er zijn geen significante verschillen gevonden in *geslacht* enerzijds en *deeltijd of voltijd opleiding* en *leeftijd* anderzijds. Hierbij werd leeftijd verdeeld in drie groepen: 20-34 jaar, 35-45 jaar en 46 jaar en ouder.
Wel zijn er verschillen gevonden in *geslacht* en *hogeschool:* het percentage mannen van de CHE is hoger dan van Driestar Educatief en de GH, wat ook te verwachten is gezien het aanbod in studies van de verschillende hogescholen (p =.000).

Tabel 2
Leeftijdsverdeling respondenten (jaar) (N=744)

Gemiddelde		28,4
Mediaan		26,0
Standaarddeviatie		7,6
Minimum		21
Maximum		61
Percentielen	5	22,0
	25	24,0
	50	26,0
	75	30,0
	95	47,0

Tabel 3

Gevolgde opleiding respondenten (N=744)

	Aantal (n)	Percentage respondenten (%)	Percentage van aangeschreven aantal studenten uit die opleiding (%)
Leraar basisschool (PABO)	212	28,5	15,3
Sociaal Pedagogische Hulpverlening (SPH)	124	16,7	25,6
Verpleegkunde (HBO-V)	108	14,5	17,2
Maatschappelijk Werk & Dienstverlening (MW&D)	76	10,2	17,9
Godsdienst Pastoraal Werk (GPW)	61	8,2	19,9
Journalistiek	45	6,0	15,7
Management, Economie en Recht (MER)	37	5,0	20,9
Communicatie	29	3,9	25,2
Lerarenopleiding voor tweedegraads docent	24	3,2	14,5
Personeel & Arbeid (P&A)	17	2,3	14,7
Leraar Godsdienst & Levensbeschouwing	8	1,0	61,5
Anders, namelijk	4	0,5	-
HBO Pedagogiek	1	0,1	20,0
Totaal	744	100,0	-

Figuur 1

Jaar van inschrijving bij hogeschool t.o.v. normaalverdeling

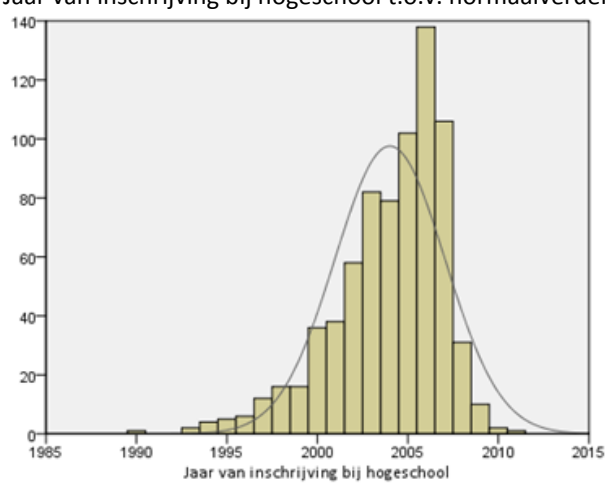

Tabel 4
Vorm gevolgde opleiding respondenten (N=744)

	Aantal (n)	Percentage (%)
voltijd	584	78,5
deeltijd	126	16,9
voltijd en deeltijd	23	3,1
duaal	11	1,5
Totaal	744	100,0

Tabel 5
Dagelijkse tijdsbesteding respondenten (N=1402)

	Aantal aangekruiste antwoorden (n)	Percentage van totaal aantal gegeven ant-woorden (%)	Percentage van totaal aantal respondenten (%)
betaalde baan	674	48	91
doen van huishouden	207	15	28
vrijwilligerswerk	152	11	20
Ik heb zorgtaken	150	11	20
Ik volg een opleiding	121	9	16
Ik ben werkzoekend	59	4	8
anders, namelijk	17	3	5
eigen onderneming/bedrijf	9	1	1
zzp'er	5	0	1
geloofsbediening	5	0	1
niet beschikbaar voor arbeidsmarkt	3	0	0

Bij de analyse op verschillende achtergrondkenmerken kwam naar voren dat vrouwen vaker het huishouden doen dan mannen (p = .00). Verder bleek dat de groep 20-34 jaar en degenen die een voltijd opleiding hebben gevolgd minder vaak zorgtaken hebben, minder vaak het huishouden doen en minder vaak vrijwilligerswerk doen (pn variëren tussen .000 en .044). Daarentegen zijn voltijd alumni vaker werkzoekend (p = .034).
Verschillen tussen hogescholen zijn gevonden op de volgende gebieden: Driestar Educatief alumni hebben minder vaak zorgtaken dan CHE alumni (p = .008). Daarnaast doen alumni van de CHE vaker vrijwilligerswerk dan alumni van de GH (p = .043).

Onder de ‘anders, namelijk’ categorie is een heel aantal antwoorden gegeven die bij nader inzien wel bij één van de genoemde categorieën ingedeeld kon worden. Oorspronkelijk telde deze categorie 38 respondenten. Deze antwoorden zijn deels herverdeeld over de andere categorieën.
Enkele nieuwe categorieën zijn gevormd op basis van de antwoorden uit de ‘anders, namelijk’-categorie, namelijk: zzp’er, geloofsbediening en eigen onderneming/bedrijf.
Enkele overgebleven antwoorden in de categorie ‘anders, namelijk…’, waren de volgende:

- “Ik ben een mentor en begeleid mensen in onze club”
- ‘Kortdurende werkzaamheden via uitzendbureau tijdens werkzoekende periode”
- “Ik promoveer”
- “Invalwerkzaamheden”

Tabel 6
Betekenisvolle aspecten christelijk basisjaar (N=50)

	aantal	percentage
Persoonlijke vorming	38	76
Het vinden van een eigen, christelijke houding als professional	23	46
Ethisch beoordelingsvermogen	20	40
Bijbelkennis/bijbelse verdieping	18	36
Kennis van cultuur en samenleving	18	36
Kennis van christelijk denken	17	34
Omgang met andere levensbeschouwingen/religies	16	32
Een kritische houding tegenover gangbare theorieën en denkwijzen	15	30
Missionaire toerusting	4	8
De rol die ik wil spelen in een christelijke gemeenschap	4	8

Tabel 7
Betekenisvolle aspecten christelijk topjaar (N=14)

	aantal	percentage
Bijbelkennis/bijbelse verdieping	12	86
Persoonlijke vorming	10	71
Missionaire toerusting	10	71
Kennis van christelijk denken	7	50
Het vinden van een eigen, christelijke houding als professional	6	43
De rol die ik wil spelen in een christelijke gemeenschap	5	36

	aantal	percentage
Omgang met andere levensbeschouwingen/religies	4	29
Kennis van cultuur en samenleving	3	21
Een kritische houding tegenover gangbare theorieën en denkwijzen	2	14
Ethisch beoordelingsvermogen	1	7

De aantallen waren te klein om nadere analyses op achtergrondkenmerken te doen.

Tabel 8

Significante verschillen achtergrondkenmerken op beoordeling vakken als specifiek christelijk (N = 744)

	geslacht	leeftijd *	voltijd/deeltijd	Hogescholen *
Vakinhoudelijke aspecten	m > v ***	2 > 1, 3 > 1	vt < dt **	Driestar Educatief > CHE en GH
Beroepsvaardigheden	m > v **	2 > 1, 3 > 1	vt < dt **	
Werken in de praktijk	m > v **		vt < dt *	Driestar Educatief > CHE en GH
Beroepshouding				
Omgang met levensbeschouwing				Driestar Educatief > CHE en GH
Innovatief handelen	m > v **	3 > 1	vt < dt **	Driestar Educatief > CHE en GH
Begrijpen van context	m > v *			Driestar Educatief > CHE en GH
Omgang met verscheidenheid				
Overstijgende modules				Driestar Educatief > CHE

***p = .05, **p = .01, ***p = .001**

Tabel 9

Significante verschillen achtergrondkenmerken over waarde van christelijke beroepsvorming voor het (vrijwil-ligers)werk (N = 744)

	geslacht	leeftijd *	voltijd/deeltijd	hogescholen *
Vakinhoudelijke aspecten			dt > vt *	Driestar Educatief > CHE en GH
Beroepsvaardigheden				Driestar Educatief > GH
Beroepshouding				
Omgang met levensbeschouwing	m > v **			
Innovatief handelen			dt > vt *	Driestar Educatief > CHE en GH
Begrijpen van context				
Omgang met verscheidenheid		3 > 2		

***p = .05, **p = .01, ***p = .001**

Tabel 10
Mate waarin men gebruik heeft gemaakt van studentenpastoraat (N=744)

	Aantal (n)	Percentage (%)
niet van toepassing	107	14
Nee, ik heb er geen gebruik van gemaakt	542	73
Ja, van individueel studentenpastoraat	75	10
Ja, van studentenpastoraat in een groep/groepen	11	2
Ja, van zowel individueel studentenpastoraat als studentenpastoraat in een groep	9	1
Totaal	**744**	**100**